

Snežana Lazarević
Dragana Ćirić Milovanović
Radoš Keravica
Ljupka Mihajlovska
Gordana Rajkov
Mimica Živadinović

POLOŽAJ OSOBA SA INVALIDITETOM U SRBIJI

NULTI IZVEŠTAJ

POLOŽAJ OSOBA SA INVALIDITETOM U SRBIJI – NULTI IZVEŠTAJ

AUTORI I AUTORKE:

Snežana Lazarević (Položaj osoba sa invaliditetom kroz istoriju, Domaći pravni okvir, Osnovni statistički podaci, Član 24 – Obrazovanje, Član 28 – Odgovarajući uslovi života i socijalna zaštita)

Dragana Ćirić Milovanović (Promena paradigme – Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, Druga važna međunarodna dokumenta, Izveštavanje i preporuke međunarodnih tela, Član 5 – Jednakost i zabrana diskriminacije, Član 12 – Ravnopravnost pred zakonom, Član 19 – Samostalan život i uključivanje u zajednicu)

Radoš Keravica (Član 20 – Lična pokretljivost, Član 25 – Zdravlje, Član 27 – Rad i zapošljavanje)

Ljupka Mihajlovska (Član 9 – Pristupačnost)

Gordana Rajkov (Član 29 – Učešće u političkom i javnom životu)

Mimica Živadinović (Član 29 – Učešće u političkom i javnom životu)

ZA IZDAVAČA:

Dragana Ćirić Milovanović

IZDAVAČ:

**Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S
Beograd, oktobar 2022.**

DIZAJN:

Creative Window

ISBN-978-86-88501-38-5

CIVILNO DRUŠTVO ZA
UNAPREĐENJE PRISTUPANJA
SRBIJE EVROPSKOJ UNIJI

Švedska
Sverige

Ova publikacija nastala je u okviru projekta „Civilno društvo za unapređenje pristupanja Srbije Evropskoj uniji“, koji MDRI-S realizuje u partnerstvu sa Beogradskom otvorenom školom i uz podršku Švedske. Stavovi i mišljenja autora izneta u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno i mišljenje partnera i donatora.

**STAND UP
FOR HUMAN
RIGHTS**

#STANDUP4HUMANRIGHTS

Izveštaj je sačinjen u saradnji i uz podršku Tima Ujedinjenih nacija za ljudska prava u Srbiji i ne odražava neophodno stavove Ujedinjenih nacija.

SADRŽAJ

01.	UVOD	5
1.1	Položaj osoba sa invaliditetom kroz istoriju.....	6
1.2.	Promena paradigme – Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom.....	8
1.3.	Druga važna međunarodna dokumenta	10
1.4.	Izveštavanje i preporuke međunarodnih tela.....	10
1.5.	Domaći pravni okvir.....	12
1.6.	Osnovni statistički podaci.....	13
02.	ČLAN 5 – JEDNAKOST I ZABRANA DISKRIMINACIJE	15
03.	ČLAN 9 – PRISTUPAČNOST	19
04.	ČLAN 12 – RAVNOPRAVNOST PRED ZAKONOM	29
05.	ČLAN 19 – SAMOSTALAN ŽIVOT I UKLJUČIVANJE U ZAJEDNICU	35
06.	ČLAN 20 – LIČNA POKRETLJIVOST	43
07.	ČLAN 24 – OBRAZOVANJE	45
08.	ČLAN 25 – ZDRAVLJE	53
09.	ČLAN 27 – RAD I ZAPOŠLJAVANJE	61
10.	ČLAN 28 – ODGOVARAJUĆI USLOVI ŽIVOTA I SOCIJALNA ZAŠTITA	65
11.	ČLAN 29 – UČEŠĆE U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU	69

*Posvećeno Gordani Rajkov (1944–2022),
našoj koleginici i prijateljici, aktivistkinji,
prvoj narodnoj poslanici sa invaliditetom,
začetnici pokreta za samostalan život
osoba sa invaliditetom*

01

UVOD

Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S od svog osnivanja prati i izveštava o ljudskim pravima osoba sa intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom, sa posebnim fokusom na decu sa invaliditetom i osobe sa invaliditetom koje žive u ustanovama socijalne zaštite ili su u riziku da u njih budu smešteni.

Ovoga puta, predstavljamo vam izveštaj o položaju svih grupa osoba sa invaliditetom u Srbiji. U pitanju je nulti izveštaj izrađen uz podršku Švedske u okviru programa Beogradske otvorene škole „Civilno društvo za unapređenje pristupanja Srbije Evropskoj uniji“ i Tima Ujedinjenih nacija za ljudska prava u Srbiji.

U izradi izveštaja korišćena je struktura Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom, prvog međunarodnog, pravno obavezujućeg dokumenta, a kao izvor informacija, već postojeći izveštaji državnih organa, nezavisnih institucija i organizacija civilnog društva, kao i nalazi i preporuke međunarodnih tela upućene Republici Srbiji.

Izveštaj obuhvata nekoliko najvažnijih oblasti – diskriminacija, pristupačnost, ravnopravnost pred zakonom (poslovna sposobnost), samostalan život i uključivanje u zajednicu, lična pokretljivost, obrazovanje, zdravlje, rad i zapošljavanje, socijalna zaštita i učešće u političkom i javnom životu. Gde god je to bilo moguće i kada postoje odgovarajući podaci, posebna pažnja posvećena je položaju dece i žena sa invaliditetom, kao višestruko marginalizovanim i diskriminiranim grupama.

1.1 Položaj osoba sa invaliditetom kroz istoriju

Istorijskih izvora koji govore o položaju osoba sa invaliditetom u različitim delovima sveta i u različitim periodima je malo. Ipak, važno je uložiti napor i iz relativno malog broja istorijskih i arheoloških izvora rekonstruisati sliku njihovog života kroz istoriju jer nam to mnogo može pomoći u sagledavanju odnosa društva prema ovim ljudima u sadašnjosti.

Arheološki nalazi iz perioda neolita ukazuju da je bilo ljudi sa veoma kompleksnim teškoćama, koji su doživeli zrele godine. Oni to nikako ne bi mogli da nisu imali veliku podršku zajednice. To može ukazivati i na odnos preistorijskog čoveka prema osobama sa invaliditetom te se smatra da su tada ljudi mislili da osobe sa invaliditetom imaju magijske moći.¹ Relikti takvog shvatanja možda se ogledaju u verovanju da su ljudi sa invaliditetom „anđeli na zemlji“ što se još uvek često može čuti.

Mojsijevi zakoni propisuju obavezu čitave zajednice da brine o onima koji su na bilo koji način ugroženi (siromašni, deca bez roditelja, nesposobni za rad).² Slično čitamo i u zakonskim dokumentima iz starog Egipta u kojima se propisuje obaveza milosrđa prema ugroženima, a od strane svih vernika.³ Ovakvi stavovi zadržali su se i do danas, a ljudi koji rade sa osobama sa invaliditetom često se smatraju velikim humanistima koji rade izuzetno težak posao iz milosrđa.

Tokom antičkog periodu, u Grčkoj i Rimu, novorođenčad sa vidljivim invaliditetom ostavljena su da umru, a oni koji su imali blaže forme invaliditeta koje nisu bile uočljive na rođenju ili su invaliditet stekli tokom života bili su odgovornost porodice, a ne društva i uglavnom su isključivani iz javnog i političkog života ili su lišavani određenih prava (nasleđivanja, raspolaganja imovinom, bavljenje državnim poslovima i sl.).⁴ Očigledno je da još uvek prisutna praksa lišavanja poslovne sposobnosti i stavljanja pod starateljstvo vuče korene iz rimskog perioda.

Srednji vek je vreme brojnih ratova, ali i epidemija. Stoga se povećava broj osoba sa invaliditetom. To je vreme kada se, sa jedne strane, pod uticajem hrišćanskog učenja, propoveda milosrđe prema bolesnima i nemoćnima, ali sa druge strane, kada se ovi ljudi stigmatizuju, kažnjavaju i zlostavljaju, naročito oni koji su imali mentalne bolesti koje su se tumačile kao posledica opsednutosti đavolom ili greha predaka. Srednji vek je i doba kada nastaju svojevrsni azili za „nemoćne“ uz bolnice. Takva praksa postojala je kako u zapadnoj Evropi tako i u Vizantiji na koju se ugleda i srednjevekovna Srbija. U njoj, tokom 13. i 14. veka nastaju prvi azili pri manastirima u kojima su zbrinjavane osobe sa različitim vrstama invaliditeta, stari i bolesni. Dušanov zakon u svom čl. 28 propisuje obavezu svih manastira da se u njima hrane „ubogi“⁵, a ukoliko to ne čine, propisana je stroga sankcija za igumane i episkope – zbacivanje sa njihovog dostojanstva⁶. Sa jedne strane, postojanje azila je bilo veoma značajno jer su ti

1 Mihailović, Nataša et. al: Položaj osoba sa invaliditetom kroz istoriju, Zdravstvena zaštita, 2011, vol. 40, br. 5, str. 72-78

2 Petrović, Jasmina: Pregled odnosa društva prema osobama sa invaliditetom kroz istoriju, Teme, vol. 36, no. 2, 2012, pp. 865-86.

3 Ibid.

4 Petrović, Jasmina: Pregled odnosa društva prema osobama sa invaliditetom kroz istoriju, Teme, vol. 36, no. 2, 2012, pp. 865-86.

5 Osnovno značenje reči ubog je siromah, ali, s obzirom na to da se često u srednjevekovnim tekstovima sreće i izraz „ubog i siromah“, pretpostavlja se da je termin ubog imao i mnogo šire značenje i da je podrazumevao i nemoćne, nesposobne za rad, udovice, osobe sa invaliditetom, itd.

6 Dušanov zakonik, čl. 28, Beograd: Srpska književna zadruga, Prosveta, 1986, str. 60

Ljudi dobijali podršku kako bi uopšte mogli da prežive, ali sa druge strane, to je bio i način da se oni sklone sa ulica i odvoje od zajednice. Zaštita „ubogima i sirotima“ obezbeđivala se i kroz obavezu sudija da obilaze oblasti koje su im poverene i staraju se da njihova prava ne budu ugrožena⁷. Taj, tobože milosrdan način tretmana osoba sa invaliditetom, a u stvari segregacija i uklanjanje ovih ljudi iz zajednice zadržao se do današnjih dana kroz postojanje ustanova za smeštaj dece i osoba sa invaliditetom.

Novovekovni period nije doneo mnogo unapređenja položaja ovih ljudi – 17. vek je zabeležen kao vreme velikog zatvaranja marginalizovanih grupa, kao i doba javnog prikazivanja ljudi sa oštećenjima.⁸ Ovo je bila opšteprihvaćena praksa sve do 19. veka – vremena formiranja azila koji su ipak imali nešto bolje uslove za život osoba sa invaliditetom odbačenih od društva.

Dvadeseti vek obeležen je surovim postupanjima prema ljudima sa invaliditetom – od sterilizacija do masovnih ubistava, zasnovanih na eugenici. Tek nakon drugog svetskog rata dolazi do postepenog unapređivanja položaja osoba sa invaliditetom, ali uz stalno prisutnu poddelu na „nas i njih“.

Nakon Drugog svetskog rata a u skladu sa iskustvima iz Sovjetskog Saveza, u Jugoslaviji je osnovan veliki broj domova za smeštaj ratne siročadi. Broj tih domova se posle nekoliko godina znatno smanjio, jer više nije bilo potrebe za zbrinjavanjem tako velikog broja dece. Zatim sledi period socijalističkog samoupravljanja i društvenog dogovaranja koji je potrajao sve do kraja osamdesetih godina XX veka, kada se formira i prvi centar za porodični smeštaj u Beogradu, 1963. godine koji je imao za cilj da unapredi i proširi porodični smeštaj dece. Sa početkom ratova na tlu Jugoslavije, kada je porasla nezaposlenost, socijalna nesigurnost, kada je došlo do osiromašavanja porodica, inflacije, sankcija i velikog broja izbeglica, veliki broj dece sa invaliditetom i bez njega je ostavljan i upućivan na smeštaj u rezidencijalne institucije. Ta deca su se razvrstavala po uzrastu, ometenosti, problemima u ponašanju⁹. U drugoj polovini devedesetih godina beleži se značajan napredak po pitanju smanjenja ukupnog broja institucionalizovane dece, kada su u pitanju deca bez smetnji u razvoju. Prema zvaničnim podacima, broj dece u institucijama – uključujući velike domove, male domske zajednice, prihvatilišta, internate i institucije za odrasle osobe sa invaliditetom – opao je za oko 50% tokom poslednjih 10 godina. Međutim, Srbija je zaboravila na decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom – od kojih su mnoga dostigla punoletstvo – koja su izostavljena iz reforme.¹⁰

Projekat „Podrška deinstitucionalizaciji i socijalnoj inkluziji osoba sa mentalnim invaliditetom i problemima mentalnog zdravlja“ (IPA 2011), vrednosti 5,17 miliona evra, poznat pod nazivom „Otvoreni zagrljaj“, sledeći je korak koji je prevashodno bio usmeren ka deinstitucionalizaciji ustanova za smeštaj odraslih lica sa intelektualnim i mentalnim teškoćama. On je omogućio da 154 korisnika napusti institucije, a većina ustanova uključenih u projekat je izradila planove transformacije. Međutim, pre svega zbog nedostatka systemske i praktične opredeljenosti za stvarne promene, većina korisnika koja je tokom projekta dobila podršku u zajednici, vratila se u ustanove, koje i dalje funkcionišu na nepromenjen način, sa konstantnim brojem korisnika.

⁷ Ibid, čl. 179, str. 83

⁸ Petrović, Jasmina: Pregled odnosa društva prema osobama sa invaliditetom kroz istoriju, Teme, vol. 36, no. 2, 2012, pp. 865-86.

⁹ Žegarac, Nevenka, ur.: U Lavirintu socijalne zaštite: Pouke istraživanja o deci na porodičnom i rezidencijalnom smeštaju, Fakultet političkih nauka, 2014.

¹⁰ Zaboravljena deca Srbije, Disability Rights International i MDRI-S, 2021

Sedamdesete godine prošlog veka donele su pojačano zanimanje za pravni položaj osoba sa invaliditetom, a osamdesetih i devedesetih godina donosi se više važnih međunarodnih dokumenata¹¹. Same osobe sa invaliditetom i snažan pritisak ovih ljudi i njihovih porodica iznedrio je najveću ideju pokreta osoba sa invaliditetom – socijalni model, koji je bio ideološki osnov i konačno je doveo do usvajanja prvog međunarodno obavezujućeg pravnog dokumenta, Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006. godine.¹²

Kao što je opisano, tokom vekova, ljudi sa invaliditetom su bili izloženi čedomorstvu, gladovanju, oni su spaljivani, izbegavani i izolovani, davljeni, potapani u vrelu vodu, tučeni, okivani i zatvarani u kaveze, mučeni, gušeni gasom, streljani, sterilisani, skladišteni, korišćeni za zabavu¹³. Ovakav odnos ostavio je dubok trag u svesti ljudi i, ma koliko da donošenje Konvencije ima veliki značaj, negativan odnos prema osobama sa invaliditetom koji je trajao više hiljada godina i stavovi koji su negovani prema ovim ljudima kao jadnima, nemoćnima, koji ništa ne znaju i ne mogu da nauče, opstali su, sve do današnjih dana.

1.2. Promena paradigme – Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom

Republika Srbija potpisnica je Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom koja garantuje da osobe sa invaliditetom uživaju sva ljudska prava, ravnopravno sa drugima. Za lakše razumevanje i primenu ovog međunarodnog ugovora dostupni su Opšti komentari, a za praćenje njene primene indikatori Kancelarija visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava (OHCHR).

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom¹⁴ i Opcioni protokol usvojeni su 13. decembra 2006. godine na sednici Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Stupila je na snagu 3. maja 2008. Do sada ju je ratifikovalo 185 zemalja, među njima i Republika Srbija, 31. jula 2009. godine¹⁵.

Značaj Konvencije nije samo u tome što je to prvi, pravno obavezujući međunarodni ugovor već i u tome što donosi potpunu promenu paradigme u odnosu na osobe sa invaliditetom. To znači da Konvencija garantuje da osobe sa invaliditetom uživaju sva ljudska prava, ravnopravno sa drugima, i da se zabranjuje diskriminacija na osnovu invaliditeta. Ovo zapravo donosi veliku promenu u posmatranju osoba sa invaliditetom jer oni postaju subjekti prava, a ne objekti zaštite i jer se polazi od pretpostavke sposobnosti umesto pretpostavke nesposobnosti. Čl. 2 Konvencije propisuje razumna prilagođavanja, što je princip koji još uvek nije u potpunosti zaživeo, a podrazumeva odgovarajuće modifikacije i prilagođavanja neophodna za uživanje svih ljudskih prava i sloboda na ravnopravnoj osnovi sa drugima. Ovakav pristup treba da dovede do napuštanja tzv. medicinskog modela i prihvatanja socijalnog modela invalidnosti koji vodi do pristupa zasnovanog na ljudskim pravima.

11 Deklaracija o pravima lica sa specijalnim potrebama, Generalna skupština UN 1975; Rezolucija UN kojom se predlaže Ekonomskom i socijalnom savetu imenovanje specijalnog izvestioca koji prati kršenje ljudskih prava osoba sa invaliditetom, 1984; Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti osobama sa invaliditetom, 1993

12 Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br.42/2009

13 Marini, Irmo: The History of Treatment Toward People With Disabilities, In: Graf, Noreen M.; Marini, Irmo; Millington, Michael Psychosocial Aspects of Disability, 2nd Edition, Springer Publishing Company, 2017, pp. 4-28

14 <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>

15 Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 42/2009

U tumačenju i primeni ključnih odredaba Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom pomažu Opšti komentari¹⁶ koje je usvojio Komitet UN za prava osoba sa invaliditetom. Do sada je usvojeno sedam opštih komentara, i to:

- Opšti komentar broj 1 (2014) na član 12: Jednako priznanje pred zakonom
- Opšti komentar broj 2 (2014) na član 9: Pristupačnost
- Opšti komentar broj 3 (2016) na član 6: Žene i devojčice sa invaliditetom
- Opšti komentar broj 4 (2016) na član 24: Pravo na inkluzivno obrazovanje
- Opšti komentar broj 5 (2017) na član 19: Samostalan život i uključivanje u zajednicu
- Opšti komentar broj 6 (2018) na član 5: Ravnopravnost i nediskriminacija
- Opšti komentar broj 7 (2018) o učešću osoba sa invaliditetom, uključujući i decu sa invaliditetom, preko njihovih predstavničkih organizacija, u sprovođenje i praćenje Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom

Komitet za prava osoba sa invaliditetom trenutno radi na izradi nacrtu opšteg komentara o pravu osoba sa invaliditetom na rad i zapošljavanje (član 27) kao i na Smernicama za deinstitucionalizaciju.

Kancelarija visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava (OHCHR) je razvila indikatore ljudskih prava¹⁷ kao ključno sredstvo za olakšavanje razumevanja i primenu odredbi Konvencije. Ovi indikatori treba da poboljšaju primenu Konvencije i merenje ispunjenosti standarda ljudskih prava tako što:

- ističu praktičan sadržaj normi;
- mere napredak;
- doprinose transparentnosti i odgovornosti; i
- jačaju praćenje preporuka Komiteta za prava osoba sa invaliditetom.

Donosioci zakona, politika i drugi donosioci odluka na svim nivoima vlasti mogu imati koristi od ovih indikatora kako bi znali koji su koraci potrebni za transformaciju pravnog, političkog i budžetskog okvira. Pored toga, indikatori služe kao alat za bilo koju organizaciju ili telo za procenu sprovođenja odredaba Konvencije od strane države i za pozivanje Vlade na odgovornost.

Za razumevanje odredbi Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom važno je naglasiti i da ona zapravo ne propisuje nikakva nova prava, već postavlja standarde za jednako uživanje postojećeg korpusa ljudskih prava za osobe sa invaliditetom. Takođe, suština Konvencije je i u tome što je naglašeno da su sva prava sadržana u njoj međusobno povezana, te da je za puno i ravnopravno učešće u društvu važno poštovanje svih ljudskih prava, i da ne postoji važnije i manje važno pravo, ili važniji i manje važan član Konvencije.

2009. godine, Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom pristupila je i Evropska unija, čime se ovaj međunarodni ugovor uvodi i u pravo EU, što je veoma važno i dodatno obavezujuće za Republiku Srbiju, kao zemlji kandidatu za članstvo.

¹⁶ Opšti komentari dostupni su na linku <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/general-comments>

¹⁷ Indikatori su dostupni na sledećem linku: <https://www.ohchr.org/en/disabilities/human-rights-indicators-convention-rights-persons-disabilities-support-disability-inclusive-2030#Indicators>

1.3. Druga važna međunarodna dokumenta

Više međunarodnih dokumenata važni su za položaj osoba sa invaliditetom, kao što su Povelja Ujedinjenih nacija (1945), Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima sa fakultativnim protokolima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije, Konvencija protiv torture i drugih okrutnih, nehumanih i ponižavajućih kazni i postupaka i Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena.

Kao članica Saveta Evrope, Republika Srbija ratifikovala je Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda¹⁸, a za položaj osoba sa invaliditetom značajni su i drugi evropski dokumenti kao što su Revidirana evropska socijalna povelja¹⁹, Evropski plan akcije za osobe sa invaliditetom za period od 2006. do 2015. godine²⁰ i nova Strategija Saveta Evrope o osobama sa invaliditetom 2017–2023²¹.

Poseban značaj ima i Agenda održivog razvoja UN do 2030. godine²² kojom je planirano podsticanje ekonomskog rasta, iskorenjivanje siromaštva i diskriminacije žena, podsticaj sveukupnom obrazovanju i dr, i u čijim se ciljevima navodi invaliditet u različitim delovima koji se odnose na obrazovanje, rast i zapošljavanje, ravnopravnost, kao i prikupljanje podataka i redovno praćenje ovog dokumenta.

1.4. Izveštavanje i preporuke međunarodnih tela

Vlada Republike Srbije uspostavila je Savet za praćenje primene preporuka mehanizama Ujedinjenih nacija za ljudska prava. Platforma organizacija za saradnju sa mehanizmima Ujedinjenih nacija za ljudska prava koju su osnovale organizacije civilnog društva takođe prate primenu preporuka međunarodnih mehanizama i o tome redovno izveštavaju. Za ovaj izveštaj poseban značaj imaju preporuke upućene od strane Komiteta za prava osoba sa invaliditetom. Do sada, Srbiji je upućeno trideset dve preporuke, ali je zabrinjavajuće da je samo jedna od njih ispunjena u potpunosti, dok je 25 ispunjeno delimično.

Kako bi dodatno unapredila saradnju sa mehanizmima UN za ljudska prava Vlada Republike Srbije je 2014. godine uspostavila Savet za praćenje primene preporuka mehanizama Ujedinjenih nacija za ljudska prava.

Zadaci Saveta su da razmatra i prati primenu preporuka koje Republika Srbija dobija u procesu Univerzalnog periodičnog pregleda Saveta za ljudska prava Ujedinjenih nacija i preporuka ugovornih tela Ujedinjenih nacija – Komiteta za prava čoveka, Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava, Komiteta za ukidanje rasne diskriminacije, Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena, Komiteta protiv torture, Komiteta za prava deteta, Komiteta za prava osoba sa invaliditetom i Komiteta za prisilne nestanke; predlaže mere za primenu dobijenih preporuka; daje mišljenja o napretku ljudskih prava u izveštajnom periodu i daje stručna objašnjenja o stanju ljudskih prava i rezultatima koji su ostvareni primenom preporuka.²³

18 <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-ratifikaciji-evropske-konvencije-ljudska-prava-osnovne-slobode.html>

19 http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Revidirana%20Evropska%20socijalna%20povelja%20SE.pdf

20 <https://rm.coe.int/1680595206>

21 Council of Europe Disability Strategy 2017–2023, <https://rm.coe.int/16806fe7d4>

22 <https://rsjp.gov.rs/wp-content/uploads/Agenda-UN-2030.pdf>

23 <https://www.minljmpdd.gov.rs/lat/savet-za-pracenje-un-preporuka.php>

Uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji i Tima za ljudska prava UN u Srbiji, formirana je Platforma organizacija za saradnju sa mehanizmima Ujedinjenih nacija za ljudska prava²⁴ koju su osnovale organizacije civilnog društva koje prepoznaju potrebu i značaj kontinuiranog i na dokazima zasnovanog procesa izveštavanja ovim telima, kao i praćenju primene preporuka koje mehanizmi upućuju Republici Srbiji.

U svetlu položaja osoba sa invaliditetom, poseban značaj imaju preporuke Komiteta za prava osoba sa invaliditetom²⁵. Komitet za prava osoba sa invaliditetom uputio je Srbiji 32 preporuke. Iako se veliki broj njih odnosi na sistemska pitanja koja je neophodno rešavati u kontinuitetu, uz neprekidno preduzimanje odgovarajućih mera tokom dugog vremenskog perioda, zabrinjavajuće je da je samo jedna preporuka, navedena u paragrafu 62 – ratifikacija Marakeškog ugovora za omogućavanje pristupa objavljenim delima od strane lica koja su slepa, slabovida ili na drugi način onemogućena da koriste štampane materijale u potpunosti ispunjena. Mnoge važne preporuke, kao što su one koje se odnose na član 19 (paragraf 40 Zaključnih zapažanja) sprovedene su samo delimično – usvojena je strategija deinstytucionalizacije, ali uz brojne manjkavosti navedene u daljem tekstu. Prema Analizi sprovođenja Preporuka Komiteta za prava osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji²⁶, delimično sprovedenih je 25 preporuka, više preporuka nije sprovedeno u zadovoljavajućoj meri, a preporuke iz 34. i 58. paragrafa nisu sprovedene. Posebno zabrinjava da se više godina odlaže izmena Porodičnog zakona i usklađivanje njegovih odredbi sa članom 12 Konvencije. Ovaj zakon sadrži anahrone odredbe koje uređuju pitanje lišavanja poslovne sposobnosti, čime se osobe sa invaliditetom lišavaju mnogih prava, o čemu će se više govoriti kasnije.

Takođe su značajne i preporuke Komiteta za ljudska prava (HRC), Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava (CESR), Komiteta za zabranu diskriminacije žena (CEDAW, Komiteta protiv mučenja (CAT), Komiteta za prava deteta (CRC).²⁷

Komitet za ljudska prava je 2017. godine je Republici Srbiji uputio šest preporuka²⁸ koje se odnose na položaj osoba sa invaliditetom, od kojih su neke delimično ispunjene, ali one koje se odnose na lišavanje poslovne sposobnosti, priznanje uskraćivanja razumnog prilagođavanja kao oblika diskriminacije i uključivanje invaliditeta kao osnova za krivično gonjenje osumnjičenih da su počinili zločine iz mržnje još uvek nisu.

Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava je uputio 2014. godine pet preporuka²⁹ koje se odnose na diskriminaciju, nezaposlenost, minimalnu zaradu, decu bez roditeljskog staranja i obrazovanje. Nijedna od njih nije u potpunosti ispunjena, a posebno su važne one koje se odnose na sprečavanje razdvajanja dece od porodica obezbeđivanjem podrške u zajednici a ne daljim ulaganjima u institucionalnu zaštitu.

Preporuke Komiteta za zabranu diskriminacije žena upućene su 2019. godine, a na žene sa invaliditetom se odnosilo njih osam. Kao i u slučaju preporuka drugih međunarodnih tela, samo neke od njih su delimično ispunjene, te je položaj žena i devojčica sa invaliditetom i

24 <https://platforma.org.rs/>

25 Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016. https://platforma.org.rs/wp-content/uploads/2020/03/srpski-zakljucna_zapazanja_komiteta_za_prava_osoba_sa_invaliditetom_srb.pdf

26 Tatić, Damjan, Jovanović Ivanka: Analiza sprovođenja Preporuka Komiteta za prava osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, 2. dopunjeno izd. NOOIS, 2020.

27 Pregled svih zaključnih zapažanja i preporuka ugovornih tela ujedinjenih nacija u vezi sa pravima osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji dostupan je na sajtu Platforme <https://platforma.org.rs/wp-content/uploads/2020/08/Radna-grupa-u-oblasti-prava-osoba-sa-invaliditetom.pdf>

28 Ibid.

29 Ibid.

njihova zaštita još uvek nezadovoljavajuća u oblastima obrazovanja, zdravstvene zaštite, zapošljavanja, političke participacije. To se takođe odnosi i na još uvek prisutnu praksu lišavanja poslovne sposobnosti.

Komitet protiv mučenja uputio je Republici Srbiji 2015. godine četiri preporuke³⁰ koje se odnose na osobe sa invaliditetom. One su ispunjene delimično, jer se u ustanovama još uvek koriste sredstva sputavanja, bez strogog lekarskog nadzora, i bez stroge evidencije.

2017. godine svoje preporuke uputio je Komitet za prava deteta³¹. One se odnose na nediskriminaciju, slobodu deteta od svih oblika nasilja, na decu koja su lišena porodične sredine, usvajanje dece, decu sa invaliditetom, i obrazovanje. Još uvek nisu ispunjene preporuke koje se odnose na hitno smanjivanje smeštanja dece mlađe od tri godine u ustanove, sprovođenje mera za smanjivanje broja dece sa invaliditetom u ustanovama socijalne zaštite, poboljšanje prikupljanja podataka o deci sa invaliditetom i slično.

Komitet za prava osoba sa invaliditetom povodom člana 19 – Samostalan život i uključivanje u zajednicu, Srbiji je uputio sledeću preporuku:

- Komitet podstiče državu potpisnicu da usvoji sveobuhvatnu strategiju i mere za delotvornu deinstitutionalizaciju.
- Komitet preporučuje da država potpisnica osigura da neće biti investiranja u nove institucije i da odredi sredstva koja će omogućiti svim osobama sa invaliditetom da žive samostalno i da imaju podršku u zajednici na osnovu svog slobodnog izbora i opredeljenja.
- Komitet preporučuje da se uklone prepreke za veće učešće organizacija osoba sa invaliditetom u razvoju usluga u okviru zajednice, naročito na nivou jedinica lokalne samouprave.

1.5. Domaći pravni okvir

Veliki broj zakona i podzakonskih akata kao i strateških dokumenata važan je za položaj osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji. U svakom od poglavlja ćemo se osvrnuti na njihove odredbe nešto detaljnije, a ovde ćemo ih samo navesti.

Ustav Republike Srbije³² propisuje da su pred Ustavom i zakonom svi jednaki, da svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu i zabranjuje svaku diskriminaciju, neposrednu ili posrednu, po bilo kom osnovu, uključujući i psihički ili fizički invaliditet.

Zakonom o zabrani diskriminacije³³ uređena je opšta zabrana diskriminacije, oblici i slučajevi diskriminacije i postupak zaštite od diskriminacije i zabranjena je diskriminacija na osnovu invaliditeta. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom³⁴ uređuje opšti režim zabrane diskriminacije na osnovu invaliditeta, posebne slučajeve diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji na osnovu invaliditeta, kao

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Službeni glasnik Republike Srbije, 98/2006 i 115/2021

³³ Službeni glasnik Republike Srbije, 22/2009 i 52/2021

³⁴ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 33/2006 i 13/2016

i mere koje se preduzimaju radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom. Ovaj zakon zabranjuje i uznemiravanje, viktimizaciju, pozivanje, navođenje i pomaganje u diskriminatorskom postupanju.

Zakon o radu³⁵, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom³⁶, Zakon o zdravstvenoj zaštiti³⁷, Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja³⁸, Zakon o pravima pacijenata³⁹, Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama⁴⁰, Zakon o kretanju uz pomoć psa vodiča⁴¹, Zakon o upotrebi znakovnog jezika⁴², Zakon o pravima korisnika usluga privremenog smeštaja u socijalnoj zaštiti⁴³, Zakon o planiranju i izgradnji⁴⁴ sadrže antidiskriminacione odredbe prema osobama sa invaliditetom.

Za analizu položaja osoba sa invaliditetom važni su i Porodični zakon⁴⁵ i Zakon o vanparičnom postupku⁴⁶, koji između ostalog, regulišu lišenje poslovne sposobnosti i čija je reforma i unapređenje neophodna⁴⁷, kao i mnogi drugi zakonski propisi.

1.6. Osnovni statistički podaci

Prema podacima popisa iz 2011. godine, 571.780 građana i građanki identifikovano je kao osobe sa invaliditetom, što predstavlja oko 8% ukupne populacije. Međutim, ovome treba dodati da je za 119.482 građana i građanki status invaliditeta nepoznat, što predstavlja dodatnih 1,66% ukupne populacije. Od ukupnog broja osoba sa invaliditetom, više od 58% čine žene, dok je muškaraca malo manje od 42%. Prosečna starost osoba sa invaliditetom je 67 godina.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, procenjen broj stanovnika Republike Srbije u 2020. godini bio je 6.899.126⁴⁸. Popis 2011. je po prvi put obuhvatio i pitanja vezana za poteškoće funkcionalnog tipa – osobe sa invaliditetom, ali i njihovi roditelji ili drugi članovi porodice, su se izjašnjavali o teškoćama u vezi sa vidom, sluhom, hodom, pamćenjem/koncentracijom, samostalnošću, komunikacijom. Za objašnjenje metodologije popisa i njenih ograničenja nema prostora u ovom izveštaju, međutim, važno je istaći da putem popisnih pitanja nije moguće identifikovati tipove invaliditeta na način na koji se on obično posmatra. Takođe, sama definicija invaliditeta u različitim organizacijama ili državama se razlikuje,

35 Službeni glasnik Republike Srbije, br. br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US, 113/2017 i 95/2018 – autentično tumačenje

36 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 36/2009, 32/2013 i 14/2022 – dr. zakon

37 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 25/2019

38 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019, 27/2018 – dr. zakon, 6/2020 i 129/2021

39 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 45/2013 i 25/2019 – dr. zakon

40 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 45/2013

41 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 29/2015

42 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 38/2015

43 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 126/2021

44 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72/2009, 81/2009 – ispr., 64/2010 – odluka US, 24/2011, 121/2012, 42/2013 – odluka US, 50/2013 – odluka US, 98/2013 – odluka US, 132/2014, 145/2014, 83/2018, 31/2019, 37/2019 – dr. zakon, 9/2020 i 52/2021

45 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015

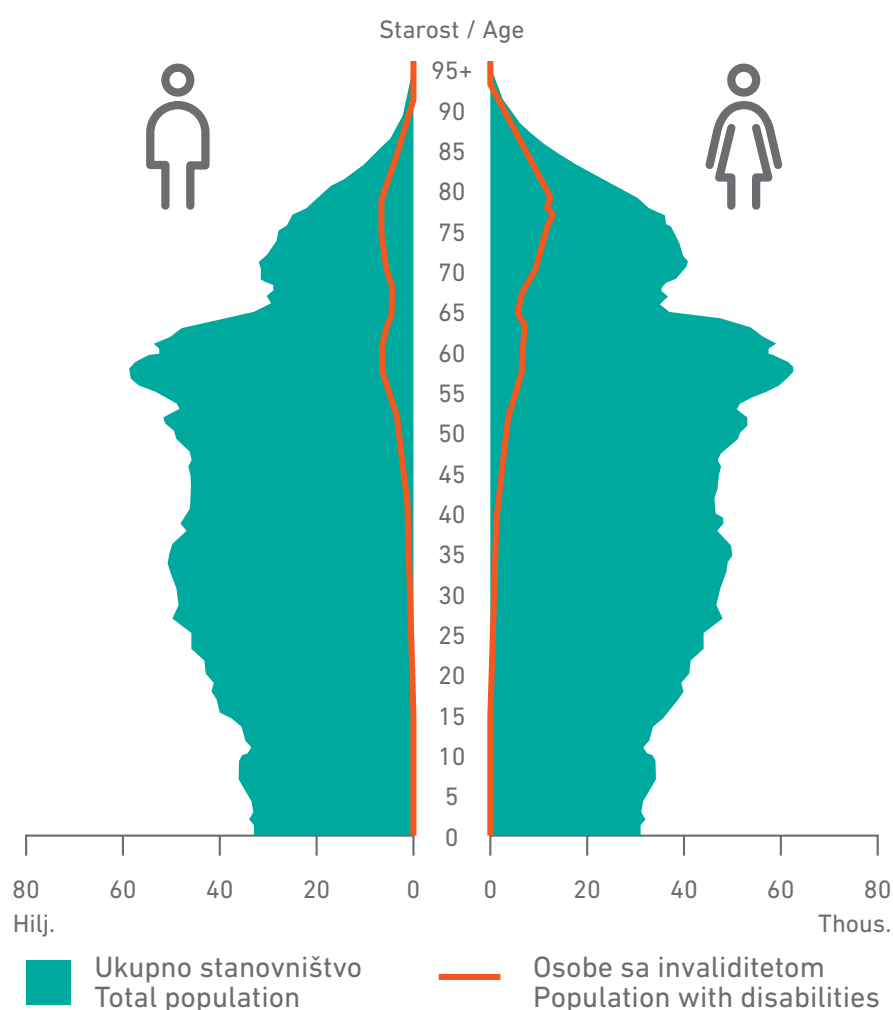
46 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 25/82 i 48/88 i „Sl. glasnik RS“, br. 46/95 – dr. zakon, 18/2005 – dr. zakon, 85/2012, 45/2013 – dr. zakon, 55/2014, 6/2015, 106/2015 – dr. zakon i 14/2022

47 Beker, Kosana, Milošević, Tijana: Katalog pravnih propisa Republike Srbije u vezi sa poslovnom sposobnošću, MDRI-S, 2016.

48 Statistički godišnjak Republike Srbije: 2021, Beograd, Republički zavod za statistiku, 2021, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20212054.pdf>

tako da ne postoje pouzdani, uporedivi podaci. Na primer Svetska zdravstvena organizacija posmatra invaliditet kao interakciju između zdravstvenog stanja i ograničenja vezanih za životne aktivnosti i društvenu uključenost i procenjuje da trenutno u svetu živi preko milijardu ljudi sa nekim oblikom invaliditeta, što čini oko 15% od ukupne populacije.

Na osnovu rezultata popisa, ali i posebnoj studiji pod nazivom Osobe sa invaliditetom u Srbiji, autora Milana M. Markovića⁴⁹ po prvi put u našoj zemlji postoje precizniji podaci koji govore o broju osoba sa invaliditetom, kao i o demografskim, obrazovnim, ekonomskim i drugim karakteristikama ovih osoba. Prema podacima popisa iz 2011. godine, 571.780 građana i građanki identifikovano je kao osobe sa invaliditetom, što predstavlja oko 8% ukupne populacije. Međutim, ovome treba dodati da je za 119.482 građana i građanki status invaliditeta nepoznat, što predstavlja dodatnih 1,66% ukupne populacije. Od ukupnog broja osoba sa invaliditetom, više od 58% čine žene, dok je muškaraca malo manje od 42%. Prosečna starost osoba sa invaliditetom je 67 godina.

Grafikon 1: Ukupno stanovništvo i osobe sa invaliditetom, prema polu i starosti, Popis 2011.⁵⁰

49 Marković, Milan M.: Osobe sa invaliditetom u Srbiji, Beograd, Republički zavod za statistiku, 2014, <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Invaliditet.pdf>

50 Statistički godišnjak Republike Srbije: 2021, Beograd, Republički zavod za statistiku, 2021, str. 44, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20212054.pdf>

02

ČLAN 5

JEDNAKOST I ZABRANA DISKRIMINACIJE

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom izričito zabranjuje njihovu diskriminaciju. U izveštajima Poverenika za zaštitu ravnopravnosti se svake godine konstatuje da se osobe sa invaliditetom suočavaju sa brojnim i raznovrsnim problemima u različitim oblastima društvenog života. Diskriminacija osoba sa invaliditetom je zabranjena različitim zakonskim propisima u Srbiji, ali ipak među pritužbama Poverenika za zaštitu ravnopravnosti najčešće su pritužbe po ovom osnovu. Naši sugrađani sa invaliditetom neretko se bore sa problemima pristupačnosti, dostupnosti informacija i obrazovanja, a posebno pogođena grupa jesu žene sa invaliditetom.

Srž Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom je zabrana diskriminacije i efikasna pravna zaštita od diskriminacije po bilo kom osnovu. U čl. 2 Konvencije, diskriminacija na osnovu invaliditeta je definisana da podrazumeva svaku razliku, isključivanje ili ograničenje na osnovu invaliditeta, što ima za cilj ili efekat narušenja ili poništenja priznavanja, uživanja ili vršenja, ravnopravno sa drugima, svih ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkoj, ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj, civilnoj ili bilo kojoj drugoj oblasti. Ona obuhvata i sve oblike diskriminacije, uključujući uskraćivanje razumnog prilagođavanja. U domaćem pravnom okviru postoji opšta definicija diskriminacije, pre svega u Zakonu o zabrani diskriminacije gde se u čl. 2 navodi da izrazi „diskriminacija“ i „diskriminatorско postupanje“ označavaju svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje

ili davanje prvenstva), u odnosu na lica ili grupe kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, polnim karakteristikama, nivou prihoda, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima“.

Komitet za prava osoba sa invaliditetom je izrazio zabrinutost zato što u zakonskim propisima nema jasne definicije diskriminacije po osnovu invaliditeta i što oni ne obuhvataju sve oblike diskriminacije, pre svega se to odnosi na to da se propiše da odbijanje pružanja razumnog prilagođavanja u svim oblastima predstavlja akt diskriminacije.⁵¹ U Opštem komentaru br. 6⁵² Komitet je naveo širu interpretaciju definicije invaliditeta, i navodi četiri oblika diskriminacije: *direktna diskriminacija* kada se u istoj ili sličnoj situaciji, osobe sa invaliditetom tretiraju nepovoljnije od drugih osoba koje nemaju to lično svojstvo; *indirektna diskriminacija* kada doneti zakoni ili politike dovode osobe sa invaliditetom u neravnopravan položaj zbog njihovog ličnog svojstva; *uskraćivanje razumnog prilagođavanja*, koje predstavlja diskriminaciju ako su neophodne i odgovarajuće modifikacije i prilagođavanja koje su potrebne da bi se osobi sa invaliditetom obezbedilo jednako ostvarivanje ljudskih prava i sloboda, a te se modifikacije odbijaju; i *zlostavljanje* kada se neželjeno ponašanje prema osobama sa invaliditetom dešava sa ciljem kršenja dostojanstva ličnosti i stvaranja neprijateljskog, ponižavajućeg ili ugrožavajućeg okruženja. U vezi sa ovom vrstom diskriminacije, posebna pažnja se mora posvetiti ljudima sa invaliditetom koji žive u rezidencijalnim ustanovama ili psihijatrijskih bolnicama, i deci sa invaliditetom koja pohađaju specijalne škole, jer u segregisanom okruženju postoji veća mogućnost da se ispolji ovakav vid diskriminacije.

Izmenjeni Zakon o zabrani diskriminacije 2021. godine je unapređen jer je proširivanjem liste zaštićenih ličnih svojstava; zabranjeni su segregacija, navođenje na diskriminaciju i seksualno uznemiravanje; utvrđena je obaveza poslodavaca u pogledu pristupa i razumnog prilagođavanja radnog mesta, i obaveza organa javne vlasti da prilikom pripreme novog propisa izvrši procenu uticaja propisa ili politike i njihove usaglašenosti sa načelom jednakosti, ali ključni oblik diskriminacije po osnovu invaliditeta – uskraćivanje razumnih prilagođavanja u svim oblastima nije uveden, iako su organizacije osoba sa invaliditetom uputile takav predlog, koji je međutim odbijen. Još je prvom verzijom zakona ustanovljen Poverenik za zaštitu ravnopravnosti kao nezavisan organ, a nedavnim izmenama i dopunama proširene su nadležnosti Poverenika, i obezbeđen je kontinuitet u radu ove institucije.

Nedavno, Srbija je usvojila i novu Strategiju prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2022. do 2030. godine⁵³, u kojoj se, u cilju izjednačavanja mogućnosti za pripadnike grupa

51 Concluding observations on the initial report of Serbia, Specific rights (arts. 5-30), 10: Komitet preporučuje da država potpisnica preispita svoj zakonski okvir s ciljem uključivanja određenja diskriminacije po osnovu invaliditeta koje bi se eksplicitno odnosilo na sve oblike diskriminacije, kao i uključivanje koncepta razumnog prilagođavanja i obezbeđivanja da se odgovarajućim zakonima i propisima utvrdi da je odbijanje razumnog prilagođavanja oblik diskriminacije po osnovu invaliditeta. Komitet takođe preporučuje da država potpisnica uvede delotvoran i proporcionalan pravni lek, uključujući i kazne kao sredstvo odvratanja.

52 Dostupan na linku <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no6-equality-and-non-discrimination>

53 Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2022. do 2030. godine, Službeni glasnik Republike Srbije br. 12/2021

koje su u riziku od diskriminacije da na ravnopravnoj osnovi sa drugima uživaju sva ljudska prava i slobode, kao i unapređivanja efikasnosti sistema prevencije i zaštite od diskriminacije u svim oblastima i na svim nivoima ističu sledeći prioriteti: dalje usklađivanje pravnog okvira sa antidiskriminacionim standardima, poboljšanje društveni položaj pripadnika grupa koje su u riziku od diskriminacije, jačanje međusektorske saradnje, uključivanje principa ravnopravnosti i nediskriminacije u sve politike i zakone, smanjenje socijalne i druge distance prema pripadnicima grupa koje su u riziku od diskriminacije, unapređenje mehanizama zaštite od diskriminacije i mehanizama saradnje sa organizacijama civilnog društva, jačanje kapaciteta i vidljivosti Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, uspostavljanje adekvatnog sistema prikupljanja i evidentiranja podataka o položaju pripadnika grupa koje su u riziku od diskriminacije i unapređivanje kompetencija javnih službenika, nosilaca pravosudnih funkcija i drugih relevantnih aktera u sistemu prevencije i zaštite od diskriminacije.

I pored relativno kvalitetnog pravnog okvira, u redovnim godišnjim izveštajima Poverenika za zaštitu ravnopravnosti invaliditet je osnov zbog koga se podnosi najviše pritužbi za diskriminaciju⁵⁴, ili je diskriminacija po osnovu invaliditeta pri vrhu broja pritužbi⁵⁵. Problematično je što Poverenik ne utvrđuje diskriminaciju u slučajevima gde se radi o uskraćivanju razumnog prilagođavanja, navodeći da ta definicija ne postoji u domaćem pravnom okviru. Međutim, veoma je važno naglasiti da je ratifikacijom, Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom postala deo našeg pravnog okvira i mora se neposredno primenjivati. U izveštajima Poverenika se svake godine konstatuje da se osobe sa invaliditetom suočavaju sa brojnim i raznovrsnim problemima u različitim oblastima društvenog života. Kada je reč o deci sa invaliditetom, ona se najčešće susreću sa diskriminacijom u oblasti obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite, a odrasli sa invaliditetom u oblasti zapošljavanja. U posebno lošem položaju su deca i osobe sa invaliditetom koje žive u rezidencijalnim ustanovama.⁵⁶ Žene sa invaliditetom, naročito žene koje žive u ustanovama socijalne i zdravstvene zaštite često su izložene višestrukoj diskriminaciji, suočavaju se sa brojnim preprekama u ostvarivanju svojih prava, kao i sa raznim vidovima rodno zasnovanog nasilja. Krše im se reproduktivna i seksualna prava, uskraćuje pravo na informisan pristanak na određene medicinske mere, a u velikom broju slučajeva trpe partnersko i druge oblike rodno zasnovanog nasilja (od drugih korisnika i od zaposlenih u ustanovama), dok istovremeno izostaju adekvatna zaštita i prevencija.⁵⁷

Zbog još uvek prisutne prakse lišenja poslovne sposobnosti i stavljanja pod starateljstvo, osobe sa invaliditetom, koje su grupa koja je pod najvećim rizikom da bude podvrgnuta ovom postupku, lišene su mnogih prava i onemogućene da donose odluke o sopstvenom životu, kao što su gde će i sa kim živeti, kako će raspolagati sopstvenom imovinom i prihodima, a veoma često, nakon oduzimanja poslovne sposobnosti bivaju smeštene u ustanove socijalne zaštite i odvojene od društva.

Osobe sa invaliditetom izložene su nejednakom postupanju i zbog problema pristupačnosti, i to ne samo zbog toga što im nije omogućen nesmetan pristup objektima, uslugama, prevozu, već i zbog informacijske nepristupačnosti za osobe koje ne vide, ne čuju, ili imaju intelektualne teškoće i mentalni invaliditet.

⁵⁴ Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2019. godinu, 2020

⁵⁵ Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2020. godinu, 2021 i Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2021. godinu, 2022

⁵⁶ Vidi izveštaje Inicijative za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S Zaboravljena deca Srbije, 2021, Sklonjeni i zaboravljeni, 2012

⁵⁷ Beker, Kosana, Janjić Biljana: Smernice za pružaoce usluga: pristupačne i dostupne usluge za žene sa invaliditetom sa istorijom institucionalizacije, Beograd, MDRI-S, 2021.

O diskriminaciji i problemu ostvarivanja prava u različitim oblastima kao što je obrazovanje, zdravstvena i socijalna zaštita, pristup pravdi i jednakost pred zakonom, učešću u javnom i političkom životu, biće više reči u narednim poglavljima.

Komitet za prava osoba sa invaliditetom je u zaključnim zapažanjima o članu 5 – Jednakost i nediskriminacija upućenih Republici Srbiji izneo sledeće:

- Komitet je zabrinut što se propisi protiv diskriminacije ne primenjuju sistematski, što u zakonskim propisima nema jasne definicije diskriminacije po osnovu invaliditeta i što oni ne obuhvataju sve oblike diskriminacije.
- Komitet je zabrinut što ni koncept razumnog prilagođavanja, niti prepoznavanje da odbijanje takvog prilagođavanja predstavlja oblik diskriminacije, nisu eksplicitno uključeni u zakone protiv diskriminacije.

03

ČLAN 9

PRISTUPAČNOST

Pristupačnost se prožima kroz svaki segment života i nije moguće analizirati je kao deo nadležnosti jednog resora, te se u ovom izveštaju nalazi analiza zakonodavnog, strateškog, institucionalnog i praktičnog okvira pristupačnosti po ključnim oblastima koje su definisane, pre svega, u Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom.

Obezbeđivanje pristupačnosti je osnovni preduslov za potpuno i na ravnopravnim osnovama zasnovano uključivanje osoba sa invaliditetom u društvo. Član 9 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom odnosi se na pristupačnost i u njemu se naglašava da su države, potpisnice Konvencije, u obavezi da preduzimaju odgovarajuće mere da osobama sa invaliditetom obezbede pristup fizičkom okruženju, prevozu, informacijama i komunikacijama, uključujući informacione i komunikacione tehnologije i sisteme, kao i drugim pogodnostima i uslugama koje su na raspolaganju javnosti.

Ne postoji jedinstvena definicija pojma pristupačnosti, već su različite definicije sadržane u međunarodnim standardima, u kojima su one formulisane u odnosu na to na šta se konkretan standard odnosi. To su: Međunarodni standard ISO 9241-11:2018, 3.2.2. Ergonomija interakcije između čoveka i sistema⁵⁸, Standard ISO 21542:2021 Izgradnja zgrada – Pristupačnost i upotrebljivost izgrađenog okruženja⁵⁹, ISO/IEC 2382-36:2019⁶⁰ Informaciona

58 <https://www.electropedia.org/iev/iev.nsf/display?openform&ievref=871-01-01>, pristupljeno 12.03.2022.

59 <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:21542:ed-2:v1:en>, pristupljeno 12.03.2022.

60 <https://www.iso.org/standard/66692.html>, pristupljeno 12.03.2022.

tehnologija, ISO/IEC DIS 23859-1 Informaciona tehnologija – Korisnički interfejsi – Deo 1: Smernice o tome kako pisani tekst učiniti lakim za čitanje i razumevanje⁶¹.

Treba pomenuti i Evropski standard EN 301 549 V3.2.1 (2021-03)⁶² Zahtevi pristupačnosti za IKT proizvode i usluge i Evropski standard BS EN 17210:2021 Pristupačnost i upotrebljivost izgrađenog okruženja – Funkcionalni zahtevi⁶³.

Pristupačnost se oslanja na koncept univerzalnog dizajna i koncept dizajna za sve. Koncepti univerzalnog dizajna i dizajna za sve imaju za cilj da osiguraju to da objekte, proizvode, okruženje, programe i usluge, u najvećoj mogućoj meri, mogu da koriste svi ljudi bez dodatne adaptacije ili rekonstrukcije. Pristupačnost je praktična primena univerzalnog dizajna ili dizajna za sve.

Još jedan termin koji je dodatno pojašnjen u Opštem komentaru 2, koji je pripremio Komitet za prava osoba sa invaliditetom Ujedinjenih nacija⁶⁴ a značajno ga je pomenuti u kontekstu pristupačnosti, je „razumno prilagođavanje“. Dok se pristupačnost odnosi na grupe ljudi, odnosno na sve ljude, razumno prilagođavanje podrazumeva da se nešto učini pristupačnim za pojedinca. U slučaju pojedinaca koji imaju retke oblike teškoća, koje nisu mogle biti uzete u obzir prilikom pisanja standarda, ili koji ne koriste metode, sredstva i načine koji su na raspolaganju da bi se ostvarila pristupačnost, čak ni primena standarda pristupačnosti neće biti dovoljna da se osigura pristupačnost. U takvim situacijama mogu se primeniti razumna prilagođavanja.

Radi dodatnog tumačenja na šta konkretno ovaj član obavezuje i sa ciljem da državama ugovornicama jasno predoči kakve obaveze proističu iz člana 9 Konvencije, Komitet Ujedinjenih nacija za prava osoba sa invaliditetom je doneo Opšti komentar 2⁶⁵ koji detaljno opisuje šta je pristupačnost, koji sve oblici pristupačnosti mogu postojati i na koje segmente života osoba sa invaliditetom, ali ne samo osoba sa invaliditetom, se odnosi.

Obezbeđivanje pristupačnosti u pogledu fizičkog okruženja, prevoza, informacija i komunikacije, kao i roba i usluga je neophodno da bi se omogućilo potpuno i na ravnopravnim osnovama zasnovano uključivanje osoba sa invaliditetom u društvo. Pristupačnost se prožima kroz svaki segment života i nije moguće analizirati je kao deo nadležnosti jednog resora, te se u ovom izveštaju nalazi analiza zakonodavnog, strateškog, institucionalnog i praktičnog okvira pristupačnosti po ključnim oblastima koje su definisane, pre svega, u Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom.

Za oblast pristupačnosti značajan je Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom⁶⁶ koji u članu 13 prepoznaje diskriminaciju u vezi sa pružanjem usluga i korišćenjem objekata i površina i propisuje da je zabranjena diskriminacija na osnovu invalidnosti u pogledu dostupnosti usluga i pristupa objektima u javnoj upotrebi i javnim površinama.

61 <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:23859:-1:dis:ed-1:v1:en>, pristupljeno 12.03.2022.

62 https://www.etsi.org/deliver/etsi_en/301500_301599/301549/03.02.01_60/en_301549v030201p.pdf, pristupljeno 12.03.2022.

63 <https://www.en-standard.eu/bs-en-17210-2021-accessibility-and-usability-of-the-built-environment-functional-requirements/>, pristupljeno 12.03.2022.

64 <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/general-comments>, pristupljeno 12.03.2022.

65 <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/033/13/PDF/G1403313.pdf?OpenElement>, pristupljeno 12.03.2022.

66 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 33/2006 i 13/2016

Diskriminacija na osnovu invalidnosti u pogledu dostupnosti usluga naročito obuhvata: odbijanje pružanja usluga osobi sa invaliditetom, osim ako bi pružanje usluge ugrozilo život ili zdravlje osobe sa invaliditetom ili drugog lica; zatim pružanje usluge osobi sa invaliditetom pod drugačijim i nepovoljnijim uslovima od onih pod kojima se usluga pruža drugim korisnicima, osim ako bi pružanje usluge pod redovnim uslovima ugrozilo život ili zdravlje osobe sa invaliditetom ili drugog lica; odbijanje da se izvrši tehnička adaptacija objekta neophodna da bi se usluga pružila korisniku sa invaliditetom.

Posebno važan deo propisa nalazi se u članu 33 ovog zakona kojim je jasno propisana nadležnost u pogledu obezbeđivanja pristupačnosti i to na način da su jedinice lokalne samouprave dužne da preduzmu mere s ciljem da se fizička sredina, zgrade, javne površine i prevoz učine pristupačnim osobama sa invaliditetom.

Ovaj zakon takođe obavezuje organe javne vlasti da su u postupcima pred tim organima dužni da osobi sa invaliditetom koja ima trajne posledice telesnog ili senzornog oštećenja ili bolesti omoguće potpisivanje isprava uz pomoć pečata koji sadrži podatke o ličnom identitetu ili uz pomoć pečata sa ugraviranim potpisom. Međutim, ovde je sporno što ovaj isti član sadrži i odredbu koja kaže da isprave koje predstavljaju formu ugovora ili nekog drugog pravnog posla ne mogu se potpisivati u skladu sa stavom 2. ovog člana, već u skladu sa propisima koji uređuju overu potpisa i potvrđivanje isprave. Ovim je osporeno priznavanje potpisa uz pomoć pečata sa ugraviranim potpisom brojnih isprava i u praksi se često dešava da osobe koje koriste ovaj način potpisivanja budu primorane da se potpisuju otiskom prsta. Kasnijim naporima organizacija osoba sa invaliditetom Zakon je dopunjen članom 34a u kom se navodi da su pravna i fizička lica dužna da osobi sa invaliditetom koja ima trajne posledice telesnog ili senzornog oštećenja ili bolesti omoguće korišćenje usluga potpisivanjem, kada je to potrebno, uz pomoć pečata koji sadrži podatke o ličnom identitetu ili uz pomoć pečata sa ugraviranim potpisom. Uprkos toj izmeni, primenom odredaba Zakona o overi potpisa, rukopisa i prepisa dešava se da potpisivanje na ovaj način nije dozvoljeno, posebno prilikom korišćenja usluga javnih beležnika.

Zakon definiše i mere za obezbeđivanje pristupa informacijama i to na takav način da su organi državne uprave, teritorijalne autonomije i lokalne samouprave nadležni za poslove kulture i medija, dužni da preduzmu mere, s ciljem da se osobama sa invaliditetom učine pristupačnim informacije i komunikacije putem upotrebe odgovarajućih tehnologija, a naročito dnevno saopštavanje informacija namenjenih i osobama sa invaliditetom odgovarajućom tehnologijom simultanog pisanog teksta. Ovde bi mogao biti upitan deo „saopštavanje informacija namenjenih i osobama sa invaliditetom“, jer veznik i bi ovako postavljen značio da nisu sve dnevne informacije namenjene osobama sa invaliditetom i da postoji posebna vrsta informacija za osobe sa invaliditetom, a ne opšte informacije koje su namenjene svima, te bi obaveza i količina obezbeđenih pristupačnih informacija mogla biti sužena.

Kada je reč o kaznenim merama koje su propisane ovim zakonom, iako postoji propisana kazna za odbijanje pružanja usluge, postavlja se pitanje da li se nepristupačnost objekta u kom se usluga pruža ili nepristupačnost same usluge smatra odbijanjem da se pruži usluga ili se nepristupačnost može koristiti kao izgovor za nepružanje usluge.

Republika Srbija pitanje pristupačnosti reguliše i u sklopu drugih zakona, čiji je pregled dat u sledećoj tabeli:

Oblast regulisanja	Zakonske regulative
Pristupačnost izgrađenog okruženja i saobraćajne infrastrukture	Zakon o zabrani diskriminacije⁶⁷ Zakon o planiranju i izgradnji⁶⁸ Pravilnik o tehničkim standardima planiranja, projektovanja i izgradnje objekata, kojima se osigurava nesmetano kretanje i pristup osobama sa invaliditetom, deci i starim osobama⁶⁹ Zakon o kretanju uz pomoć psa vodiča⁷⁰ Pravilnik o bližim uslovima i načinu korišćenja objekata u javnoj upotrebi u oblasti zdravstvene zaštite od strane osobe koja se kreće uz pomoć psa vodiča⁷¹ Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima⁷² Zakon o železnici⁷³ Zakon o prevozu putnika u drumskom saobraćaju⁷⁴ Zakon o vazdušnom saobraćaju⁷⁵ i Zakon o prevozu u drumskom saobraćaju⁷⁶ ne sadrže odredbe o pristupačnosti
Pristupačnost informacija i komunikacija	Zakon o javnom informisanju i medijima⁷⁷ Zakon o elektronskim medijima⁷⁸ Zakon o elektronskim komunikacijama⁷⁹ Zakon o javnim medijskim servisima⁸⁰ Zakon o elektronskoj upravi⁸¹

67 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2009 i 52/2021

68 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72/2009, 81/2009 – ispr., 64/2010 – odluka US, 24/2011, 121/2012, 42/2013 – odluka US, 50/2013 – odluka US, 98/2013 – odluka US, 132/2014, 145/2014, 83/2018, 31/2019, 37/2019 – dr. zakon, 9/2020 i 52/2021

69 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2015

70 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 29/2015

71 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 87/2015

72 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 41/2009, 53/2010, 101/2011, 32/2013 – odluka US, 55/2014, 96/2015 – dr. zakon, 9/2016 – odluka US, 24/2018, 41/2018, 41/2018 – dr. zakon, 87/2018, 23/2019 i 128/2020 – dr. zakon

73 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 41/2018

74 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 68/2015, 41/2018, 44/2018 – dr. zakon, 83/2018, 31/2019 i 9/2020

75 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 73/2010, 57/2011, 93/2012, 45/2015, 66/2015 – dr. zakon, 83/2018 i 9/2020

76 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 46/95, 66/2001, 61/2005, 91/2005, 62/2006, 31/2011 i 68/2015 – dr. zakoni

77 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 83/2014, 58/2015 i 12/2016 – autentično tumačenje

78 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 83/2014, 6/2016 – dr. zakon i 129/2021

79 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 44/2010, 60/2013 – odluka US, 62/2014 i 95/2018 – dr. zakon)

80 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 83/2014, 103/2015, 108/2016, 161/2020 i 129/2021

81 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 27/2018

Oblast regulisanja	Zakonske regulative
Pristupačnost informacija i komunikacija	Zakon o elektronskom dokumentu, elektronskoj identifikaciji i uslugama od poverenja u elektronskom poslovanju ⁸² Zakon o upotrebi znakovnog jezika ⁸³ Zakon o potvrđivanju Marakeškog ugovora za omogućavanje pristupa objavljenim delima od strane lica koja su slepa, slabovidna ili na drugi način onemogućena da koriste štampane materijale ⁸⁴ Pravilnik o univerzalnom servisu ⁸⁵
Pristupačnost usluga i proizvoda	Zakon o javnim nabavkama ⁸⁶
Turizam i ugostiteljstvo	Zakon o turizmu ⁸⁷ Zakon o ugostiteljstvu ⁸⁸ Pravilnik o uslovima i načinu obavljanja ugostiteljske delatnosti, načinu pružanja ugostiteljskih usluga, razvrstavanju ugostiteljskih objekata i minimalno tehničkim uslovima za uređenje i opremanje ugostiteljskih objekata ⁸⁹
Kultura	Zakon o kulturi ⁹⁰ Zakon o bibliotečko-informacionoj delatnosti ⁹¹ Zakon o autorskim i srodnim pravima ⁹² Zakon o muzejskoj delatnosti ⁹³
Obrazovanje	Zakon o udžbenicima ⁹⁴ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja ⁹⁵

82 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 94/2017

83 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 38/2015

84 Službeni glasnik Republike Srbije – Međunarodni ugovori, br. 1/2020

85 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 24/2012

86 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 91/2019

87 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 17/2019

88 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 17/2019

89 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 48/2012 i 58/2016

90 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72/2009, 13/2016, 30/2016-ispravke, 6/2020, 47/2021, 78/2021

91 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 52/2011 i 78/2021

92 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 104/2009, 99/2011, 119/2012, 29/2016 – odluka US i 66/2019

93 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 35/2021 i 96/2021

94 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 27/2018

95 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2017, 27/2018 – dr. Zakon, 10/2019, 27/2018 – dr. Zakon, 6/2020 i 129/2021

Oblast regulisanja	Zakonske regulative
Obrazovanje	Zakon o obrazovanju odraslih ⁹⁶ Zakon o visokom obrazovanju ⁹⁷ Pravilnik o standardima i postupku za akreditaciju visokoškolskih ustanova sadrži tri značajna standarda za veću pristupačnost visokoškolskih ustanova ⁹⁸
Zdravstveni sistem	Zakon o zdravstvenoj zaštiti ⁹⁹ Zakon o pravima pacijenata ¹⁰⁰
Socijalna zaštita	Zakon o socijalnoj zaštiti ¹⁰¹
Sport	Zakon o sportu ¹⁰²
Rodna ravnopravnost	Zakon o rodnoj ravnopravnosti ¹⁰³
Rizične situacije i humanitarna katastrofa	Zakon o smanjenju rizika od katastrofa i upravljanju vanrednim situacijama ¹⁰⁴
Ravnopravnost pred zakonom i pristup pravdi	Očekuju se ključne izmene u Zakonu o vanparničnom postupku i Porodičnom zakonu i u Ustavu Republike Srbije
Lična sloboda i bezbednost	Zakon o izvršenju krivičnih sankcija ¹⁰⁵
Učešće u političkom i javnom životu	Zakon o izboru narodnih poslanika ¹⁰⁶

Tabela 1: pregled zakonske regulative u Republici Srbiji značajne za oblast pristupačnosti

Ovi brojni propisi na različite načine obavezuje različite aktere na obezbeđivanje pristupačnosti za osobe sa invaliditetom i u većoj ili manjoj meri su usklađeni sa standardima ljudskih prava i prava osoba sa invaliditetom sadržanim u Konvenciji. Tako na primer, Zakon o upotrebi znakovnog jezika¹⁰⁷ značajan je za obezbeđivanje pristupačnih informacija i pristupačne komunikacije i njime se reguliše način upotrebe znakovnog jezika, pravo na učenje znakovnog jezika, pravo na upotrebu usluge tumača za znakovni jezik, način upotrebe usluge tumača za znakovni

96 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 55/2013, 88/2017 – dr. zakon, 27/2018 – dr. zakon i 6/2020 – dr. zakon

97 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2017, 73/2018, 27/2018 – dr. zakon, 67/2019, 6/2020 – dr. zakoni, 11/2021 – autentično tumačenje, 67/2021 i 67/2021 – dr. zakon

98 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 13 /2019

99 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 25/2019

100 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 45/2013 i 25/2019 – dr. Zakon

101 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 24/2011

102 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 10/2016

103 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 52/2021

104 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 87/2018

105 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 55/2014 i 35/2019

106 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2022

107 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 38/2015

jezik, mere za podsticanje primene i unapređenje upotrebe znakovnog jezika kroz informisanje i obrazovanje na znakovnom jeziku i druga pitanja od značaja za upotrebu znakovnog jezika. Ipak najveći teret obezbeđivanja usluge tumača prebačan je na organizacije civilnog društva koje zastupaju prava gluvih i nagluvih osoba, te se postavlja pitanje da li organizacije imaju kapacitete da zadovolje sve potrebe gluvih korisnika, bez systemske opredeljenosti institucija da rade na unapređenju uslova za upotrebu znakovnog jezika u meri koja je neophodna.

Nakon podnošenja Inicijalnog izveštaja o sprovođenju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom u Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom je uočio brojne probleme u oblasti pristupačnosti i doneo zaključna zapažanja i preporuke:

Komitet je zabrinut zbog nepostojanja nacionalne strategije obezbeđivanja pristupačnosti i zakonskih propisa koji bi sadržavali delotvorne sankcije za nepoštovanje propisa, zatim zbog niskog stepena mogućnosti pristupa javnim objektima, institucijama i uslugama, i uslugama elektronskih medija u državi članici.

Komitet preporučuje da država članica razvije sveobuhvatan plan za obezbeđivanje pristupačnosti uz efikasan nadzor i mapu puta koja će postaviti polazne tačke za uklanjanje postojećih prepreka; i da promoviše univerzalni dizajn za sve zgrade, javne servise i javni transport, kao i pristupačnost informacija i medija, posebno elektronskih medija, a sve u skladu sa Opštom preporukom broj 2 na Pristupačnost. U tom smislu, Komitet preporučuje da država članica odredi dovoljno sredstava za nadziranje sprovođenja standarda pristupačnosti, uz podršku ažurirane nacionalne baze podataka na svojoj teritoriji; utvrdi delotvorne sankcije za odvracanje koje se mogu nametnuti zbog nesprovođenja; poveća titlovanje i prevođenje na znakovni jezik u medijima; i uključi organizacije osoba sa invaliditetom u ovaj proces. Komitet, takođe, preporučuje da država članica obrati pažnju na povezanost člana 8 Konvencije i Cilja 11, podciljevima 11.2 i 11.7. iz Agende UN o održivom razvoju do 2030. godine.

Važno je istaći da Republika Srbija nije usvojila niti „razvila sveobuhvatan plan za obezbeđivanje pristupačnosti uz efikasan nadzor i mapu puta koja će postaviti polazne tačke za uklanjanje postojećih prepreka“ kako je to preporučio Komitet Ujedinjenih nacija za prava osoba sa invaliditetom. Upravo zbog nedostatka strateškog okvira za pristupačnost, pojedinačne inicijative ne dovode do značajnijeg unapređenja pristupačnosti niti na nacionalnom niti na lokalnom nivou. Strateški okvir je značajan radi utvrđivanja zatečenog stanja u pogledu pristupačnosti, pripreme plana za uklanjanje barijera i prioritizacije objekata, informacija, komunikacije, usluga i proizvoda prema neophodnosti za funkcionisanje osoba sa invaliditetom i uključivanje u društvo. U svakom slučaju treba se osvrnuti na strateške dokumente koji u svojim integralnim oblicima sadrže delove koji se odnose na pristupačnost:

Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom 2020 – 2024¹⁰⁸ u delu koji se bavi analizom problema značajnu pažnju posvećuje pristupačnosti, a pristupačnost je i sastavni deo pokazatelja ostvarenja tri strateška cilja.

Strategija razvoja sistema javnog informisanja u Republici Srbiji za period 2020-2025 godine¹⁰⁹ u okviru analize stanja pod tačkom 4.2. Informisanje osoba sa invaliditetom i nejednaka dostupnost medijskih sadržaja osobama sa invaliditetom, kao ključni problem u ovoj oblasti prepoznaje to što u javnosti nema dovoljne zastupljenosti osoba sa invaliditetom. Ističe se i da je neophodno boriti se protiv stereotipa u izveštavanju o osobama sa invaliditetom, kao i to da je uočeno nepoštovanje medijskih obaveza o nediskriminatornom, inkluzivnom izveštavanju. Kao odgovarajuća mera navodi se obezbeđenost uslova za adekvatno informisanje osoba sa invaliditetom i njihovog ravnopravnog pristupa medijskim sadržajima. Predviđeni su analiza dostupnosti medijskih sadržaja osobama sa invaliditetom, uvođenje medijskih sadržaja za osobe sa invaliditetom, kao i pristupačnost medijskih sadržaja.

108 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 44/2020

109 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 11/2020

Komitej je zabrinut zbog nedostatka nacionalne strategije o pristupačnosti i zakonskih propisa koji bi sadržali delotvorne sankcije za nepoštovanje propisa, kao i zbog niskog stepena pristupačnosti javnim zgradama, institucijama, uslugama i uslugama elektronskih medija u državi potpisnici.

Komitej za prava osoba sa invaliditetom o pristupačnosti u zaključnim zapažanjima upućenim Republici Srbiji

Jedno od načela na kojima se zasniva Strategija razvoja kulture Republike Srbije od 2020. do 2029. godine, je i unapređenje uzajamnog razumevanja i ravnopravno uključivanje osetljivih grupa u kulturni život, kao i široka dostupnost kulture i ravnopravno i aktivno učešće u kulturnom životu. U okviru posebnog cilja 2 Unapređenje sistema ulaganja u ustanove kulture i zaštitu kulturnog nasleđa, navodi se da „posebnu pažnju treba posvetiti investicionom ulaganju u otklanjanje fizičkih barijera i olakšan pristup ustanovama kulture osoba sa invaliditetom“. Predviđeni su uvođenje planskog ulaganja i redovno održavanje ustanova uz obezbeđivanje dostupnosti osobama sa invaliditetom. Strategija se posebno bavi ravnopravnim učešćem u kulturi, i ističe politiku jednakih mogućnosti i uključivanje svih društvenih grupa u kulturni život. Navodi se da je za osobe sa invaliditetom pored uklanjanja fizičkih barijera, važno i prilagođavanje sadržaja iz kulture. Strategija dalje predviđa prilagođavanje domaćih filmskih i audiovizuelnih sadržaja za osobe sa invaliditetom, kao i izradu plana nabavke bibliotečkih jedinica i opreme za osobe sa oštećenjem vida.

Resorno ministarstvo za pitanja pristupačnosti izgrađenog okruženja i saobraćajne infrastrukture trebalo bi da bude Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, što je i prepoznato u Strategiji unapređenja položaja osoba sa invaliditetom 2020 – 2024. Na tim osnovama je krajem 2021. godine formirana Međuresorna radna grupa za kreiranje i sprovođenje operativnog plana za pristupačnost za period od 2020 do 2024. godine. Na nivou Vojvodine za pitanja pristupačnosti fizičkog okruženja nadležan je Pokrajinski sekretarijat za energetiku građevinarstvo i saobraćaj, a na nivou lokalnih samouprava opštinski i gradski sekretarijati ili uprave za urbanizam i građevinarstvo, direkcije za građevinsko zemljište, uprave za komunalna pitanja i uprave za saobraćaj i puteve. Nadzor nad poštovanjem standarda pristupačnosti trebalo bi da sprovodi građevinska i urbanistička inspekcija, ali se to retko dešava u praksi. Važno je istaći da jedino beogradska opština Vračar ima usvojenu Strategiju za unapređenje pristupačnosti gradske opštine Vračar za period od 2018. do 2025. godine sa pratećim Akcionim planom. Nekoliko opština u Srbiji ima formirane lokalne timove za pristupačnost.

Na Departmanu za arhitekturu i urbanizam Fakulteta tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu, u okviru master akademskih studija, postoji predmet Principi univerzalnog dizajna¹¹⁰ koji je izborni. Na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu u okviru master akademskih studija, kao izborni proučava se predmet pod nazivom Prostori seniora i ljudi sa posebnim potrebama.¹¹¹

Vlada Republike Srbije, uz podršku Međunarodne unije za telekomunikacije, izradila je i objavila 2021. godine Studiju o proceni politika digitalne pristupačnosti u Republici Srbiji.

Zaštitinik građana je u saradnji sa Stalnom konferencijom gradova i opština, Timom za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije i Udruženjem za reviziju pristupačnosti ustanovio nagradu za doprinos razvoju svih oblika pristupačnosti u jedinicama lokalne samouprave.

¹¹⁰ <http://www.ftn.uns.ac.rs/1364340063/principi-univerzalnog-dizajna>

¹¹¹ <http://www.arh.bg.ac.rs/programi/master-akademske-studije-arhitektura/master-akademske-studije-arhitektura-201819-i-godina/03-masa-11030-izborni-predmet-1-arhitektura-201819-masiu-11060-a/?pismo=lat>

Komitet za prava osoba sa invaliditetom je u zaključnim zapažanjima o ovom članu Konvencije, Srbiji preporučio da:

- Država potpisnica razvije sveobuhvatan plan pristupačnosti, i da obezbedi efikasan nadzor i mapu puta koja će postaviti merila za otklanjanje postojećih prepreka;
- Da promoviše univerzalni dizajn za sve zgrade, javne servise i javni prevoz, kao i pristupačnost informacijama i medijima za društvenu komunikaciju, obraćajući posebnu pažnju na elektronske medije, i u skladu sa Opštim komentaram br. 2 (2014) o pristupačnosti (član 9).

U tom pogledu, Komitet preporučuje da država potpisnica:

- izdvoji dovoljne resurse za nadgledanje implementacije standarda pristupačnosti, uz podršku ažurirane nacionalne baze podataka na svojoj teritoriji;
- da uspostavi delotvorne i odgovarajuće sankcije u slučaju nesprovođenja;
- da poveća upotrebu titlovanja i prevođenja na znakovni jezik u medijima;
- da uključi organizacije osoba sa invaliditetom u ovaj proces.

Komitet takođe preporučuje državi potpisnici da obrati pažnju na povezanost između člana 9 Konvencije i ciljeva 11.2 i 11.7 iz ciljeva održivog razvoja

Prevodilački servis za srpski znakovni jezik osnovan je 2010. godine pri Gradskoj organizaciji gluvih Beograda (GOGB) uz podršku Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, radi ostvarivanja uspešne komunikacije između gluvih i čujućih ljudi i uključivanja gluvih ljudi u društveni život zajednice. Rad servisa unapređen je od januara 2022. godine kada je sa radom počeo Nacionalni prevodilački centar za znakovni jezik sa video relej servisom koji je takođe dostupan gluvim korisnicima 24 sata dnevno.

U praksi, postoji nekoliko izveštaja i projektnih inicijativa koji se odnose na pristupačnost, i u najvećoj meri obuhvataju fizičku pristupačnost objektima:

Republička izborna komisija aktivno učestvuje u unapređivanju pristupačnosti biračkih mesta. Protokolom o saradnji sa Centrom za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije velika pažnja je posvećena obezbeđivanju veće pristupačnosti biračkih mesta. Na osnovu Odluke o proceni pristupačnosti biračkih mesta u Republici Srbiji, opštinske/gradske uprave, odnosno uprave gradskih opština grada Beograda, formirale su timove za procenu pristupačnosti biračkih mesta koji su prikupili podatke o pristupačnosti biračkih mesta, odnosno objekata u kojima se biračka mesta nalaze, izvršili analizu prikupljenih podataka i utvrdili mere za unapređenje. Procena pristupačnosti, bi trebalo da se vrši na svake dve godine, a rezultati da se objavljuju na sajtu Republičke izborne komisije. Republička izborna komisija je na osnovu prve analize, tamo gde je bilo moguće, odredila pristupačnija biračka mesta, za izbore raspisane za 21. jun 2020. godine. Ukupno 843 članova radnih timova za procenu pristupačnosti, u čiji rad je bilo uključeno i 132 predstavnika udruženja osoba sa invaliditetom, su procenili pristupačnost biračkih mesta.¹¹²

¹¹² Rezultati ocene pristupačnosti nalaze se na stranici: <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/sr/3194/pristupacnost-birackih-mesta.php>

Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja – Sektor za zaštitu osoba sa invaliditetom u januaru 2020. godine pokrenuo je, u saradnji sa Nacionalnom organizacijom osoba sa invaliditetom Srbije, krovnom organizacijom invalidskog pokreta u Republici Srbiji, Kampanju „SRBIJA BEZ BARIJERA“. Kampanja je osmišljena kako bi se pojedinačne aktivnosti koje se realizuju radi unapređenja položaja osoba sa invaliditetom odvijale pod zajedničkim sloganom i prepoznatljivim vizuelnim identitetom, kao što su postavljanje rampi na objektima javne namene, rekonstrukcije i opremanja objekata za osobe sa invaliditetom, obeležavanje značajnih datuma invalidskog pokreta i drugo¹¹³.

Gradovi Beograd i Novi Sad i gradske opštine Vračar i Savski venac osnovale su Servis podrške u mobilnosti i komunikaciji¹¹⁴ namenjen osobama sa invaliditetom u cilju povećanja dostupnosti usluga, informacija i komunikacija. U okviru servisa pružaju se servisne informacije (isključenja vode, struje, izmene na linijama gradskog prevoza...) dostupne i u zvučnom obliku i na znakovnom jeziku putem aplikacije za mobilni telefon Info za sve, koja je dostupna na google play storu, zatim besplatna usluga tumača za znakovni jezik i SOS poziv tumača za znakovni jezik 24/7, u hitnim slučajevima, preko mobilne aplikacije, kao i informacije na Brajevom pismu. Građani mogu Servisu da prijave barijere na javnim površinama (podignuti ivičnjaci trotoara, stubići i dr.) i na objektima javnih institucija (nepostojanje rampi), te će uputiti prijave nadležnim organima da obezbede pristupačnost i nesmetano kretanje.

Projekat Interaktivna mapa pristupačnosti koji je sprovodilo Udruženje za reviziju pristupačnosti uz podršku Zaštitnika građana trebalo je da predstavlja prikaz stanja o pristupačnosti objekata širom Srbije, ali je zbog nedostatka resursa prekinut.

Udruženje Forum mladih sa invaliditetom Kragujevac izradilo je aplikaciju pristupačnost.info koju je moguće preuzeti sa google play prodavnice, a na kojoj se nalaze informacije o pristupačnosti objekata i parking mesta u Kragujevcu, kao i parking mesta u Nišu i Beogradu.¹¹⁵

Udruženje Inkluzija osoba sa invaliditetom Čajetina je izvršilo analizu pristupačnosti 145 objekata na Zlatiboru.¹¹⁶

U okviru programa Swiss PRO – Podrška Vlade Švajcarske razvoju opština kroz unapređenje dobrog upravljanja i socijalne uključenosti u aprilu 2019. godine objavljena je Procena stanja elektronske uprave u jedinicama lokalne samouprave¹¹⁷. U Proceni se navodi da „Nijedna JLS nije osigurala jednostavan i lak pristup informacijama i uslugama osobama s invaliditetom (OSI) u svojim zajednicama. Devet JLS ima interaktivnu mapu pristupačnosti za OSI; međutim, ove mape treba redovno ažurirati. Samo pet JLS je objavilo Vodič za pristupačnost sa informacijama o objektima i infrastrukturi (rampe, itd.) za OSI. Skoro da nema standarda pristupačnosti, pravnog okvira i informacija o relevantnim institucijama – manje od 10% (četiri-pet) JLS je objavilo neku od ovih informacija na svojim veb-sajtovima. Samo sedam JLS ima opcije za prilagođavanje veb-sajta za ove grupe osoba sa invaliditetom, kao što je uvećanje slova, dve imaju zvučne opcije, dok nema primera veb-sajta sa narativnim opisom postojećih vizuelnih prezentacija odnosno fotografija, grafikona ili slika. Stoga je ovo ključna oblast za poboljšanje u narednom periodu, takođe prepoznata u Akcionim planovima JLS.“¹¹⁸

113 <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/kampanja-srbija-bez-barijera>

114 <https://vracar.rs/2020-10-22-servis-podrške-u-mobilnosti-i-komunikaciji/>

115 Mapu je moguće preuzeti putem linka <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.pristupacnost.info>

116 Rezultati su publikovani na sajtu Turističke organizacije Zlatibor u okviru pojedinačnih objekata, kao i na sajtu Saveza za pristupačnost Srbije, na linku: <https://saps.rs/baza-pristupacnosti-zlatibor>.

117 http://www.skgo.org/storage/app/uploads/public/161/236/961/1612369612_147-555-sp_rezime_procena_statusa_euprave_u_jls_final.pdf

118 Ibid., 7.

04

ČLAN 12

RAVNOPRAVNOST PRED ZAKONOM

Lišenje poslovne sposobnosti je jedan od najvećih problema ljudskih prava u današnjoj Srbiji, jer bez poslovne sposobnosti osoba ne može samostalno da upravlja svojim životom i lišena je uživanja mnogih prava. Broj osoba bez poslovne sposobnosti raste iako je Republika Srbija dobila preporuku od Komiteta za prava osoba sa invaliditetom kako izmeniti ovu praksu.

Jednakost i ravnopravnost pred zakonom (član 12) i u pristupu pravdi (član 13) veoma su važni za osobe sa invaliditetom. Odredbe Konvencije, naročito čl. 12 donose potpuno novi pristup prema poslovnoj sposobnosti osoba sa invaliditetom, tj. propisuju da se poslovna sposobnost ne može ograničiti ili oduzeti samo na osnovu invaliditeta.¹¹⁹

Poslovna sposobnost je pravni koncept i predstavlja svojstvo osobe da svojom vlastitom aktivnošću, odnosno izražavanjem volje, stiče prava i obaveze. Osoba postaje poslovno sposobna kada napuni osamnaest godina. Osoba koja je poslovno sposobna može sklapati ugovore, dati pristanak na lečenje, donositi odluke o tome gde će živeti, raspolagati svojom imovinom, podnositi tužbe i žalbe, sklapati brak, donositi odluke o priznanju majčinstva ili očinstva, podizati decu, birati na parlamentarnim, predsedničkim, lokalnim izborima ili glasati na referendumu, podizati kredite, odnosno preduzimati sve pravne radnje koje odrasla osoba može preduzeti u svom svakodnevnom životu. Bez poslovne sposobnosti pojedinac ne može samostalno da upravlja svojim životom. Samostalno upravljanje podrazumeva donošenje odluka

¹¹⁹ Beker, Kosana: Lišenje poslovne sposobnosti : zakoni i praksa u Republici Srbiji, MDRI-S, 2014.

o raznim pitanjima u svakodnevnom životu kojima, svojim potpisom, dajemo pravnu snagu. Međutim, poslovna sposobnost znači mnogo više od donošenja odluka, ona nam omogućava da imamo kontrolu nad svojim životom i da ga možemo planirati. Dakle, gubitak poslovne sposobnosti podrazumeva i gubitak kontrole nad sopstvenim životom.¹²⁰

Odredbe Konvencije sa jedne strane, a viševjekovna diskriminatorna praksa u odnosu prema osobama sa invaliditetom sa druge, izazvala je mnogo nedoumica i nerazumevanja, te je Komitet za prava osoba sa invaliditetom doneo pojašnjenje čl. 12 Konvencije u svom prvom opštem komentaru¹²¹. Ovaj opšti komentar, kao i drugi opšti komentari Komiteta za prava osoba sa invaliditetom nema pravnu snagu, ali je veoma značajan jer se „određivanjem konkretnog značenja opštih pravnih pravila predupređuju ili razrešavaju sporna pitanja ili nesporazumi koji mogu nastati ili su nastali u praksi“¹²². U Opštem komentaru br. 1 se kaže da član 12 Konvencije garantuje jednakost pred zakonom osobama sa invaliditetom ravnopravno sa drugima, i da to zapravo znači da se od država ugovornica zahteva ukidanje instituta potpunog lišenja poslovne sposobnosti i njegovu zamenu mehanizmima koji se zasnivaju na obezbeđivanju podrške pri donošenju odluka. U stavu 28 Opšteg komentara se kaže da država može da ograniči poslovnu sposobnost osobe na osnovu određenih okolnosti, kao što su bankrotstvo ili osuda za krivično delo. Međutim, pravo na jednako priznavanje pred zakonom i sloboda od diskriminacije zahteva da, kada država ograničava poslovnu sposobnost, to mora biti na jednakim osnovama za sve osobe. Ograničavanje poslovne sposobnosti ne sme biti zasnovano na ličnim osobinama kao što su pol, rasa ili invaliditet, ili da kao svrhu ili dejstvo ima drugačiji tretman ovakvih osoba. U Opštem komentaru Komitet se bavi i razjašnjenjem razlike između mentalne i poslovne sposobnosti, što se često u praksi izjednačava. U Opštem komentaru se ističe da prema čl. 12 Konvencije, „nerazumnost uma“ i drugo diskriminatorno etiketiranje nisu opravdani razlozi za lišavanje poslovne sposobnosti. Isto tako, naglašava se još jedna veoma važna promena u posmatranju osoba sa invaliditetom – odlučivanje u njihovom najboljem interesu mora biti zamenjeno utvrđivanjem volje, odnosno, najboljeg tumačenja volje i sklonosti same osobe. Takođe, u Opštem komentaru, Komitet nas podseća da i osobe sa invaliditetom, kao i svi drugi ljudi, imaju pravo na grešku pri donošenju odluka. Poštujući sve ove principe, mi zapravo omogućavamo osobama sa invaliditetom viši stepen autonomije.

Odredbe koje se odnose na poslovnu sposobnost nalaze se u Ustavu Republike Srbije¹²³ i Porođičnom zakonu¹²⁴. Ustav svakoj osobi garantuje pravnu sposobnost koja se stiče rođenjem i koja se ne može ni oduzeti niti ograničiti, a sposobnost samostalnog odlučivanja (poslovna sposobnost) stiče se punoletstvom, koje nastupa sa navršениh 18 godina. Porođični zakon sadrži još uvek veoma arhaične odredbe u potpunom neskladu sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom. Ovaj Zakon predviđa da „punoletno lice koje zbog bolesti ili smetnji u psiho-fizičkom razvoju nije sposobno za normalno rasuđivanje te zbog toga nije u stanju da se samo stara o sebi i o zaštiti svojih prava i interesa može biti potpuno lišeno poslovne

120 Ćirić Milovanović, Dragana, Šimoković, Lea: Poslovna sposobnost kao osnovno ljudsko pravo, MDRI-S 2012

121 Opšti komentar br. 1 Komiteta za prava osoba sa invaliditetom dostupan na engleskom jeziku na <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-1-article-12-equal-recognition-1>

122 Gavrilović, Bojan: Opšti komentar protiv predrasuda, Peščanik, 2014

123 Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98/2006 i 115/2021, čl. 37

124 Porođični zakon, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015

sposobnosti¹²⁵, kao i da „punoletno lice koje zbog bolesti ili smetnji u psiho-fizičkom razvoju svojim postupcima neposredno ugrožava sopstvena prava i interese ili prava i interese drugih lica može biti delimično lišeno poslovne sposobnosti“¹²⁶. Isti Zakon u čl. 85 predviđa da se „roditeljsko pravo može produžiti i posle punoletstva deteta ako je dete zbog bolesti ili smetnji u psiho-fizičkom razvoju nesposobno da se samo stara o sebi i o zaštiti svojih prava odnosno interesa ili ako svojim postupcima ugrožava sopstvena prava i interese.“¹²⁷ Osobe nad kojima je produženo roditeljsko pravo u istom su pravnom položaju kao i ljudi koji su u potpunosti lišeni poslovne sposobnosti.

Sam postupak lišenja poslovne sposobnosti regulisan je Zakonom o vanparničnom postupku¹²⁸. Osobama koje su lišene poslovne sposobnosti postavlja se staratelj, a ovaj postupak regulisan je Zakonom o opštem upravnom postupku¹²⁹.

„Komitet preporučuje da država potpisnica uskladi svoje zakonodavstvo za Konvencijom, u cilju zamene režima odlučivanja za drugo lice režimima odlučivanja uz pomoć drugog lica koji poštuju ličnu autonomiju, volju i opredeljenje, i da uspostavi transparentan način zaštite.“

Komitet za prava osoba sa invaliditetom u zaključnim zapažanjima upućenim u Republici Srbiji

Komitet za prava osoba sa invaliditetom je u Opštem komentaru br. 1 konstatovao: „Poslovna sposobnost je preduslov za ostvarivanje građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Posebno je značajna kada osobe sa invaliditetom treba da donesu fundamentalne odluke u vezi sa svojim zdravljem, obrazovanjem, privatnim životom i radom. Uskraćivanje poslovne sposobnosti osobama sa invaliditetom, u mnogim slučajevima, dovelo je do lišavanja mnogih osnovnih prava, uključujući pravo da glasaju, pravo na brak i osnivanje porodice, reproduktivna prava, pravo na roditeljstvo, pravo na davanje saglasnosti u intimnim odnosima i za vršenje medicinskih intervencija i pravo na slobodu“.¹³⁰

Komitet za prava osoba sa invaliditetom je u Zaključnim zapažanjima o inicijalnom izveštaju Srbije uputio preporuku državi da zameni režim odlučivanja za drugo lice (tzv. zamensko odlučivanje ili starateljstvo) režimom odlučivanja uz podršku, koji poštuje ličnu autonomiju, volju i preferencije osobe sa invaliditetom i da uspostavi transparentan zaštitni mehanizam.¹³¹

Komitet je izrazio i zabrinutost zbog toga što se osobe sa invaliditetom, posebno one koje su lišene poslovne sposobnosti, još uvek protiv svoje volje podvrgavaju kontraceptivnim tretmanima, abortusu, sterilizaciji, naučnim istraživanjima, terapiji elektrošokovima ili psihohirurškim intervencijama, te preporučuje Republici Srbiji da preduzme sve neophodne mere da se osigura pravo na informisani pristanak pre bilo kakve mere koja bi mogla da utiče na

125 Ibid, čl. 146, stav 1

126 Ibid, čl. 148, stav 1

127 Ibid, čl. 85

128 Zakon o vanparničnom postupku, Službeni glasnik SRS, br. 25/82 i 48/88 i Službeni glasnik Republike Srbije, br. 46/95 – dr. zakon, 18/2005 – dr. zakon, 85/2012, 45/2013 – dr. zakon, 55/2014, 6/2015, 106/2015 – dr. zakon i 14/2022, čl. 31-44

129 Zakon o opštem upravnom postupku, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2016 i 95/2018 – autentično tumačenje,

130 General Comment No. 1 – Article 12: Equal recognition before the law, paragraf 8, Opšti komentar br.1 - Član 12: Jednakost pred zakonom, paragraf 8

131 Zaključna zapažanja na inicijalni izveštaj Republike Srbije, paragraf 21 i 22.

osobu sa invaliditetom, bez obzira na njenu poslovnu sposobnost. Takođe se preporučuje da se pruži podrška režimu donošenja odluka osoba sa invaliditetom, kad god je to potrebno.¹³²

Drugi posebni cilj Strategije za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom je „obezbeđeno uživanje prava osoba sa invaliditetom na poslovnu sposobnost i porodični život na ravnopravnoj osnovi sa drugima i efikasna zaštita od diskriminacije, nasilja i zlostavljanja“.¹³³ Između ostalog, predviđeno je ostvarenje ovog cilja ukidanjem mogućnosti potpunog lišenja poslovne sposobnosti i produženja roditeljskog prava, uspostavljanjem sistema podrške u odlučivanju umesto starateljske zaštite, stvaranjem uslova da osobe sa invaliditetom na ravnopravnoj osnovi uživaju pravo na porodični život. Iako bi ostvarenje ovog cilja dovelo do unapređenja položaja osoba sa invaliditetom, tj. ukidanja instituta potpunog lišenja poslovne sposobnosti, i iako je više puta Vlada formirala radne grupe koje je trebalo da rade na izmenama i dopunama Porodičnog zakona, do željenih promena još uvek nije došlo. Takođe, kao poseban problem treba istaći činjenicu da Strategija deinstucionalizacije, iako predviđa slična rešenja, tj. izmene Porodičnog zakona koje će ukinuti potpuno lišenje poslovne sposobnosti, u četvrtom posebnom cilju se fokusira na pokretanje postupaka za ponovnu procenu poslovne sposobnosti osoba koje su već lišene, kao i na povećanje broja osoba koje su delimično lišene poslovne sposobnosti, ili kojima je poslovna sposobnost vraćena.¹³⁴

Zabrinjavajuće je da se broj osoba lišenih poslovne sposobnosti, odnosno stavljenih pod starateljsku zaštitu iz godine u godinu povećava, što se može videti iz sledeće tabele:

	31.12.2018.	31.12.2019.	31.12.2020.
Br. osoba pod starateljskom zaštitom	12.940	13.164	13.436
Br. osoba stavljenih pod starateljstvo tokom godine	1.229	1.135	890
Br. prekida starateljske zaštite tokom godine	737	788	802
Broj rešenja o vraćanju poslovne sposobnosti		27	36
Staratelj fizičko lice (srodnik)	72%	73,7%	72,8%
Neposredno starateljstvo	28%	26,3%	27,2%
Smešteni u ustanovu socijalne zaštite	46%	45,3%	45%
Žive u porodici	41%	40,6%	39,8%
Ostale vrste smeštaja (hraniteljske porodice, zdravstvene ustanove, samačka domaćinstva)	13%	14,1%	15,2%

Tabela 2: Osobe pod starateljskom zaštitom¹³⁵

Nažalost, u izveštajima Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu nema podataka o tome ko su odrasle osobe pod starateljskom zaštitom, kako u pogledu starosne strukture, tako i postojanja invaliditeta odnosno, nema podataka o tome koji su razlozi zbog kojih su ove osobe lišene uživanja pojedinih prava. Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom

¹³² Zaključna zapažanja na inicijalni izveštaj Republike Srbije, paragraf, 37 i 38.

¹³³ Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 44/2020

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Podaci iz Izveštaja o radu centara za socijalni rad za 2018, 2019 i 2020. godinu, Republički zavod za socijalnu zaštitu.

MDRI-S dva puta je sproveda istraživanje o sudskoj praksi vezanoj za postupke lišavanja poslovne sposobnosti i odgovori na ova pitanja mogu se pronaći u rezultatima tih istraživanja, koji će biti prikazani u sledećoj tabeli, iz koje se vidi da su pod najvećim rizikom od lišenja poslovne sposobnosti osobe sa intelektualnim i psihosocijalnim teškoćama:

	2012 ¹³⁶	2016 ¹³⁷
Invaliditet	Učestalost u %	Učestalost u %
Intelektualne teškoće	45,3%	40,0%
Psihosocijalne teškoće	31,0%	33,0%
Kombinovane smetnje	13,0%	
Demencija	7,5%	24%
Bolesti zavisnosti	1,7%	3%
Nepoznato	1,0%	
Fizički invaliditet	0,4%	

Tabela 3: Lišeni poslovne sposobnosti u odnosu na vrstu invaliditeta

Poseban problem u Srbiji predstavlja i učestala praksa privremenog starateljstva. Za privremenim starateljstvom centri za socijalni rad sve češće posežu posebno kada je u pitanju smeštaj osobe u ustanovu bez njenog pristanka, koji se onda na osnovu pristanka staratelja/organa starateljstva smatra dobrovoljnim. Ovakav status stavlja osobu u izuzetno nezavidan položaj između ostalog i zbog toga što ne postoji obaveza redovnog preispitivanja poslovne sposobnosti, koja postoji u slučaju lišavanja poslovne sposobnosti. Uzevši u obzir da se ova praksa obično koristi u slučajevima smeštaja u socijalnu ili zdravstvenu ustanovu ona predstavlja ozbiljan oblik kršenja osnovnih prava građana. Specijalni izvestilac za torturu posebno je skrenuo pažnju na ovaj problem i apelovao da se ovakve prakse zaustave¹³⁸. Sledeća tabela ilustruje učestalost ove prakse:

	31.12.2018.	31.12.2019.	31.12.2020.
Broj osoba pod privremenim starateljstvom	10.991	9.721	10.492
Br. osoba stavljenih pod privremeno starateljstvo tokom godine	5.390	4.844	5.203
Privremeni staratelj fizičko lice	65%	75%	75,3%
Privremeni neposredni staratelj	35%	23,5%	20,3%

Tabela 4: Osobe pod privremenom starateljskom zaštitom¹³⁹

Zbog svega navedenog, lišenje poslovne sposobnosti je jedan od najvećih problema ljudskih prava u današnjoj Srbiji. Centri za socijalni rad, predstavljaju možda najvažniju kariku u sistemu

136 Lazarević, Snežana, Ćirić Milovanović, Dragana, Šimoković, Lea : Univerzalnost prava u praksi, MDRI-S, 2012

137 Beker, Kosana, Milošević, Tijana: Poslovna sposobnost : sudska praksa i zakoni u Srbiji 2016. godine, MDRI-S, 2016

138 Beker, Kosana, Perić, Sandra, Stefanović, Lazar: Smernice za centre za socijalni rad, MDRI-S 2020.

139 Podaci iz izveštaja Repubičkog zavoda za socijalnu zaštitu za 2018, 2019 i 2020. godinu

lišavanja poslovne sposobnosti i starateljstva. Iako oni ne donose odluku o lišenju poslovne sposobnosti već sud u vanparničnom postupku, njihova je uloga veoma važna jer su oni prvi kojima se, u potrazi za podrškom, obraćaju osobe sa invaliditetom i njihove porodice. U istraživanju¹⁴⁰ koje je sprovedla Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S utvrđeni su zabrinjavajući nalazi o razlozima zbog kojih zaposleni u centrima predlažu porodicama da pokrenu postupak lišenja, ili ga pak i sami pokreću. Jedan deo zaposlenih, kao ključni razlog za produženje roditeljskog prava ili lišavanje poslovne sposobnosti, navodi da je to preduslov za ostvarivanje prava i usluga iz socijalne zaštite, kao što su na pr. materijalna davanja (tuđa nega i pomoć, porodična penzija, dečiji dodatak i sl.), iako oni nisu povezani sa lišenjem poslovne sposobnosti.¹⁴¹ Drugi razlog koji se navodi jeste korišćenje usluga u zajednici i smeštaj u ustanovu socijalne zaštite, iako na usluge u zajednici imaju pravo osobe sa invaliditetom, bez obzira na njihov pravni status u pogledu poslovne sposobnosti.¹⁴²

Istraživanje je pokazalo da se preko dve trećine zaposlenih u centrima za socijalni rad slaže sa tvrdnjom da osobu sa mentalnim invaliditetom treba lišiti poslovne sposobnosti da bi ostvarila zaštitu i brigu nakon smrti roditelja i zaštitu od zloupotrebe od rođaka i poznanika. Nejasno je na osnovu čega je utemeljena ovakva praksa, jer lišenje poslovne sposobnosti ne pruža veću zaštitu od prevare i drugih zloupotreba, u poređenju sa zaštitom koju pružaju odredbe Krivičnog zakonika, kao i mnogi propisi u oblasti građanskog prava¹⁴³. Kao čest razlog za lišenje navodi se i lečenje i medicinski tretmani, iako je, ukoliko je neophodna prisilna hospitalizacija, to moguće učiniti i ako osoba nije lišena poslovne sposobnosti.¹⁴⁴ Manji broj zaposlenih u centrima je kao razlog za pokretanje postupaka za lišenje poslovne sposobnosti čak navodio i medicinsku dijagnozu, što je u potpunoj suprotnosti sa svim međunarodnim standardima.¹⁴⁵

Zaštita integriteta ličnosti (član 17)

Zapažanje

Komiteta je zabrinut da se osobe sa invaliditetom, naročito one kojima je oduzeta poslovna sposobnost, još uvek protiv svoje volje podvrgavaju kontraceptivnim tretmanima, abortusu, sterilizaciji, naučnim istraživanjima, elektrokonvulzivnoj terapiji i psihohirurškim intervencijama.

Preporuka

Komiteta preporučuje da država potpisnica preduzme sve neophodne mere kako bi garantovala pravo na slobodan i obavešten pristanak pre bilo kakve mere koja bi mogla da utiče na osobu sa invaliditetom, bez obzira na njegovu ili njenu poslovnu sposobnost. Takođe preporučuje da se pruži podrška režimu donošenja odluka uz podršku, kad god je to potrebno.

140 Plazinić, Ljiljana: Istraživački nalazi o praksama centara za socijalni rad u vezi sa lišavanjem poslovne sposobnosti, MDRI-S, 2020

141 Beker, Kosana, Perić, Sandra, Stefanović, Lazar : Smernice za centre za socijalni rad, MDRI-S 2020.

142 Ibid.

143 Ibid.

144 Ibid.

145 Ibid.

05

ČLAN 19

SAMOSTALAN ŽIVOT I UKLJUČIVANJE U ZAJEDNICU

Samostalan život ne znači da osobe sa invaliditetom mogu/treba da žive same i da samostalno obavljaju svakodnevne aktivnosti, već samostalan život znači slobodu izbora i kontrolu nad sopstvenim životom, uz poštovanje urođenog dostojanstva i individualne nezavisnosti, a uživanje ovog prava predstavlja srž ljudskih prava.

Član 19 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom svim osobama sa invaliditetom priznaje jednako pravo na samostalan život i uključivanje u zajednicu uz slobodu izbora i kontrole svog života. Utemeljen je na osnovnom principu o ljudskim pravima da su sva ljudska bića rođena jednaka kada je reč o dostojanstvu i pravima, te da svačiji život ima jednaku vrednost.¹⁴⁶ Opšti komentar br. 5 na čl. 19 Konvencije, ima za cilj da pomogne državama ugovornicama u njihovoj primeni člana 19 i ispunjavanju obaveza iz Konvencije. To se prvenstveno odnosi na obaveze da se svakom pojedincu obezbedi uživanje prava na samostalan život i uključivanje u zajednicu. Ono što je posebno važno i što se u opštem komentaru posebno naglašava, to je povezanost člana 19 sa ostalim odredbama Konvencije. Član 19 je sveobuhvatan i primena ostalih članova Konvencije mora se posmatrati i u svetlu odredaba ovog člana. S obzirom na to da ovaj član Konvencije obuhvata različita prava (građanska, politička, socijalna, kulturna), on samim tim predstavlja primer međusobne povezanosti,

¹⁴⁶ Opšti komentar br. 5 na čl. 12 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom dostupan na engleskom jeziku <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/general-comments>; Prevod na srpski jezik: Opšti komentar br. 5 Komiteta za prava osoba sa invaliditetom Član 19: Samostalan život i uključivanje u zajednicu, Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom Srbije, 2017.

međusobne zavisnosti i nedeljivosti svih ljudskih prava. Zapravo, pravo na samostalan život može se ostvariti i uživati samo ako su sva druga prava ostvarena.

Prava koja su povezana sa primenom čl. 19 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom nalazimo i u drugim međunarodnim ugovorima i konvencijama¹⁴⁷.

Kao ključne prepreke za punu primenu čl. 19, Komitet za prava osoba sa invaliditetom navodi uskraćivanje poslovne sposobnosti, neadekvatnost socijalne podrške u obezbeđivanju samostalnog života u zajednici, neadekvatnost budžetskih izdvajanja za personalnu asistenciju i individualizovane podrške, institucionalizaciju, prisilne tretmane i nedostatak strategija deinstitutionalizacije, stalne investicije u režime institucionalne zaštite, negativne stavove, stereotipe, nedostatak adekvatnih nadzornih mehanizama. Uvidom u navedeno, jasno je da su ove prepreke prisutne u različitim zemljama i da Republika Srbija nije usamljena u teškoćama u primeni člana 19.

Značaj opšteg komentara br. 5 je i u tome što precizno razjašnjava pojmove koji se koriste u normativnom delu člana 19. Tako se pojašnjava šta sve podrazumeva samostalan život i da ovaj termin ne znači da osobe sa invaliditetom mogu/treba da žive same i da samostalno obavljaju svakodnevne aktivnosti, već da samostalan život znači slobodu izbora i kontrolu nad sopstvenim životom, uz poštovanje urođenog dostojanstva i individualne nezavisnosti.

Opšti komentar br. 5 takođe razjašnjava i šta tačno podrazumeva pravo na uključivanje u zajednicu, a to je pristup svim uslugama koje postoje u zajednici i koje su dostupne svima, kao i postojanje i dostupnost usluga podrške za osobe sa invaliditetom kako bi ovi ljudi mogli da budu u potpunosti uključeni u društveni život i zajednicu.

Suština člana 19 je vezana i za deinstitutionalizaciju, odnosno podrazumeva život van institucija bilo koje vrste.¹⁴⁸ To zapravo znači da samostalan život i život u zajednici nije samo pitanje smeštaja, već pitanje autonomije, uvažavanja prava na izbor i na donošenje odluka o sopstvenom životu.

Od vremena kada je Komitet za prava osoba sa invaliditetom doneo zaključna zapažanja na inicijalni izveštaj Srbije¹⁴⁹ država je usvojila Strategiju deinstitutionalizacije.¹⁵⁰ Njeno donošenje je veoma važno i dugo očekivano, ali postoje brojne primedbe na ovaj dokument. Ova strategija ne nudi sveobuhvatan pristup deinstitutionalizaciji koji se tiče svih onih mesta gde žive deca i odrasle osobe sa invaliditetom, kao što su na pr. psihijatrijske bolnice, već predstavlja dokument pojedinačnog ministarstva obuhvatajući samo ustanove socijalne zaštite. Proces izrade Strategije nije bio transparentan, nije poznato ko je u njenoj izradi učestvovao niti ko su bili članovi radne grupe, u izradu strategije nisu uključene organizacije civilnog društva koje imaju dugogodišnje iskustvo i ekspertizu u ovoj oblasti, i kao posebno važno, nije obezbeđena participacija samih osoba kojih se ovaj proces tiče u skladu sa članom 4, stav 3 Konvencije.

147 Kao što su: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948. dostupna na srpskom jeziku na linku <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima-1948.pdf>; Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 11/81; Konvencija o pravima detata, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 4/96 i 2/97

148 Misli se između ostalog, i na male domske zajednice, odnosno, na sva ona mesta gde žive osobe sa invaliditetom, bez obzira na njihovu veličinu i kapacitet, ukoliko ovi ljudi nemaju kontrolu nad sopstvenim životom, već je organizacija rada ustanove važnija od potreba njenih korisnika.

149 Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016. http://platforma.org.rs/wp-content/uploads/2020/03/srpski-zakljucna_zapazanja_komiteta_za_prava_osoba_sa_invaliditetom_srb.pdf

150 Strategija deinstitutionalizacije i razvoja usluga socijalne zaštite u zajednici za period 2022–2026. godine, Službeni glasnik Republike Srbije br. 12/ 2022.

„Komitet je zabrinut zbog izveštaja o upotrebi mera prinude, uključujući fizičko i hemijsko sputavanje i prekomernu antipsihotičku terapiju, produženu izolaciju odraslih i dece sa psihosocijalnim i/ili intelektualnim smetnjama, što se smatra okrutnim, nehumanim ili ponižavajućim postupanjem, uprkos izveštajima i preporukama od strane nacionalnog mehanizma za prevenciju torture.“

Komitet za prava osoba sa invaliditetom o odsustvu zlostavljanja ili okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja u zaključnim zapažanjima upućenim Republici Srbiji

U tekstu predloga strategije se jasno reflektuje da ne uzima u obzir perspektivu osoba sa invaliditetom, već pre svega, zaposlenih u ustanovama. Umesto jasnog opredeljenja da se ustanove postepeno zatvaraju, akcenat je, pre svega stavljen na njihovu transformaciju koje se preimenuju u centre za pružanje usluga u zajednici, dok su delovi koji se odnose na razvoj usluga u zajednici nedovoljno precizni, tj. nema preciznih i jasnih mera prevencije institucionalizacije. Mere koje se odnose na decu su sporadične, bez jasne vizije i bez prepoznavanja prava deteta na život u porodici. U Strategiji se ne analizira položaj žena i devojčica, niti specifičnosti u vezi sa višestrukom diskriminacijom i nasiljem kome su izložene u ustanovama, u smislu potrebne podrške i deinstitucionalizacije. U Strategiji se navodi više mera kojima se predviđaju izmene Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom i donošenje odgovarajućih podzakonskih akata koji bi pomogli osnivanje radnih centara i transformaciju preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Ovi oblici zapošljavanja nisu u skladu sa čl. 27 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom. Takođe, mere, indikatori i aktivnosti koji se odnose na pitanje poslovne sposobnosti koje je za osobe sa invaliditetom veoma važno mnogo su bolje rešeni u Strategiji za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom za period od 2020. do 2024. godine.

Republika Srbija, naročito kada su u pitanju deca, nema visoku stopu institucionalizacije. Međutim, broj osoba sa invaliditetom koje žive u ustanovama socijalne zaštite se ne smanjuje, ljudi u njima žive decenijama, i još uvek je najčešći razlog prekida smeštaja smrt. Sa druge strane, Srbija je u poslednjoj deceniji učinila puno na deinstitucionalizaciji dece i u razvoju sistema hraniteljstva, ali su deca sa invaliditetom izostavljena iz ove reforme, i sada čine blizu 70% sve institucionalizovane dece.

Na osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja upućenim svim ustanovama socijalne zaštite za smeštaj dece i osoba sa invaliditetom¹⁵¹ MDRI-S je prikupila osnovne statističke podatke o njihovim korisnicima i korisnicama na dan 31.12.2021. godine. U njima je živelo ukupno 5571 osoba, od čega 512 dece. Od ukupnog broja dece koja žive u ustanovama, dece sa smetnjama u razvoju bilo je 344 što čini 67,19%. Takođe, zabrinjava činjenica da u domovima boravi 29 dece mlađe od tri godine (5.66% od sve dece koja žive u ustanovama) i da je među njima najveći broj dece sa smetnjama u razvoju – 21.

Naravno, treba imati na umu da deo mladih, odraslih i starih sa invaliditetom živi u zdravstvenim ustanovama / psihijatrijskim bolnicama, kao i u tzv. staračkim domovima, a pojedina deca sa smetnjama u razvoju, upisana u specijalne škole u internatima, što predstavlja svojevrsan oblik pseudoinstitucionalizacije.

¹⁵¹ U Srbiji funkcioniše 16 ustanova za smeštaj odraslih i starijih za smeštaj osoba sa mentalnim invaliditetom i za smeštaj osoba sa fizičkim invaliditetom, 5 ustanova za smeštaj dece i mladih sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i 10 ustanova za smeštaj dece bez roditeljskog staranja i dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom

O položaju dece sa smetnjama u razvoju i odraslih i starih sa invaliditetom u ustanovama u više svojih izveštaja pisala je Inicijativa za prava osoba sa invaliditetom MDRI-S¹⁵², druge organizacije civilnog društva, Zaštitnik građana, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. U ovim ustanovama, deca i odrasli izloženi su kontinuiranoj segregaciji, zanemarivanju, primeni restriktivnih mera zloupotrebi lekova, uskraćivanju medicinskih tretmana, ograničava im se sloboda kretanja. Oni žive u lošim životnim uslovima, bez privatnosti, bez sadržajnih aktivnosti, bez prava da donose i najjednostavnije odluke o sopstvenom životu, uskraćeni za porodični život. Oni koji imaju srodnike u zajednici, vremenom, zbog dužine boravka u instituciji i udaljenosti od mesta svog porekla gube kontakt sa njima. Još uvek, deca koja žive u ustanovama nisu u potpunosti uključena u obrazovni sistem, a odrasli koji u njima žive nisu radno angažovani, a ako ipak jesu, ne primaju naknadu za svoj rad. Žene i devojčice sa invaliditetom višestruko su diskriminisane, na osnovu pola, invaliditeta i činjenice da žive u instituciji, a izložene su specifičnim oblicima rodno zasnovanog nasilja, kao što su prisilni abortusi, davanje kontraceptivnih sredstava bez informisanog pristanka, seksualno uznemiravanje i seksualno nasilje.¹⁵³ Život u ustanovi naročito je opasan po decu jer ugrožava psihičko i fizičko zdravlje deteta i neminovno vodi pogoršanju poteškoća u razvoju. Smeštaj u instituciju vodi dehumanizaciji, socijalnoj izolaciji i ne doprinosi rehabilitaciji i razvoju veština koje vode uključivanju u društvo. Tretman u ovim ustanovama ili izostanak brige i nege, vodi pogoršanju smetnji i ugrožava zdravlje i život deteta.¹⁵⁴ Takvu praksu uočio je i Komitet za prava osoba sa invaliditetom u Zaključnim zapažanjima i preporučio našoj državi da zabrani sve oblike mera prinude nad odraslim osobama i decom sa invaliditetom, uključujući fizičko i hemijsko sputavanje, prekomernu antipsihotičku terapiju i izolaciju, što se smatra okrutnim, nehumanim ili ponižavajućim postupanjem.¹⁵⁵

Iako je Komitet za prava osoba sa invaliditetom preporučio Srbiji da osigura da neće biti investiranja u nove institucije, događa se upravo suprotno – tako je na primer u rekonstrukciju i dogradnju doma Kolevka iz Subotice uloženo 800 miliona dinara (preko 6 miliona 800 hiljada evra).¹⁵⁶ Za renoviranje Ustanove za decu i mlade Sremčica, prema dostupnim podacima, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja izdvojilo je 78 miliona dinara (preko 660 hiljada evra). Na sajtu Kancelarije za upravljanje javnim radovima navodi se da je u toku projekat radova u domu Veternik, ugovorene vrednosti od više od 403 miliona dinara (više od 3 miliona 400 hiljada evra)¹⁵⁷.

U Srbiji je većina usluga neophodnih za samostalan život osoba sa invaliditetom regulisana Zakonom o socijalnoj zaštiti.¹⁵⁸ Zakon predviđa da se usluge u zajednici pružaju u najmanje restriktivnom okruženju, kako bi se korisnicima socijalne zaštite omogućio ostanak u lokalnoj zajednici. Bliži standardi za pružanje i način ostvarivanja ovih usluga definisani su Pravilnikom o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite.¹⁵⁹

152 Svi izveštaji dostupni su na sajtu organizacije <https://www.mdri-s.org/publikacije-tortura-i-zlostavljanje/>

153 Janjić, Biljana, Beker, Kosana, Lepojević, Valentina: Zaštita seksualnih i reproduktivnih prava žena sa mentalnim invaliditetom i zaštita od nasilja, MDRI-S, 2021

154 Zaboravljena deca Srbije, Disability Rights International i MDRI-S, 2021.

155 Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016. https://platforma.org.rs/wp-content/uploads/2020/03/srpski-zakljucna_zapazanja_komiteta_za_prava_osoba_sa_invaliditetom_srb.pdf

156 Subotica: Dom „Kolevka“ najsavremenija ustanova socijalne zaštite (VIDEO), Vojvodina uživo, 16.03.2022 <https://vojvodinauzivo.rs/subotica-dom-kolevka-najsavremenija-ustanova-socijalne-zastite/>

157 <http://www.obnova.gov.rs/cirilica/news/article/projekti-u-toku>

158 Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije, 24/2011

159 Pravilnik o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite, Službeni glasnik Republike Srbije, 42/2013, 89/2018 i 73/2019

Prema istraživanju Mapiranje usluga socijalne zaštite i materijalne podrške u nadležnosti jedinica lokalnih samouprava u Republici Srbiji¹⁶⁰ usluge socijalne zaštite u mandatu lokalnih samouprava u Srbiji nisu razvijene u dovoljnoj meri, one su neravnomerno dostupne, broj korisnika usluga je mali, a mala su i sredstva koja se izdvajaju za ove namene, dok pojedine usluge odlikuju nestabilnost i neodrživost. Među uslugama najrasprostranjenije su dnevne usluge u zajednici i to pomoć u kući za starije i odrasle, lični pratilac deteta i dnevni boravak za decu sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Sve ostale usluge prisutne su u malom broju opština i gradova i nerazvijene su. Pojedine usluge kao na pr. predah i porodični saradnik, uspostavljene su u veoma malom broju opština. U dokumentu je posebno naglašeno da su usluge podrške za samostalan život za osobe s invaliditetom izrazito nerazvijene.

Kada govorimo o uslugama za decu i osobe sa invaliditetom, problem ne leži samo u dostupnosti i rasprostranjenosti usluga, već i u njihovom dizajniranju, tj. u očekivanju da se korisnik prilagodi usluzi, a ne obrnuto, tj. što se usluge ne razvijaju na osnovu procene potreba za podrškom ljudi i dece koji žive u određenoj lokalnoj sredini. Takođe, usluge su segmentirane u odnosu na grupe korisnika kojima su namenjene. Tako na primer, u delu lokalnih samouprava razvija se usluga pomoć u kući za decu sa smetnjama u razvoju, a u nekim drugim opštinama, pomoć u kući za stare, umesto da postoji samo jedna sveobuhvatna usluga podrške koja je prilagođena individualnim potrebama korisnika, koju će koristiti svi članovi te zajednice kojima je ona potrebna.

Neke usluge, kao što je na primer dnevni boravak, formalno se tretiraju kao usluge u zajednici jer se zgrada u kojoj se usluga pruža nalazi u gradu/selu, ali ona po svojoj suštini to nije jer se njeni korisnici grupišu prema svom ličnom svojstvu, kao što je to slučaj sa dnevnim boravcima za decu sa smetnjama u razvoju, ili za mlade i odrasle sa intelektualnim i mentalnim teškoćama.

Važna primedba odnosi se i na to što se, onako kako su usluge sada standardizovane, njihovo pružanje veoma često vezuje za mesto gde se one pružaju. To je na primer slučaj sa uslugom predah jer se ona isključivo pruža u prostoru koji obezbeđuje pružalac usluge, umesto da se pružanje ove veoma važne usluge omogući i u kući/stanu samog korisnika, čime bi se omogućilo da se korisnik ne izdvaja iz poznatog okruženja, da nastavi sa svim uobičajenim aktivnostima (pohađanje škole, odlazak u dnevni boravak, susrete sa susedima, prijateljima i sl.) a isto tako dovelo bi i do značajnog pojeftinjenja same usluge. Isti je slučaj i sa uslugom stanovanja uz podršku koja u sadašnjim uslovima zahteva izdvajanje korisnika iz sredine u kojoj je do tada živeo/la i u kojoj već ima određenu mrežu neformalne podrške, zarad ostvarivanja prava na podršku za samostalan život.

Veoma važna usluga da bi osobe sa invaliditetom mogle da vode samostalan život i da budu uključene u zajednicu jeste personalna asistencija. Komitet za prava osoba sa invaliditetom u Opštem komentaru br. 5 ukazuje na to da osoba sa invaliditetom mora da ima kontrolu nad izborom asistenta, nad kreiranjem same usluge, da ima na raspolaganju dovoljna sredstva za njeno finansiranje, i ne sme biti uslovljena da koristi ovu uslugu nekom drugom uslugom (na pr. da dve osobe žive zajedno da bi imale istog personalnog asistenta).

Prema članu 99 Pravilnika o bližim uslovima i standardima za pružanje usluga socijalne zaštite, ovu uslugu ne mogu koristiti osobe sa mentalnim invaliditetom jer su postavljena dva uslova: prvi, da lice može samostalno da donosi odluke i drugi da je aktivno uključeno u rad

¹⁶⁰ Matković, Gordana, Stranjaković, Milica: Mapiranje usluga socijalne zaštite i materijalne podrške u nadležnosti jedinica lokalnih samouprava u Republici Srbiji, Beograd, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, 2020.

udruženja građana, političkih partija, sportskih društava „i drugih oblika društvenog angažmana“, odnosno da je osoba uključena u redovni ili vanredni obrazovni program. Ovakvi uslovi predstavljaju povredu načela jednakih prava i obaveza iz Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom. Već iz prvog navedenog uslova – sposobnost samostalnog donošenja odluka, zaključuje se da je ovakva odredba diskriminatorna prema građanima kojima je potrebna podrška u donošenju odluka, odnosno osobama koje su lišene poslovne sposobnosti. Neposredna diskriminacija se ogleda u neopravdanom stavljanju u nepovoljniji položaj grupe ljudi na osnovu njihovog ličnog svojstva, u ovom slučaju invaliditeta i/ili zdravstvenog stanja koji utiču na sposobnost samostalnog donošenja odluka. Drugi uslov, radno angažovanje i angažman u udruženjima, političkim strankama i sportskim organizacijama takođe je diskriminatoran. Prema članu 25 Zakona o zabrani diskriminacije zabranjena je diskriminacija zbog pripadnosti ili nepripadnosti političkoj organizaciji. Čak i ako su motivi za uvođenje ovog uslova bili da se korišćenjem usluge personalne asistencije olakša aktivnost osoba sa invaliditetom koji učestvuju u društvenim aktivnostima to dovodi do toga da je zanemaren veliki broj onih koji ne mogu biti društveno aktivni upravo usled nedostatka usluge personalne asistencije. Ukoliko bi ona bila dostupna i osobama sa invaliditetom koje nisu bile aktivne u navedenim oblastima povećao bi se broj osoba sa invaliditetom koje bi bile društveno aktivne i smanjio jaz između osoba sa fizičkim i mentalnim invaliditetom.

Pristup socijalnim uslugama ne određuje se na osnovu individualizovane procene potreba osoba sa invaliditetom zasnovane na ljudskim pravima¹⁶¹ i nije formulisan kao pravo već zavisi od mogućnosti i volje lokalnih samouprava za uspostavljanjem usluga koje su u domenu njihove nadležnosti. Usluge poput personalne asistencije se alociraju postavljanjem uslova da je osoba već ostvarila drugo pravo u domenu socijalne zaštite – pravo na uvećanu novčanu nadoknadu za pomoć i negu drugog lica koje se ostvaruje procenom stepena invaliditeta. Stoga, dolazi do pravne nesigurnosti budući da osoba efektivno gubi pravo (na personalnu asistenciju), a da joj potreba za tim pravom nije bila ni predmet procene, te samim tim biva uskraćena i za mogućnost ulaganja žalbe. Usluga personalne asistencije obezbeđena je samo u 17 lokalnih zajednica za 285 korisnika. Izdvajanja po korisniku su različita, zavisno od sredstava koja može da obezbedi lokalna zajednica i zavisno od broja sati koji su odobreni za asistenciju (od 20 do 40 sati nedeljno)¹⁶².

Kao što je već naglašeno, član 19 je sveobuhvatan, i odnosi se na sve osobe sa invaliditetom, bez obzira na njihovu poslovnu sposobnost, način komunikacije i stepen teškoća sa kojima se suočavaju. Sva prava moraju se garantovati svim osobama sa invaliditetom, pa i osobama sa intelektualnim teškoćama, za koje se često misli da one nisu u stanju da vode samostalan život van institucija.

Takođe, naglašava se i da je čest slučaj da osobama sa invaliditetom nisu dostupne sve informacije koje su im potrebne da bi bile u stanju da donesu odluku, a i da, čak i kada osoba sa invaliditetom ima poslovnu sposobnost, odluke u njeno ime donose članovi porodice, lokalne vlasti ili negovatelji i drugi profesionalci.

Kao i u drugim oblastima, i u oblasti socijalne zaštite od proglašenja pandemije, korisnici usluga, ali i zaposleni, suočavali su se sa brojnim problemima i teškoćama u ostvarivanju prava. Tako su predstavnici organizacija osoba sa invaliditetom u istraživanju koje je sprovela

161 Waddington, L., & Priestley, M. (2021). A human rights approach to disability assessment. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 37(1), 1-15. doi:10.1017/ics.2020.21

162 Podaci Centra za samostalan život osoba sa invaliditetom iz Beograda.

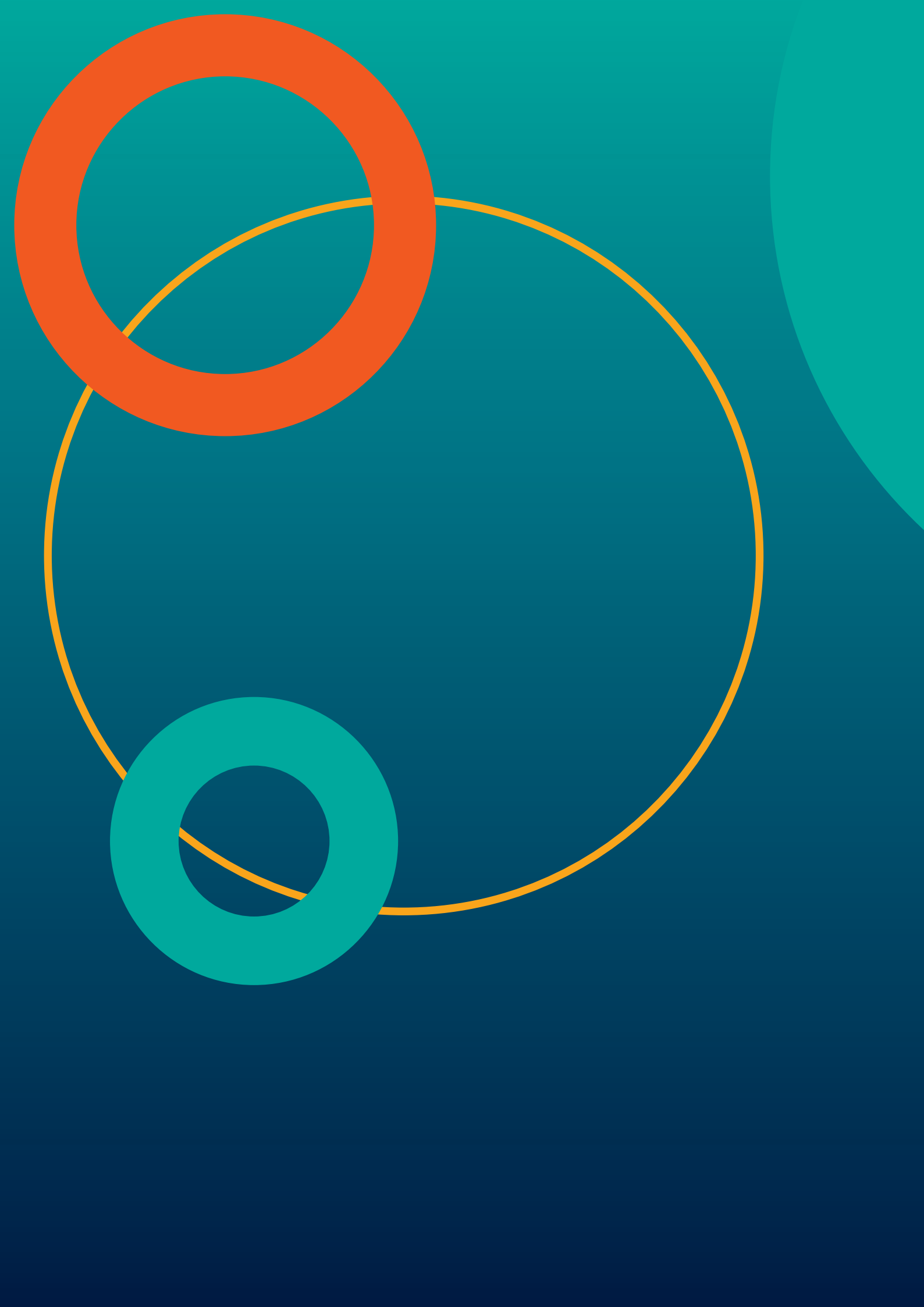
Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom¹⁶³ navodili da tokom vanrednog stanja, a i nešto kasnije, njihovi članovi nisu mogli da koriste usluge dnevnih boravaka, jer su oni bili zatvoreni. Tek na pritisak javnosti, omogućeno je kretanje personalnim asistentima tokom „policijskog časa“, a jedno vreme su korisnici ove usluge bili uskraćeni za nju, što je stvaralo mnogo problema osobama sa invaliditetom u svakodnevnom funkcionisanju.

Tim UN za Srbiju sproveo je istraživanje Posledice Kovid-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku – uzroci, ishodi i preporuke¹⁶⁴ iznosi slične konstatacije da je uvođenjem vanrednog stanja i pratećih mera došlo do mnogih problema u pristupu uslugama iz oblasti socijalne zaštite, kao što su personalna asistencija, lični pratioci, pomoć u kući i drugih usluga od kojih mnoge osobe sa invaliditetom zavise u svakodnevnom funkcionisanju.

Zaključci i preporuke iz ovih izveštaja nam ukazuju da je država sa očitim zakašnjenjem preduzimala određene mere, ne uzimajući u obzir specifičnosti ove populacije prilikom planiranja mera usmerenih na opštu populaciju. Jedan od razloga za to je i što donosioci odluka nisu omogućili participaciju samih osoba sa invaliditetom i njihovih predstavnika prilikom osmišljavanja mera zaštite od virusa. To nam ukazuje da bi država u budućnosti morala da ima unapred pripremljene protokole postupanja u kriznim situacijama kako bi se obezbedilo nesmetano funkcionisanje osoba sa invaliditetom u sličnim okolnostima.

163 Tatić, Damjan: Ka inkluzivnom odgovoru na pandemiju: Uticaj pandemije COVID-19 na položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji i preporuke za ostvarivanje i zaštitu prava ovih osoba u situacijama epidemiološkog rizika, Beograd, NOOIS, 2020

164 Posledice Kovid-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku – uzroci, ishod i ipreporuke, Beograd, 2020.

06

ČLAN 20

LIČNA POKRETLJIVOST

Kako bi osobe sa invaliditetom ostvarile najveći mogući stepen samostalnosti potrebna su im pomagala za kretanje, uređaji, asistivne tehnologije. Često nema dovoljno sredstava za nabavku kvalitetnih pomagala, a kriterijumi za ostvarivanje prava na sredstva od države su ponekad nedostižni.

Pravo na ličnu pokretljivost, koje je propisano članom 20. Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom sadrži i obavezu za državu ugovornicu da osobama sa invaliditetom omoguće dostizanje najvećeg mogućeg stepena samostalnosti tako što će im, između ostalog, olakšati pristup „kvalitetnim pomagala za kretanje, uređajima, asistivnim tehnologijama“.¹⁶⁵ Prema istraživanju sprovedenom 2021.godine, osobe sa invaliditetom u Srbiji se suočavaju sa višestrukim izazovima u pogledu nabavke, održavanja i zamene pomagala i asistivnih tehnologija koje su im neophodne za svakodnevno funkcionisanje i samostalan život. Naime, u periodu od 5 godina, između 2016. i 2020. godine, u proseku se godišnje, od strane lekarskih komisija Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje (RFZO) odbije 63% podnesenih zahteva za medicinsko-tehnička pomagala koja se obezbeđuju iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja.¹⁶⁶ Budući da je kod svih razmatranih zahteva od strane lekarskih komisija, prvobitno izabrani lekar odnosno lekar specijalista utvrdio da postoje indikacije za korišćenje pomagala, te da lekarske komisije u svojim rešenjima o odbijenim zahtevima ne navode obrazloženje za odluke koje su u suprotnosti preporukama izabranih lekara, može se zaključiti da su odluke u značajnoj meri vođene ciljem štednje javnih resursa, a ne omogućavanjem najvećeg mogućeg

¹⁶⁵ Član 20 (b). Lična pokretljivost. UN Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom

¹⁶⁶ Radoš Keravica, Milica Veljković and Marina Mijatović, „Mladi sa invaliditetom u borbi za slobodu i pravo na samostalan život: Izveštaj o dostupnosti medicinsko-tehničkih pomagala za osobe sa invaliditetom u Srbiji“ (IM-PACT 21 2022).

stepena samostalnosti osobe sa invaliditetom. Nakon odbijenog zahteva, podnosioci zahteva za obezbeđivanje pomagala nemaju na raspolaganju delotvoran mehanizam žalbi.¹⁶⁷

Indikacije na osnovu kojih korisnici ostvaruju prava na pomagala propisane su Pravilnikom o medicinsko-tehničkim pomagalima koja se nabavljaju iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja u potpunosti su zasnovane na medicinskim dijagnozama, budući da se Pravilnik u članu 3 koji se odnosi na indikacije eksplicitno poziva na Međunarodnu klasifikaciju bolesti.¹⁶⁸ Indikacije se ne baziraju na individualizovanom sistemu procene potreba zasnovanom na ljudskim pravima i usmerenom na cilj dostizanja najvećeg mogućeg stepena samostalnosti osobe sa invaliditetom unapređivanjem njenog funkcionisanja. S obzirom na to da su pomagala i asistivne tehnologije usmerene na unapređivanje funkcionalnosti osobe, a ne na lečenje invaliditeta, trebalo bi razmotriti upotrebu Međunarodne klasifikacije funkcionisanja kao adekvatnijeg alata koji bi pomogao u utvrđivanju potrebe za korišćenjem određenih pomagala i asistivnih tehnologija.¹⁶⁹

Kriterijumi za ostvarivanje prava su restriktivni jer se pored određene medicinske dijagnoze od podnosilaca zahteva za pojedina pomagala, očekuje da ispune kriterijume poput posedovanja vozačke dozvole, zaposlenosti ili uključenosti u sistem obrazovanja što potvrđuju i svedočanstva osoba sa invaliditetom koja su navedena u pomenutom izveštaju:

Prva prepreka u ostvarivanju prava na lakoaktivna kolica koja su mi potrebna bilo je posedovanje vozačke dozvole, koju kao šesnaestogodišnjakinja sa sveže dijagnostikovanom paraplegijom nisam mogla da imam, a kasnije nije bilo uslova za polaganje, što se često javlja kao problem i drugim osobama sa invaliditetom, gde možda nemaju svoje vozilo, finansijski nisu u mogućnosti da ga obezbede i potom opreme ručnim komandama, jer nažalost, nije mi poznato da postoji neka auto škola koja obezbeđuje takvo vozilo predviđeno za obuku osoba sa invaliditetom. Stoga, slobodno mogu reći da je ovo jedan od nerealnih i nepotrebnih uslova koji se pred nas stavlja. – Milica, 29 godina¹⁷⁰

Opređeljeni iznosi za nabavku pomagala iz sredstava RFZO-a, nisu dovoljni za nabavku kvalitetnih pomagala koja bi omogućila osobama sa invaliditetom dostizanje najvećeg mogućeg stepena samostalnosti i uključivanje u zajednicu. Šta više, mnoge osobe sa invaliditetom navode da im korišćenje neadekvatnih pomagala uzrokuje pogoršanje zdravstvenog stanja, te da za adekvatna pomagala moraju da izdvoje značajna lična sredstva koja višestruko prevazilaze iznose prosečne zarade u Republici Srbiji, iz čega se može zaključiti da pristup kvalitetnom pomagalu postaje klasna privilegija. Naime, prema rezultatima pomenutog istraživanja 62,3% ispitanika je navelo da moraju da izdvoje lična sredstva kako bi nabavili potrebno pomagalo, samo 9% korisnika je zadovoljno propisanim vremenskim rokovima nakon kojih mogu da zamene pomagalo o trošku RFZO-a, samo nešto više od jedne trećine ispitanika je zadovoljno kvalitetom pomagala koja koriste, dok je gotovo polovini ispitanika (45,5%) potrebno pomagalo koje se uopšte ne nalazi na listi pomagala RFZO-a.¹⁷¹

Potrebno je napomenuti i da Listom pomagala koja prati gorenavedeni Pravilnik nije uopšte predviđen niz pomagala i asistivnih tehnologija novije generacije, za različite upotrebe i namene osim za kretanje ili medicinske svrhe, poput komunikatora za osobe sa intelektualnim invaliditetom ili različitih asistivnih tehnologija za gluve i slepe osobe.

167 Keravica, Veljković and Mijatović (n 2).

168 Službeni glasnik RS, br. 5/2020, 42/2020 i 133/2020. Pravilnik o medicinsko-tehničkim pomagalima koja se obezbeđuju iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja

169 Yvonne Heerkens, Theo Bougie and Ellen Claus, 'The Use of the ICF in the Process of Supplying Assistive Products: Discussion Paper Based on the Experience Using a General Dutch Prescription Guideline' (2011) 35 Prosthetics and Orthotics International 310.

170 Keravica, Veljković and Mijatović (n 2). str.57

171 Ibid.

07

ČLAN 24

OBRAZOVANJE

Inkluzivno obrazovanje mora se shvatiti kao osnovno pravo svakog deteta kao pojedinca, a ne pravo roditelja; ono obezbeđuje poštovanje i neotuđivo dostojanstvo i samostalnost deteta, uvažava pojedinačne potrebe i sposobnosti učenika da se efektivno uključe u društvo i doprinose njegovom razvoju; inkluzivno obrazovanje je sredstvo za ostvarenje svih drugih ljudskih prava.

Pitanje obrazovanja osoba sa invaliditetom je u Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom sadržano u članu 24. U ovom članu precizira se da su, u cilju ostvarivanja prava na obrazovanje bez diskriminacije i na osnovu jednakih mogućnosti, države dužne da obezbede inkluzivni sistem obrazovanja na svim nivoima. Za razumevanje ovog člana i njegovu primenu važan je Opšti komentar br. 4 – Pravo na inkluzivno obrazovanje.¹⁷² Suština člana 24 je da države treba da obezbede da osobe sa invaliditetom ne budu isključene iz redovnog obrazovnog sistema na osnovu invaliditeta, da sva deca imaju pravo na besplatno i obavezno osnovno obrazovanje, da deca sa invaliditetom ne budu isključena iz srednjeg ili visokog obrazovanja zbog svog invaliditeta, i da je sistem u obavezi da primeni razumna prilagođavanja i da svakom detetu pruži individualizovanu podršku.

Inkluzivno obrazovanje mora se shvatiti kao osnovno pravo svakog deteta kao pojedinca, a ne pravo roditelja; ono obezbeđuje poštovanje i neotuđivo dostojanstvo i samostalnost deteta, uvažava pojedinačne potrebe i sposobnosti učenika da se efektivno uključe u društvo i

¹⁷² Opšti komentari dostupni su na linku <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/general-comments>

doprinosu njegovom razvoju; inkluzivno obrazovanje je sredstvo za ostvarivanje svih drugih ljudskih prava.¹⁷³

Sistem obrazovanja u Republici Srbiji sastoji se od predškolskog (0-6,5 god), osnovnoškolskog u trajanju od osam godina u dva ciklusa, srednjoškolskog i univerzitetskog obrazovanja (višoke škole i fakulteti). Sistemom upravlja Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

Iako je još Ustavom FNRJ bilo garantovano pravo na besplatno i dostupno osnovno obrazovanje za svu decu, ipak je u Jugoslaviji i kasnije Srbiji postojao paralelni obrazovni sistem – redovan, namenjen deci iz redovne populacije i tzv. sistem specijalnih škola u koje su se upisivala deca sa smetnjama u razvoju, a na osnovu odluke komisije za kategorizaciju. Sem specijalnih škola, odnosno škola za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju kakav je sada njihov zvaničan naziv, postojao je i veliki broj tzv. specijalnih odeljenja u redovnim školama. Planovi i programi u specijalnim školama i odeljenjima bili su kreirani posebno za svaku vrstu invaliditeta, i bili su značajno redukovani u odnosu na programe redovnih škola. Komisije za kategorizaciju mogle su da upute dete u redovnu školu, specijalnu školu, ili da donesu odluku da je neko dete „needucabilno“ i takva deca su u potpunosti isključivana iz sistema obrazovanja.

Do značajnog napretka u pogledu usklađivanja sa standardima ljudskih prava došlo je 2009. godine, kada je usvojen Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. Ovaj zakon mnogi zovu i zakonom o inkluziji jer je on svoj deci garantovao prava na obavezno i besplatno predškolsko i osnovno obrazovanje i vaspitanje, kao i besplatno srednje obrazovanje. Zakon je od tada više puta menjan, da bi 2017. godine bio donet novi, koji je i sam menjan i dopunjavan.¹⁷⁴ U okviru člana 7 ovog zakona navedeni su opšti principi obrazovanja i vaspitanja koji su usklađeni sa Konvencijom, i u tom smislu, naročito je značajna tačka 3: „poštovanje ljudskih prava i prava svakog deteta, učenika i odraslog i uvažavanje ljudskog dostojanstva; obrazovanje i vaspitanje u demokratski uređenoj i socijalno odgovornoj ustanovi u kojoj se neguju otvorenost, saradnja, tolerancija, svest o kulturnoj i civilizacijskoj povezanosti u svetu, posvećenost osnovnim moralnim vrednostima, vrednostima pravde, istine, solidarnosti, slobode, poštenja i odgovornosti i u kojoj je osigurano puno poštovanje prava deteta, učenika i odraslog.“

Učenicima je garantovana dodatna podrška koja se ogleda pre svega u donošenju individualnog obrazovnog plana (IOP1 – prilagođavanje načina rada i uslova u kojima se izvodi obrazovno-vaspitni rad; učenje jezika na kome se odvija obrazovno-vaspitni rad ili IOP2 – prilagođavanje ciljeva, sadržaja i načina ostvarivanja programa nastave i učenja i ishoda obrazovno-vaspitnog rada¹⁷⁵). U slučaju potrebe za ostvarivanjem prava na neke druge vrste podrške, kao što je pravo na ličnog pratioca ili pravo na korišćenje asistivne tehnologije, prilagođenih udžbenika i sl, neophodno je mišljenje Interresorne komisije, koja takođe donosi odluku i o potrebi za donošenjem IOP-a 2, ali i o upisu u škole za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, za šta je neophodna i saglasnost roditelja.

Interresorne komisije formiraju se na nivou lokalnih samouprava i prema trenutno važećem Pravilniku¹⁷⁶ imaju pet članova – četiri stalna i jednog povremenog. Stalni članovi komisije su predstavnik sistema zdravstvene zaštite (pedijatar, odnosno specijalista opšte medicine

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Službeni glasnik Republike Srbije, 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019, 27/2018 – dr. zakon, 6/2020 i 129/2021

¹⁷⁵ Ibid, čl. 76

¹⁷⁶ Pravilnik o dodatnoj obrazovnoj, zdravstvenoj i socijalnoj podršci detetu, učeniku i odraslom, Službeni glasnik Republike Srbije br. 80/2018

za odraslog); predstavnik obrazovno-vaspitanog sistema (stručni saradnik psiholog u predškolskoj ustanovi, osnovnoj ili srednjoj školi); predstavnik sistema socijalne zaštite (stručni radnik na poslovima socijalne zaštite) i defektolog odgovarajućeg profila. Povremeni član komisije je osoba koja dobro poznaje dete, utvrđuje se za svakog učenika pojedinačno iz reda predstavnika nekog od pomenutih sistema. U odnosu na prvu verziju ovog pravilnika kada defektolog nije bio obavezni član komisije, ovo se može smatrati nazadovanjem u zakonskom okviru, jer se i u ovom, i u mnogim drugim podzakonskim aktima pominju posebne veštine i znanja za rad sa decom sa invaliditetom, defektološka obuka ili defektološko obrazovanje. Po načinu na koji su formulisane ove odredbe čini se da su u celosti i nekritički usvojene na predlog institucija specijalnog obrazovanja i defektološke struke. Deluje da je, kroz zakonodavstvo u oblasti obrazovanja, ova oblast podeljena na tri dela: deo koji tržišno pripada pedagoškim radnicima – učenici koji nemaju invaliditet, deo koji pripada defektološkoj struci – deca sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i u oblasti obrazovanja odraslih, andragoškoj struci. Nigde se ne pominje nastavni kadar sa invaliditetom i njegovo zapošljavanje.¹⁷⁷

Obuhvat predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem 2018. godine bila je 55,8%, a 2019. 66,4%, dok je pripremni predškolski program 2018. pohađalo 97,6%, a 2019. 97,4% dece.¹⁷⁸ U Nacionalnom izveštaju o inkluzivnom obrazovanju¹⁷⁹ postoji podatak o broju dece iz osetljivih grupa koja su uključena u programe predškolskog vaspitanja i obrazovanja, ali nema preciznih podataka o tome koliko je dece sa invaliditetom. Pominju se samo deca za koju je izrađen IOP te možemo pretpostaviti da su to deca kojoj je zbog teškoća u razvoju potrebna najveća podrška. Njih je 2017/2018 školske godine bilo samo 687, odnosno 0,32% od sve upisane dece. Razlozi za nedovoljan obuhvat dece leže u neadekvatnoj mreži predškolskih ustanova, njihovim nedovoljnim kapacitetima i nejednakoj geografskoj raspoređenosti.¹⁸⁰ Nema dostupnih kvantitativnih podataka o broju dece sa invaliditetom uključenih u predškolsko obrazovanje, ali je zabrinjavajuća konstatacija u publikaciji Predškolsko obrazovanje u Srbiji¹⁸¹ da programe predškolskog vaspitanja i obrazovanja koji nisu obavezni karakteriše nizak nivo pravednosti jer su deca sa najvećim potrebama za učenjem i prilikama koje pruža predškolsko obrazovanje manje uključena – među njima su i deca sa invaliditetom.

Obuhvat osnovnim obrazovanjem 2019. godine bio je 96,6%, a srednjim obrazovanjem 87,4%.¹⁸² Javno dostupnih podataka o tome koliko je dece sa smetnjama u razvoju uključeno u redovan obrazovni sistem (osnovne i srednje škole) nema, a samo se u pojedinim istraživanjima mogu pronaći podaci o broju dece koja se obrazuju po individualnom obrazovnom planu. Međutim, ako znamo da pravo na IOP imaju „učenici kojima je usled socijalne uskraćenosti, smetnji u razvoju, invaliditeta, teškoća u učenju, rizika od ranog napuštanja školovanja i drugih razloga potrebna dodatna podrška u obrazovanju i vaspitanju.“¹⁸³ ovaj podatak nam ne govori mnogo o tome koliko je među njima dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

177 Analiza zakonodavnog i institucionalnog okvira Rpublike Srbije u oblasti obrazovanja s Konvencijom uUNn o pravima osoba sa invaliditetom, izveštaj dostpa na linku <https://www.czuns.org/predstavljamo-analizu-zakonodavnog-i-institucionalnog-okvira-republike-srbije-u-oblasti-obrazovanja-s-konvencijom-un-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom/>

178 Podaci dostupni na sajtu Republičkog zavoda za statistiku <https://data.stat.gov.rs/dvancedSearch?languageCode=sr-Cyrl>

179 Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2015-2018. godine, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, 2020

180 Ibid.

181 Baucal, Aleksandar, et. al: Predškolsko obrazovanje u Srbiji : situaciona analiza i preporuke, 2016.

182 Podaci dostupni na sajtu Republičkog zavoda za statistiku <https://data.stat.gov.rs/dvancedSearch?languageCode=sr-Cyrl>

183 Podaci dostupni na sajtu Republičkog zavoda za statistiku <https://data.stat.gov.rs/dvancedSearch?languageCode=sr-Cyrl>

U Strategiji za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine, navode se podaci da se u školskoj 2016/17 godini po individualno obrazovnim planovima (IOP) obrazovalo 9.285 učenika po IOP-1 i 10.269 učenika po IOP-2, u osnovnim i srednjim školama i obuhvataju učenike sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, učenike sa teškoćama u učenju i učenike iz socio-ekonomski nepodsticajnih sredina. U školskoj 2017/18 godini po IOP-1 obrazovalo se 10.582 učenika, po IOP-2 11.771, dok se u školskoj 2018/19 godini po IOP-1 obrazovalo 9.567 učenika, a po IOP-2 11.957 učenika.¹⁸⁴ Ono što je karakteristično je da je broj dece koja se obrazuju po individualnim obrazovnim planovima u srednjim školama višestruko manji nego u osnovnim školama.¹⁸⁵ Tako se na primer, 2018/2019 školske godine 2,87% učeničke populacije u osnovnim školama obrazovalo uz primenu IOP-a, dok je taj udeo u srednjim školama 0,73%.

Propisi u našoj zemlji dozvoljavaju upis u srednje škole za učenike iz osetljivih grupa po afirmativnim merama, radi dostizanja pune ravnopravnosti. Iako se broj takvih učenika povećava iz godine u godinu, nedostaju podaci o tome koliko je dece sa invaliditetom u toj grupi. Takođe, prethodno naveden podatak o tome koliko se mali broj učenika u srednjim školama obrazuje po individualnim obrazovnim planovima ukazuju da i kada se upišu, učenici ne dobijaju adekvatnu podršku. Opšti komentar br. 4¹⁸⁶ upravo upozorava da se mora voditi računa o tome da integracija ne predstavlja automatsku garanciju tranzicije od segregacije ka inkluziji.

Škola za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju u Srbiji ima 48 i neravnomerno su raspoređene – postoje regioni sa dosta visokom koncentracijom specijalnih škola, kao i onih u kojima ih uopšte nema. Neke od ovih škola predviđene su za učenike svih nivoa preduniverzitetskog obrazovanja (od predškolskog, preko osnovnog do srednjeg), a neke su specijalizovane samo za osnovno ili samo za srednje obrazovanje. Neke od ovih škola specijalizovane su samo za određenu vrstu invaliditeta, dok je većina njih „multifunkcionalna“. Veliki broj ovih škola ima sopstvene internate. S obzirom na to, ukoliko se roditelji odluče da se njihovo dete obrazuje u nekoj od specijalnih škola, a u njihovom mestu takva škola ne postoji, prinuđeni su da već na najranijem uzrastu smeste svoje dete u internat, što je svojevrsan oblik institucionalizacije u najranijem uzrastu. U osnovnim školama za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, školske 2021/22 godine upisano je 4119 dece, a u srednjim školama ih je 2120.¹⁸⁷ Zabrinjavaju nalazi iz Analize kvaliteta obrazovanja u školama i odeljenjima za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju¹⁸⁸. Prema ovom istraživanju, glavni nalazi bili su da je efikasnost obrazovanja u ispitivanim školama pod znakom pitanja, pre svega zbog odnosa između broja nastavnika i učenika (izuzetno mali broj učenika na jednog nastavnika), izvesne disfunkcionalnosti školskih timova i nedovoljne pedagoške i didaktičke obučenosti nastavnog kadra; da se struktura učenika od uvođenja inkluzivnog obrazovanja pomerila ka složenijim i višestrukim smetnjama, međutim, da fluktuacija učenika ne teče u pravcu njihovog pomeranja ka redovnom sistemu, nego upravo obratno u pravcu priliva dece iz redovnog u specijalne škole i odeljenja. U Analizi se pominje i da u specijalnim školama postoji svest o važnosti saradnje redovnih i specijalnih škola/odeljenja, ali je realizacija te saradnje sporadična, i reklo bi se, dekorativna.

184 Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 44/2020

185 Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2015-2018. godine, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, 2020

186 Opšti komentari dostupni su na linku <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd/general-comments>

187 Podaci dostupni na sajtu Republičkog zavoda za statistiku <https://data.stat.gov.rs/dvancedSearch?languageCode=sr-Cyrl>

188 Analize kvaliteta obrazovanja u školama i odeljenjima za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju, UNICEF, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, 2015. dostupna na linku <http://defektologizsrbije.org/wp-content/uploads/2016/05/UNICEF.pdf>

Uprkos ovim saznanjima, u tekst najnovijih izmena zakona unete su izmene i u član koji govori o Resursnim centrima.¹⁸⁹ Prema ovom članu, ustanova može da stekne status resursnog centra (za pružanje stručne podrške deci, učenicima i odraslima sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, njihovim porodicama i drugim obrazovnim i vaspitnim ustanovama). Iako je obrazloženje za promovisanje određenih ustanova u status resursnih centara da su to škole koje ostvaruju izuzetne rezultate u realizaciji inkluzivnog obrazovanja i vaspitanja dece iz osetljivih grupa, dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, dece migranata ili iz marginalizovanih porodica, u pitanju je devet specijalnih škola.¹⁹⁰ Ovo je u skladu i sa nalazima iz Analize zakonodavnog i institucionalnog okvira Republike Srbije u oblasti obrazovanja i usklađenost sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom¹⁹¹ u kojoj se konstatuje da je još uvek mnogo primera automatskog ili tendencioznog usmeravanja dece ka specijalnom obrazovanju i mera na lokalnom nivou koje predškolce, učenike i njihove porodice usmeravaju ka specijalnim školama kao resursnim ili resornim ustanovama za podršku obrazovanju uključujući i segment fizičke asistencije i rehabilitacije koji su preduslov za samostalni život.

Prema istraživanju koje je MDRI-S sproveo 2016. godine¹⁹², samo 44%, dece osnovnoškolskog uzrasta koja žive u domovima je bilo uključeno u obrazovni sistem. Međutim, analiza broja dece uključene u obrazovni sistem u pojedinačnim ustanovama pokazuje značajne razlike. Jedna ustanova imala je preko 80% dece osnovnoškolskog uzrasta uključeno u neki vid obrazovanja i predstavljala je izuzetak u istraživanju što je dovelo do ozbiljnog „iskrivljenja“ opšte slike, jer su deca iz ostalih domova uglavnom bila isključena iz sistema obrazovanja. Prema najnovijem Izveštaju Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, u ustanovama za decu i mlade sa smetnjama u razvoju u 2020. godini 11,8% dece osnovnoškolskog uzrasta nije uključeno u obrazovanje, a 30% dece je napustilo ili nije pohađalo školu,¹⁹³ što pokazuje da se situacija nije mnogo promenila od 2016. godine do danas, i da je tek oko polovina dece sa smetnjama u razvoju koja žive u domovima upisano u škole. Svoju zabrinutost zbog velikog broja dece sa smetnjama u razvoju koja žive u ustanovama socijalne zaštite iskazao je i Komitet za prava osoba sa invaliditetom u Zaključnim zapažanjima na inicijalni izveštaj Srbije¹⁹⁴ i preporučuje da se identifikuju konkretni ciljevi u Akcionom planu za inkluzivno obrazovanje da bi se ispunili standardi i zahtevi inkluzivnog obrazovanja. Takođe, Komitet naglašava da posebnu pažnju treba posvetiti deci sa višestrukim invaliditetom i učenicima i studentima sa invaliditetom koji žive u institucijama, kao i razvoju planova individualnog obrazovanja i prilagođavanju svim vrstama invaliditeta. Uz to, Komitet je preporučio da država preduzme hitne korake kako bi obezbedila da sve osobe sa invaliditetom imaju pristup inkluzivnom i kvalitetnom osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju, i da se razumna prilagođavanja u skladu sa uspostavljenim planovima individualnog obrazovanja, obezbede u redovnom obrazovanju, naglašavajući da odbijanje da se izvrše razumna prilagođavanja predstavlja diskriminaciju.

189 Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Službeni glasnik Republike Srbije, 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019, 27/2018 – dr. zakon, 6/2020 i 129/2021

190 Devet škola postale resursni centri za inkluzivno obrazovanje, Dnevni list Danas, 30.03.2022. dostupan na linku <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/devet-skola-postale-resursni-centri-za-inkluzivno-obrazovanje/>

191 Analiza zakonodavnog i institucionalnog okvira Republike Srbije u oblasti obrazovanja s Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom, izveštaj dostupan na linku <https://www.czuns.org/predstavljamo-analizu-zakonodavnog-i-institucionalnog-okvira-republike-srbije-u-oblasti-obrazovanja-s-konvencijom-un-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom/>

192 Janjić, Biljana, Beker, Kosana: Isključivanje i segregacija dece sa smetnjama u razvoju na rezidencijalnom smeštaju iz obrazovnog sistema, MDRI-S 2016.

193 Izveštaj o radu ustanova za smeštaj dece i mladih za 2020. godinu, Beograd, Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2021, str. 20

194 Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016. https://platforma.org.rs/wp-content/uploads/2020/03/srpski-zakljucna_zapazanja_komiteta_za_prava_osoba_sa_invaliditetom_srb.pdf

Sem Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, veliki broj drugih zakona i podzakonskih akata reguliše preduniverzitetsko obrazovanje. Oni nisu uvek međusobno usklađeni, niti su svi usklađeni sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom. Tako na primer Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja reguliše upotrebu znakovnog jezika¹⁹⁵, ali nije dan pravilnik koji se odnosi na primenu ovog zakona u delu koji se odnosi na pohađanje nastave na maternjem, odnosno na prvom jeziku, ne pominje znakovni jezik niti je razrađen ijedan program učenja na njemu. Sa druge strane, Zakon o upotrebi znakovnog jezika¹⁹⁶ je utvrdio dva prava korisnika znakovnog jezika: pravo na učenje znakovnog jezika i pravo na upotrebu usluge tumača za znakovni jezik. Međutim, Zakon nije eksplicitno prepoznao pravo na učenje/obrazovanje na znakovnom jeziku.¹⁹⁷ Gluve osobe ističu da su im prava najviše uskraćena u obrazovanju. Ovo se pre svega odnosi na neadekvatnu ulogu srpskog znakovnog jezika u obrazovnom procesu gluvih osoba, odnosno na i dalje prisutan problem da se gluvi đaci ne podučavaju srpskom znakovnom jeziku, ne obrazuju se na srpskom znakovnom jeziku, kao i da su usluge tumača i dalje nedostupne na svim nivoima obrazovanja.¹⁹⁸ U Izveštaju o položaju zajednice Gluvih u Srbiji u oblasti medija, dostupnosti prevodilačkih usluga i obrazovanja¹⁹⁹ navodi se da se veliki broj gluve i nagluve dece obrazuje u školama za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. U ovim školama, najveći broj nastavnika su defektolozi, i predstavnici zajednice gluvih ukazuju na to da je kvalitet obrazovanja u ovim školama značajno niži nego u redovnom obrazovanju, između ostalog i zbog toga što u njima predaju nastavnici koji nisu stručni za predmete koji predaju. Druga primedba odnosi se na to da čak i u ovim školama učenicima nije omogućeno obrazovanje na srpskom znakovnom jeziku, kao i da ga mnogi nastavnici ne poznaju i ne koriste u nastavi. U istom izveštaju se navodi da gluvi učenici koji pohađaju redovne škole bivaju ostavljeni praktično bez podrške i bez pravog senzibilisanja okruženja koje bi podrazumevalo upoznavanje nastavnog i stručnog osoblja kao i ostalih učenika sa načinima komunikacije i obeležjima kulture zajednice Gluvih, što bi omogućilo uspešnije prilagođavanje i uklapanje gluvog učenika u okruženje redovnog obrazovanja.²⁰⁰

Kad su u pitanju slepe osobe, većina tehnoloških sredstava dostupna je na individualnom nivou uz finansiranje od strane Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. Zahvaljujući donacijama EU, drugih država i donatorskih organizacija, škole i univerziteti, kroz međunarodne projekte, obezbedili su tehnološka sredstva dostupna u okviru njihovih objekata s mogućnošću iznošenja na revers.²⁰¹

Zakon o visokom obrazovanju²⁰² zabranjuje diskriminaciju po osnovu invalidnosti, reguliše pravo osoba sa invaliditetom na visoko obrazovanje, pristupačnost, prilagođavanje nastavnog procesa, upotrebu znakovnog jezika, prilagođavanje uslova za polaganje ispita, obezbeđivanje pomoćnih tehnoloških sredstava, učešće u odlučivanju kroz zastupljenost u studentskim parlamentima, afirmativne mere za upis studenata i većim delom je usklađen s Konvencijom. U Strategiji za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji

195 Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Službeni glasnik Republike Srbije, 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019, 27/2018 – dr. zakon, 6/2020 i 129/2021

196 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 38/2015

197 Žižić, Desanka, Gordić, Mihailo: Analiza primene Zakona o upotrebi znakovnog jezika, Beograd, GOGB – Gradska organizacija gluvih Beograda, 2019

198 Ibid.

199 Žižić, Desanka, Jovanović, Vera, Mišljenović, Uroš: Izveštaj o položaju zajednice Gluvih u Srbiji u oblasti medija, dostupnosti prevodilačkih usluga i obrazovanja, Beograd, Viribus Unitis Foundation, 2015.

200 Ibid.

201 Analiza zakonodavnog i institucionalnog okvira republike srbije u oblasti obrazovanja s konvencijom un o pravima osoba sa invaliditetom, izveštaj dostpa na linku <https://www.czuns.org/predstavljamo-analizu-zakonodavnog-i-institucionalnog-okvira-republike-srbije-u-oblasti-obrazovanja-s-konvencijom-un-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom/>

202 Zakon o visokom obrazovanju, Službeni glasnik Rrepublike Srbije, br. 88/2017, 73/2018, 27/2018 – dr. zakon, 67/2019, 6/2020 – dr. zakoni, 11/2021 – autentično tumačenje, 67/2021 i 67/2021 – dr. zakon

navodi se da je za period od 2020. do 2024. godine, broj upisanih studenata sa invaliditetom za školsku 2016/17. 197, za školsku 2017/18. je 264 i za školsku 2018/19. godinu je 271 studenata. Broj pristupačnih fakulteta je 55, dok 20 fakulteta obezbeđuje udžbenike za studente u prilagođenim formatima (Brajevo pismo, audio format). Postavlja se pitanje da li su evidentirani samo oni studenti sa invaliditetom koji su upisani preko afirmativnih mera ili ne, ali svakako je u pitanju izuzetno mali broj u odnosu na broj osoba sa invaliditetom i u odnosu na studentsku populaciju.

Veliki sistemi kao što je obrazovni sistem teško se brzo menjaju i prilagođavaju. To je naročito bilo vidljivo tokom pandemije Kovid-19. Obrazovni sistem morao je da se prilagođava epidemiološkoj situaciji. Učenici su jedno vreme pratili nastavu gledajući snimljene časove koji su se emitovali na programu javnog servisa, a roditelji dece sa smetnjama u razvoju isticali su kao glavni problem da ova nastava nije ni na koji način bila prilagođena učenicima koji se obrazuju po IOP-u.²⁰³

Organizacije civilnog društva ukazale su u aprilu 2021. godine²⁰⁴ na brojne probleme: nedovoljnu obučenos nastavnika za korišćenje onlajn platformi i alata za učenje, konfuznu organizaciju nastave sa često isprepletanom i skraćenom onlajn i redovnom nastavom, neusaglašeno gradivo i obaveze, nedovoljno adekvatne materijale i nedovoljnu podršku učenicima za savladavanje gradiva, preopterećenost nastavnika i sl. U saopštenju je naglašeno i da je deci koja žive u ustanovama socijalne zaštite praktično onemogućen pristup obrazovanju jer su ove institucije, u cilju sprečavanja širenja virusa bile u posebnom režimu rada.

Takođe, deca sa smetnjama u razvoju koja žive u svojim ili hraniteljskim porodicama, bilo da se obrazuju u redovnim ili školama za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju imala su veoma otežan pristup obrazovanju. U maju 2020. godine, Centar za istraživačko novinarstvo CINS objavio je istraživačku priču pod naslovom Pojedina deca sa poteškoćama u učenju ostala bez nastave tokom korone autorki Teodore Ćurčić i Dine Đorđević²⁰⁵. Tekst je nastao na osnovu upitnika za roditelje koji je bio distribuiran preko društvenih mreža. Uzimajući u obzir sva ograničenja (reprezentativnost uzorka, ogradu da su upitnik verovatnije popunjavali roditelji koji su bili nezadovoljni i sl.) ipak se mora obratiti dužna pažnja većini od tih podataka: svaki sedmi učenik sa smetnjama u razvoju koji pohađa bilo redovnu školu, bilo specijalnu školu po individualnom obrazovnom planu uopšte nije učestvovao u nastavi (bilo zbog nepostojanja tehničkih mogućnosti samih učenika, ili zato što nije bilo nikakvog kontakta između škole i učenika); u čak 57 slučajeva (od 98 učenika za koje su upitnici popunjeni), IOP se veoma otežano sprovodio, a u samo 16 slučajeva roditelji su izjavili da se individualni obrazovni plan sprovodio bez ikakvih problema, i da su učenici od svojih nastavnika i škola dobijali adekvatnu podršku.

Posebno je zabrinjavajuća činjenica da je, krajem novembra 2020. godine, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja uputilo stručno uputstvo školama za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju²⁰⁶, koje je bilo nedovoljno precizno formulisano, i koje su škole

203 Tatić, Damjan: Ka inkluzivnom odgovoru na pandemiju: Uticaj pandemije COVID-19 na položaj osoba sa invaliditetom u Srbiji i preporuke za ostvarivanje i zaštitu prava ovih osoba u situacijama epidemiološkog rizika, Beograd, NOOIS, 2020

204 Saopštenje Zabrinjavajuća ocena ministra Ružića – brojni problemi u obrazovanju dece tokom pandemije su naša realnost, Beogradski centar za ljudska prava, 2021. Dostupno na <http://www.bgcentar.org.rs/zabrinjavajuca-ocena-ministra-ruzica-brojni-problemi-u-obrazovanju-dece-tokom-pandemije-su-nasa-realnost/>

205 Teodora Ćurčić, Dina Đorđević, Pojedina deca sa poteškoćama u učenju ostala bez nastave tokom korone, CINS, 14. maj 2020. Dostupno na <https://www.cins.rs/pojedina-deca-sa-poteskocama-u-ucenju-ostala-bez-nastave-tokom-korone/>

206 Pomenuto originalno uputstvo nije trenutno dostupno na internetu, ali jeste dodatno, koje je imalo nameru da se prvo uputstvo pojasni, a nedoumice razreše. Međutim, ni ono nije imalo efekta na uspostavljanje nastave u tzv. specijalnim školama. Dostupno je na <https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2021/03/Dodatno-uputstvo-za-skole-za-ucenike-sa-smetnjama-u-razvoju-muzicke-baletske-skole-2.pdf>.

protumačile tako da mogu u potpunosti da obustave nastavu, tj. da za svoje učenike organizuju samo tzv. dnevne boravke, a zbog epidemiološke situacije. Postavlja se pitanje zbog čega se smatra da je epidemiološka situacija u specijalnim školama koje imaju značajno manje učenika od redovnih, i u kojima su odeljenja sa neuporedivo manjim brojem đaka razlog za ovakve mere, dok to u redovnim školama nije slučaj.

Iako je zakonski okvir u Srbiji relativno usklađen sa članom 24 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i standardima ljudskih prava, na nivou primene još uvek ima mnogo problema. Na primer, još uvek, i posle više od decenije primene novih propisa nedostaje adekvatna podrška deci sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, nema dovoljno pedagoških asistenata u školama, usluga ličnog pratioca finansira se iz sistema socijalne zaštite, ali zavisi od razvijenosti lokalne sredine tako da nije dostupna svoj deci kojima je potrebna. U publikaciji Mapiranje usluga socijalne zaštite i materijalne podrške u nadležnosti jedinica lokalnih samouprava u Republici Srbiji²⁰⁷ navodi se da je 2018. godine ova usluga pružanja samo u 76 jedinica lokalne samouprave, i da je bila dostupna deci predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta. Korisnika je ukupno, u celoj Srbiji bilo 1762. Posebno zabrinjava što je u velikom broju ovih opština usluga tek nastala, pružana je manje od 6 meseci, kao i to što ona u velikom broju opština nije dostupna korisnicima tokom cele godine. Još uvek je mnogo primera automatskog ili tendencioznog usmeravanja dece ka specijalnom obrazovanju i mera na lokalnom nivou koje predškolce, učenike i njihove porodice usmeravaju ka specijalnim školama kao resursnim ili resornim ustanovama za podršku obrazovanju.²⁰⁸

Komiteet za prava osoba sa invaliditetom je u svojim preporukama o ovom članu Konvencije, Srbiji preporučio da:

- Komitet podstiče državu potpisnicu da identifikuje konkretne ciljeve u Akcionom planu za inkluzivno obrazovanje (2016-2020) da bi se ispunili standardi i zahtevi inkluzivnog obrazovanja.
- Posebnu pažnju treba posvetiti deci sa višestrukim invaliditetom i učenicima i studentima sa invaliditetom koji žive u institucijama, kao i razvoju planova individualnog obrazovanja i prilagođavanju svim vrstama invaliditeta.
- Komitet preporučuje da država potpisnica preduzme hitne korake kako bi obezbedila da sve osobe sa invaliditetom imaju pristup inkluzivnom i kvalitetnom osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju, i da se razumna prilagođavanja u skladu sa uspostavljenim planovima individualnog obrazovanja, obezbede u redovnom obrazovanju.
- Komitet preporučuje da nastavnici i drugi obrazovni radnici pohađaju obuke o inkluzivnom obrazovanju i da svi objekti za srednje i visoko obrazovanje budu pristupačni. Komitet naglašava da odbijanje da se izvrše razumna prilagođavanja predstavlja diskriminaciju.

207 Matković, Gordana, Stranjaković, Milica: Mapiranje usluga socijalne zaštite i materijalne podrške u nadležnosti jedinica lokalnih samouprava u Republici Srbiji, Beograd, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, 2020.

208 Analiza zakonodavnog i institucionalnog okvira Republike Srbije u oblasti obrazovanja s Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom, izveštaj dostpa na linku <https://www.czuns.org/predstavljamo-analizu-zakonodavnog-i-institucionalnog-okvira-republike-srbije-u-oblasti-obrazovanja-s-konvencijom-un-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom/>

08

ČLAN 25

ZDRAVLJE

Osobe sa invaliditetom u Srbiji imaju pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu. Međutim, njihove potrebe u oblasti zdravstvene zaštite u velikom broju slučajeva nisu zadovoljene, a razlozi za to su brojni – zdravstveni radnicu ne ulažu dovoljno napora u komunikaciju sa decom sa invaliditetom, objekti u kojima se pruža zdravstvena zaštita nisu fizički pristupačni, nepostoje tumači znakovnog jezika, zdravstveni radnici su nedovoljno edukovani kad su u pitanju odrasle osobe sa mentalnim invaliditetom i način na koji se može prilagoditi komunikacija sa njima.

Član 25 Konvencije garantuje osobama sa invaliditetom kvalitetnu, besplatnu, pristupačnu zdravstvenu zaštitu i programe koji se nude i drugim ljudima, i to tako da se vodi računa o tome da zdravstvene usluge moraju biti obezbeđene što bliže zajednicama gde ljudi žive. Važno je i razvijanje usluga ranog otkrivanja/dijagnostike invaliditeta, kao i intervencije i usluge namenjene sprečavanju daljeg invaliditeta. Akcenat je i na uslugama namenjenim očuvanju reproduktivnog zdravlja. Insistira se na ravnopravnosti, tj. obezbeđivanju istog kvaliteta lečenja osobama sa invaliditetom kao i drugima, a na osnovu informisanog pristanka. Zabranjena je diskriminacija prema osobama sa invaliditetom prilikom obezbeđivanja zdravstvenog i životnog osiguranja.

Najvažniji propisi koji regulišu ovu oblast u Srbiji su Zakon o zdravstvenom osiguranju,²⁰⁹ gde se u članu 16, stav 2, tačka 4 precizira da osobe sa invaliditetom imaju pravo na zdravstveno

²⁰⁹ Zakon o zdravstvenom osiguranju, Službeni glasnik Republike Srbije, 25/2019

osiguranje koje se finansira iz budžeta. Zakon o zdravstvenoj zaštiti²¹⁰ ističe osobe sa invaliditetom, zajedno sa nekim drugim grupama, kao grupu koja je posebno obuhvaćena društvenom brigom o zdravlju.²¹¹

Prema Vodiču kroz sistem zdravstvene zaštite u Republici Srbiji²¹² sistemom zdravstvene zaštite upravljaju Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović – Batut“ i Republički zavod za zdravstveno osiguranje.

Zdravstvena zaštita ostvaruje se na tri nivoa: primarnom (domovi zdravlja kojih ima preko 150 u Srbiji), sekundarnom (bolnice i specijalne bolnice) i tercijarnom (klinički centri). Zdravstvenu delatnost mogu da obavljaju i privatne zdravstvene ustanove pod posebno propisanim uslovima.

Sva deca od 0-18 godina treba da imaju svog izabranog pedijatra u domu zdravlja, žene i devojčice od 15 godina do kraja života izabranog ginekologa, odrasli oba pola od 18 godina do kraja života izabranog lekara, kao i izabranog stomatologa. U pojedinim domovima zdravlja postoje i razvojna savetovaništa koja pružaju usluge ranog prepoznavanja i rane intervencije i kojih je 2018. godine bilo 35.²¹³

Iako je sistem postavljen prema standardima Svetske zdravstvene organizacije, visoka stopa stanovništva – čak 19,6 % ima nezadovoljene zdravstvene potrebe, a nejednakosti u zdravstvenoj zaštiti ranjivih grupa u poređenju sa opštom populacijom i dalje postoje,²¹⁴ uz napomenu da se u citiranom izveštaju navodi da treba imati u vidu da ova sekundarna analiza nije obuhvatila osobe koje su smeštene u institucije zdravstvene i socijalne zaštite.

Već je rečeno da osobe sa invaliditetom imaju pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu bez obzira na to da li imaju primanja ili ne. Na zdravstvenu zaštitu finansiranu iz budžeta imaju pravo i sva deca uzrasta do 18 godina. Međutim procedure oko dobijanja kartice zdravstvenog osiguranja u nekim slučajevima roditeljima predstavljaju prepreku za korišćenje usluga, pa tako 8% ukupnog broja dece uzrasta 0-11 meseci i 22% romske dece nema karticu zdravstvenog osiguranja.²¹⁵

Kada je u pitanju dijagnostika smetnji u razvoju, u Situacionoj analizi usluga za bebe i malu decu sa smetnjama u razvoju u Republici Srbiji²¹⁶ navodi se da se, sem u slučaju postojanja teškoća vidljivih na rođenju (na pr. Daunov sindrom, spina bifida), pedijatri (36% slučajeva) ređe nego roditelji (46% slučajeva) posumnjaju na postojanje razvojnih teškoća. Takođe, u anketi sprovedenoj među roditeljima dece sa smetnjama u razvoju utvrđeno je da, čak i kada

210 Zakon o zdravstvenom osiguranju, Službeni glasnik Republike Srbije, 25/2019

211 Ibid, čl. 8: U okviru društvene brige za zdravlje obezbeđuje se zdravstvena zaštita koja obuhvata očuvanje i unapređenje zdravlja, sprečavanje, otkrivanje, suzbijanje i kontrolu faktora rizika za nastanak oboljenja, sticanje znanja i navika o zdravom načinu života; sprečavanje, suzbijanje i rano otkrivanje bolesti; pravovremenu dijagnostiku, blagovremeno, delotvorno i efikasno lečenje, zdravstvenu negu i rehabilitaciju obolelih i povređenih; informacije koje su stanovništvu ili pojedincu potrebne za odgovorno postupanje i za ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu.

212 Vodič kroz sistem zdravstvene zaštite, Kako funkcioniše zdravstveni sistem u Republici Srbiji?, Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, s.a. <https://www.dzblace.org.rs/wp-content/uploads/2014/04/VODIC-KROZ-SISTEM-ZDRAVSTVENE-ZASTITE.pdf>

213 Za svako dete najbolji početak: Poseta novoopremljenom razvojnom savetovaništu u Domu zdravlja Zvezdara, Saopštenje za medije, UNICEF, 13. novembar 2018, <https://www.unicef.org/serbia/medija-centar/vesti/za-svako-dete-najbolji-po%C4%8Detak>

214 Popović, Nataša, Terzić-Šupić, Zorica, Simić, Snežana: Nezadovoljene potrebe za zdravstvenom zaštitom stanovnika Republike Srbije, SIPRU, Beograd, 2017.

215 Situation Analysis of Children in Serbia, UNICEF, 2014.

216 Situaciona analiza usluga za bebe i malu decu sa smetnjama u razvoju u Republici Srbiji, UNICEF, 2018

sami iskažu svoje sumnje lekirama u domovima zdravlja, imaju otežan pristup sekundarnim ili tercijarnim ustanovama u kojima se obavlja dijagnostika.²¹⁷ Posebno su ugrožena deca koja žive u manjim, seoskim sredinama. Otežavajuća činjenica je i ta što u Srbiji ne postoje jasne procedure o tome ko vrši skrining, a ko procenu kašnjenja u razvoju, i kada je to potrebno činiti.²¹⁸

Prema svedočenjima roditelja dece sa smetnjama u razvoju sa kojima MDRI-S ima kontakte, roditelji nisu dovoljno obavješteni o mogućnostima tretmana koji su dostupni u zemlji, ali i onih koji postoje u drugim zemljama, niti o tome koji su tretmani odobreni od Svetske zdravstvene organizacije, a koji se mogu smatrati eksperimentalnim i alternativnim. Zbog toga oni često informacije dobijaju od drugih roditelja i obraćaju se ustanovama iz privatne prakse čiji se rad nedovoljno kontroliše, te se događa da oni nude spasonosna rešenja i izlečenja, čime se roditelji dovode u zabludu.²¹⁹

Poseban problem u ovoj oblasti predstavlja i uvažavanje mišljenja deteta. UN Konvencija o pravima deteta u svom članu 12, kao i Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom u članu 7 (3), predviđaju da deca imaju pravo da iskažu mišljenje o svim stvarima koje ih se tiču, i da to mišljenje bude uzeto u obzir u skladu sa njihovim godinama i zrelošću. Budući da su deca sa invaliditetom u većoj meri izložena medicinskim intervencijama ili hospitalizaciji tokom detinjstva, zdravstvena zaštita nesumnjivo spada u kategoriju onih koje ih se tiču i koje imaju izraziti uticaj na njihove živote. Deca sa invaliditetom se suočavaju sa nizom izazova u pogledu ostvarivanja prava na donošenje odluka u vezi sa njihovim lečenjem.

Zakon o pravima pacijenata predviđa u članu 19 da je zdravstveni radnik dužan da omogući detetu odnosno osobi kojoj je oduzeta poslovna sposobnost da učestvuje u donošenju odluke o pristanku na medicinsku intervenciju u skladu sa svojom zrelošću i sposobnošću za rasuđivanje, a mladi koji navrše 15 godina starosti mogu samostalno dati pristanak ukoliko su sposobni za rasuđivanje, ali ne mogu samostalno odbiti medicinsku meru iako su sposobni za rasuđivanje,²²⁰ što predstavlja svojevrsan paradoks. Pored toga, nije jasno na koji način se utvrđuje sposobnost za rasuđivanje, te su deca sa invaliditetom, a pogotovo sa intelektualnim invaliditetom u riziku da samo postojanje invaliditeta za nadležnog zdravstvenog radnika bude indicija za utvrđivanje nedostatka sposobnosti za rasuđivanje.

Podaci dobijeni istraživanjem pokazuju da se mišljenje deteta o predloženom toku lečenja uzima u obzir od strane odraslih koji su uključeni u proces odlučivanja samo onda kada se to mišljenje poklapa sa odlukom odraslih, a kada je mišljenje deteta suprotno od mišljenja roditelja ili zdravstvenih radnika, ono se lako prenebregava, a detetu se retko daje povratna informacija o tome zašto je bilo neophodno postupiti mimo njegove volje, suprotno obavezama koje proističu iz člana 7 (3) Konvencije koje ukazuju na to da je mišljenju deteta potrebno posvetiti dužnu pažnju.

Zdravstvene ustanove nemaju uspostavljene sisteme podrške i procedure koje bi osigurale da se deci sa invaliditetom predoči na pristupačan i razumljiv način predloženi tok lečenja i da budu informisani u skladu sa njihovim uzrastom i zrelošću. Budući da procedure za učešće dece i mladih, uključujući i decu sa invaliditetom nisu institucionalizovane u okviru zdravstvenih ustanova, praksa učešća i informisanosti dece i mladih zavisi gotovo isključivo

217 Ibid, str. 48

218 Ibid, str. 56

219 Stefanović, Lazar, Lazarević, Snežana, Ćirić Milovanović, Dragana: Analiza položaja osoba sa invaliditetom tokom kovid-19 krize, MDRI-S, 2021

220 Službeni glasnik RS br. 45/2013 i 25/2019 – dr. zakon

od senzibilisanosti i posvećenosti pojedinih zdravstvenih radnika. Prema navodima roditelja i mladih sa invaliditetom, prilikom prijema i tokom boravka u bolnicama ne dobijaju informacije o njihovim pravima kao pacijenata niti o mehanizmima za zaštitu i ostvarivanje tih prava. Roditelji takođe navode da je procedura informisanog pristanka svedena na formalnost i da su formulari za informisani pristanak administrirani od strane medicinskih sestara, te da im je često uskraćena prilika da obave razgovor sa nadležnim lekarom i postave pitanja o mogućim rizicima medicinske intervencije.²²¹

Zdravstveni radnici ne ulažu dovoljno napora u komunikaciju sa decom i mladima sa invaliditetom i najčešće se tokom pregleda obraćaju roditeljima u prilog čemu svedoči i ovo iskustvo mlade osobe sa invaliditetom:

Istraživač: Da li si osećao da imaš priliku da pitaš doktora neka pitanja koja te zanimaju?

Ispitanik: Ne. Zato što me je većinom slučajeva ignorisao, jer kao vodi konverzaciju sa ocem ili majkom a mene je ignorisao totalno, tako da...ja sam bio tu samo kao neki objekat za isprobavanje novih, ne znam...ideja njegovih.

Aleksandar, 17 godina²²²

Pored toga, zdravstveni radnici nisu obučeni da deci sa invaliditetom prenesu informacije o medicinskim procedurama i predloženom toku lečenja na način koji je u skladu sa detetovom zrelošću i nivoom razumevanja:

Rekla mi je (bolnička psihološkinja) da ću se osećati kao da sam pijana (nakon buđenja iz anestezije), a ja sam tada imala 8 godina. Da ću videti tri oka, da ću videti rogove, da ne znam, da će iskakati, ne znam, treća ruka, treće oko i tako to. Posle sam se ja preplašila i pitala mamu: „mama ‘oće stvarno biti tako da imam neko treće oko ili nešto tako?“

Aurora, 18 godina²²³

Dalje, deca sa invaliditetom i njihovi roditelji navode da im je ograničeno pravo izbora između različitih postupaka lečenja i između različitih ustanova tercijarnog nivoa zdravstvene zaštite, i da se, kada su u pitanju visoko-specijalizovane medicinske intervencije koje su usmerene na ublažavanje negativnih posledica invaliditeta, suočavaju sa teškoćama u pogledu dobijanja uputa za željene ustanove tercijarnog nivoa zdravstvene zaštite u kojima se pomenuti postupci obavljaju.²²⁴ Iako član 25 (b) Konvencije navodi da bi osobama sa invaliditetom, uključujući i decu trebalo da budu obezbeđene zdravstvene usluge koje se odnose na ublažavanje posledica invaliditeta i na prevenciju njihovog daljeg pogoršanja i progresije, terapije i tretmani koji se odnose na rehabilitaciju se pružaju isključivo u zdravstvenim ustanovama bez mogućnosti rehabilitacije u zajednici ili kućnih poseta što zaposlenim roditeljima odnosno njihovoj deci praktično onemogućava korišćenje tih usluga.

Brojni su razlozi nezadovoljenih potreba u oblasti zdravstvene zaštite kada su u pitanju odrasle osobe sa invaliditetom: fizička nepristupačnost objekata u kojima se pruža zdravstvena zaštita, nepostojanje tumača znakovnog jezika, nedovoljna edukovanost zdravstvenih radnika kad su u pitanju odrasle osobe sa mentalnim invaliditetom i način na koji se može prilagoditi komunikacija sa njima. Te probleme uočio je i Komitet za prava osoba sa invaliditetom

221 Radoš Keravica, 'Disabled Children's Participation in Healthcare Decision-Making' (University of Leeds 2023 forthcoming).

222 Ibid. Imena dece su pseudonimizovana u skladu sa etičkim načelima navedenog istraživanja.

223 Ibid.

224 Ibid. Navedeno istraživanje je fokusirano na elektivne ortopedске operacije.

u Zaključnim zapažanjima na inicijalni izveštaj Republike Srbije, te je preporučio našoj državi da zdravstveni radnici budu obučeni da pružaju negu osobama sa invaliditetom, kao i adekvatnu obuku i potrebne sposobnosti za ubrzanje sprovođenja nacionalnog programa za unapređenje razvoja u ranom detinjstvu.²²⁵

Roditelji osoba sa autizmom svedoče o tome da u Srbiji postoje dečiji psihijatri koji se, između ostalog, bave dijagnostikom i praćenjem dece sa autizmom. ali, kada osoba sa autizmom postane punoletna, suočava se sa problemom da većina psihijatara koji leče odrasle pacijente tvrdi kako nema iskustva u radu sa njima.²²⁶

Stomatološka zaštita dece sa smetnjama u razvoju i odraslih osoba sa invaliditetom, naročito osoba sa mentalnim invaliditetom takođe predstavlja veliki problem. Na primer, u Zavodu za psihofiziološke poremećaje i govornu patologiju „Prof. dr Cvetko Brajović“ postoji stomatološko odeljenje koje pruža stomatološku zdravstvenu zaštitu deci, adolescentima i odraslima sa smetnjama u razvoju, ali njihovi kapaciteti ni izbliza nisu dovoljni da zadovolje sve potrebe. Zaposleni u drugim stomatološkim ordinacijama, bilo u privatnom, bilo u državnom sektoru nemaju dovoljno senzibilisanosti niti spremnosti da pruže stomatološke usluge ovoj populaciji. Veliki broj osoba sa invaliditetom, naročito onih sa mentalnim invaliditetom, upućuje se na Stomatološki fakultet, u Centar za stomatološko zbrinjavanje osoba ometenih u psihofizičkom razvoju, gde se intervencije obavljaju u totalnoj anesteziji. Procedura koja prethodi ovoj intervenciji izuzetno je komplikovana, zahteva čitav niz obavljenih pretraga (laboratorijske analize, EKG, ortopan snimak), mišljenje pedijatra za decu, odnosno interniste za odrasle, telefonsko zakazivanje termina, dolazak u Centar nedelju dana pre intervencije sa prikupljenom svom dokumentacijom i sa pacijentom radi konzilijarnog pregleda. Postavlja se pitanje kako se i kada obavljaju hitne intervencije ukoliko su potrebne.²²⁷

Kada govorimo o reproduktivnom zdravlju žena sa invaliditetom, dugo je postojao veliki problem sa dostupnošću usluga ginekologa, što je uočio i Komitet za prava osoba sa invaliditetom u Zaključnim zapažanjima na inicijalni izveštaj Republike Srbije.²²⁸ Poslednjih godina je situacija nešto bolja, zbog velikog angažovanja ženskih organizacija, te se u štampi mogu naći napisi o tome da se u određenom gradu/regionu organizuju preventivni ginekološki pregledi za ovu populaciju.²²⁹

Zdravlje

Zapažanja

Komitet je zabrinut zbog ograničenog pristupa zdravstvenim uslugama za osobe sa invaliditetom u državi potpisnici, naročito pristupa uslugama vezanim za seksualno i reproduktivno zdravlje.

²²⁵ Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016. https://platforma.org.rs/wp-content/uploads/2020/03/srpski-zakljucna_zapazanja_komiteta_za_prava_osoba_sa_invaliditetom_srb.pdf

²²⁶ Stefanović, Lazar, Lazarević, Snežana, Ćirić Milovanović, Dragana: Analiza položaja osoba sa invaliditetom tokom kovid-19 krize, MDRI-S, 2021

²²⁷ Ibid.

²²⁸ Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, 2016. https://platforma.org.rs/wp-content/uploads/2020/03/srpski-zakljucna_zapazanja_komiteta_za_prava_osoba_sa_invaliditetom_srb.pdf

²²⁹ Na pr. M. Dejanović: U vranjskom ZC nastavljeni preventivni ginekološki pregledi za žene sa invaliditetom, Južne vesti, 5. april 2021,

„Komitet preporučuje da država potpisnica obezbedi zaposlenima u zdravstvenoj zaštiti adekvatnu obuku i potrebne sposobnosti i da ubrza sprovođenje nacionalnog programa za unapređenje razvoja u ranom detinjstvu.“

Komitet za prava osoba sa invaliditetom o zdravlju u preporukama upućenim Republici Srbiji

Deca sa invaliditetom i odrasle osobe sa invaliditetom koje žive u ustanovama socijalne zaštite izloženi su diskriminaciji i u oblasti zdravstvene zaštite. Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S u svom izveštaju Sklonjeni i zaboravljeni²³⁰ utvrdila je prekomernu upotrebu psihofarmaka, naročito kada su u pitanju odrasli korisnici, ali je zabrinjavajuće da se oni primenjuju i kod dece. U situacijama kada upotreba lekova nije dovoljna za uspostavljanje kontrole nad korisnicima, pribegava se izolaciji i fiksaciji, što su vrlo opasne prakse. Takođe, u izveštaju Zaboravljena deca Srbije²³¹ konstatuje se uskraćivanje medicinskih tretmana i zanemarivanje opasno po život deteta. Kod mnoge dece konstatovano je stanje poznato kao „izostanak napredovanja“ koje nastaje zbog dugotrajnog manjka fizičke aktivnosti, izostanka ljubavi i ljudskog kontakta. U jednoj od ustanova, veliki broj dece hrani se upotrebom nazogastričnih sondi, čija dugotrajna upotreba može da dovede do njene blokade, oštećenja ili dislokacije, a to može izazvati pojavu čira i infekcije, udisanje hrane, perforaciju creva koja može izazvati unutrašnje krvarenje, upalu pluća i smrt. U izveštaju su zabeleženi i slučajevi uskraćivanja tretmana, kakve su na pr. intervencije neophodne za decu kojoj je dijagnostikovano hidrocefalus, što predstavlja ugrožavanja prava na zdravstvene usluge koje služe umanjenju i prevenciji invaliditeta ili njegovog pogoršanja (član 25 (b) Konvencije) ili čak ugrožavanja prava na život kada su uskraćene intervencije koje spašavaju život.

Žene koje žive u ustanovama socijalne zaštite izložene su i grubim kršenjima reproduktivnih prava koja obuhvataju i prisilne abortuse, tj. abortuse koji se sprovode na osnovu saglasnosti staratelja, a bez informisanog pristanka žene.²³² U izveštaju Zaboravljena deca Srbije, a na osnovu izjava zaposlenih, žene sa invaliditetom koje žive u ustanovama socijalne zaštite izložene su davanju kontraceptivnih pilula bez informisanog pristanka, u okviru redovne terapije, a u slučaju da su u pitanju starije žene, kao prevencija trudnoće, ugrađuje im se tzv. spirala, uz saglasnost staratelja.

Pandemija virusa Kovid-19 pokazala nam je određene slabosti zdravstvenog sistema, a osobe sa invaliditetom su bile posebno ugrožena grupa, što se konstatuje i u izveštaju Posledice Kovid-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku – uzroci, ishodi i preporuke.²³³

Kovid ambulante bile su nepristupačne, a nedostajali su i protokoli za decu/roditelje sa invaliditetom koji treba da se smeste u bolnice.

Vakcinacija protiv virusa SARS-CoV-2 bila je dostupna korisnicima ustanova socijalne zaštite na samom početku kampanje vakcinacije, jer su ljudi koji u njima žive bili izloženi najvećem riziku od zaražavanja. Međutim, korisnici kažu da najčešće nisu bili informisani o tome, pitani za saglasnost, ne znaju koju su vakcinu primili, čak iako su postavljali to pitanje

230 Ćirić Milovanović. Dragana et.al: Sklonjeni i zaboravljeni, Beograd, MDRI-S, 2012, str. 28

231 Zaboravljena deca Srbije, Disability Rights International i MDRI-S, 2021

232 Janjić, Biljana, Ćirić Milovanović, Dragana: Ovde i zidovi imaju uši, Beograd, MDRI-S, str. 46-48

233 Posledice Kovid-19 na položaj osetljivih grupa i grupa u riziku – uzroci, ishodi i preporuke, Beograd, 2020., OHCHR, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije 2020.

zaposlenima.²³⁴ Korisnici ustanova svedoče i o otežanom pristupu zdravstvenim uslugama koje nije mogao da pruži lekar zaposlen u samom domu tokom trajanja pandemije²³⁵.

Kad su u pitanju osobe sa invaliditetom koje žive u zajednici, one prvobitno nisu svrstane u prioritetnu grupu za vakcinaciju. Zbog toga su MDRI-S i Udruženje Naša kuća uputili dopis Ministarstvu zdravlja Republike Srbije, Nacionalnom timu za imunizaciju i Ministarstvu za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja u kome je traženo da se svim osobama sa invaliditetom i članovima njihovih porodica obezbedi mogućnost prijavljivanja za prioritetno vakcinisanje i da se vakcinacija osoba sa invaliditetom sprovodi u prilagođenim uslovima, koji nisu stresni za njih, jer bilo koja medicinska intervencija ili pregled ovih ljudi zahteva strpljenje medicinskog osoblja i više vremena i posvećenosti. Odgovor je dobijen samo od Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, i to tako da je predloženo da se prilikom popunjavanja upitnika za iskazivanje interesovanja za imunizaciju protiv kovid-19, u upitniku izabere odgovor „ne mogu da izlazim iz kuće/stana“, kako bi se vakcinacija osoba sa invaliditetom obavila u prilagođenim uslovima.

Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S uputila je tokom aprila 2022. godine zahtev za pristup informacijama od javnog značaja svim ustanovama socijalne zaštite za smeštaj dece i mladih sa smetnjama u razvoju, dece i mladih bez roditeljskog staranja i dece i mladih sa smetnjama u razvoju i za smeštaj odraslih i starih osoba sa mentalnim invaliditetom. Putem upitnika, prikupljeni su podaci o broju korisnika ovih ustanova koje su bile obobile od Kovid-19, broju preminulih od posledica zaražavanja ovim virusom, kao i o tome da li su ove osobe lečene u samim ustanovama socijalne zaštite, ili u specijalizovanim zdravstvenim ustanovama.

Od sve dece i odraslih iz ustanova za smeštaj dece i mladih koji su imali Kovid-19²³⁶, samo njih 22 (nešto više od 4%) lečeno je u specijalizovanim zdravstvenim ustanovama. Može se pretpostaviti da je to zbog toga što su deca inače imala blažu kliničku sliku u odnosu na odrasle, ali je razlog tome verovatno ležao i u činjenici da u ovim ustanovama ima zaposlenog zdravstvenog osoblja. Kad su u pitanju ustanove za smeštaj odraslih i starih osoba sa invaliditetom, od 1481 obolelog, samo njih 170 (11%) lečeno je u zdravstvenim ustanovama²³⁷. Postavlja se pitanje kvaliteta zdravstvene zaštite koju su ostali oboleli mogli da dobiju u samim domovima gde su lečeni, kada se ima na umu izuzetno mali broj osoblja u ovim ustanovama, kao i njihova opremljenost, tj. nedostatak uređaja za kiseoničku terapiju, respiratora i sl.

Kad je u pitanju smrtnost, samo dva odrasla korisnika iz ustanova za smeštaj dece i mladih sa smetnjama u razvoju preminulo je od posledica infekcije. Prema tome, stopa mortaliteta²³⁸ iznosi 0,14% a letaliteta²³⁹ 0,45%. U ustanovama za smeštaj dece i mladih bez roditeljskog staranja i dece i mladih sa smetnjama u razvoju nije bilo preminulih od posledica ove infekcije.

U ustanovama za smeštaj odraslih i starih osoba sa invaliditetom preminulo je ukupno 79 korisnika od infekcije virusom SARS COV-2. To znači da je stopa mortaliteta 2,02%, dok je stopa letaliteta visokih 5.33%, što je značajno više od stope smrtnosti za ljude koji žive van ustanova, i koja iznosi 0,80%.²⁴⁰

234 Život žena sa mentalnim invaliditetom u ustanovama: specijalni dodatak dnevnog lista Danas, 27. maj 2021, Popović, Maja, Jović, Marijana, Pavlović, Maša: Izolovane u izolaciji, Beograd, MDRI-S, 2021.

235 Ibid.

236 Podaci su zbirni za 2020 i 2021. godinu

237 Ibid.

238 Mortalitet je odnos umrlih u odnosu na broj korisnika

239 Letalitet je odnos umrlih u odnosu na broj obolelih

240 Podatak na dan 29.05.2022. preuzet sa sajta <https://covid19.rs/>

S obzirom na to da se u Konvenciji velika pažnja obraća na rehabilitaciju osoba sa invaliditetom, važno je naglasiti izuzetno restriktivne uslove za realizovanje prava na rehabilitaciju i banjsko lečenje o trošku Fonda zdravstvenog osiguranja. Naime, osobe sa invaliditetom nemaju pravo na preventivno banjsko lečenje i rehabilitaciju što je veoma važno za održavanje i unapređivanje njihovog zdravstvenog stanja, već samo nakon neke medicinske intervencije, tj. operacije uz prikaz otpusne liste kojom se dokumentuje boravak u bolnici. Ovo je regulisano Pravilnikom o medicinskoj rehabilitaciji u stacionarnim zdravstvenim ustanovama specijalizovanim za rehabilitaciju.²⁴¹ Indikacije za propisivanje rehabilitacije i lečenja u banjama odnosno specijalizovanim ustanovama za rehabilitaciju su zasnovane na medicinskim dijagnozama uz druge gore navedene restriktivne kriterijume. Nakon periodičnih izmena pomenutog Pravilnika dokumentovane su izmene koje predstavljaju regresiju u dostignutom stepenu ostvarivanja prava budući da su pojedine grupe osoba sa invaliditetom, kao što su osobe sa mišićnom distrofijom i osobe sa paraplegijom izgubile pravo na redovnu godišnju rehabilitaciju sa najmanjim trajanjem od 21 dana, te da su pomenute izmene izrađene od strane ekspertskih tela sačinjenih od lekara specijalista i drugih medicinskih stručnjaka²⁴² bez delotvornih konsultacija sa osobama sa invaliditetom.

U potpunom neskladu sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom su odredbe koje se odnose na životno osiguranje. Naime, u Opštim uslovima za osiguranje lica od posledica nesrećnog slučaja (nezgode)²⁴³ osiguravajućih kuća navodi se da su lica potpuno lišena poslovne sposobnosti u svakom slučaju su isključena iz osiguranja. Dunav osiguranje ima donekle drugačiju odredbu²⁴⁴ da je „Ništavo je osiguranje za slučaj smrti lica mlađeg od 14 godina, kao i lica potpuno lišenog poslovne sposobnosti.“

241 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 56/2019

242 Navodi o sastavu Radne grupe koja je pripremala novi Pravilnik preuzeti su iz Odgovora Ministarstva zdravlja br. 9-00-00022/2016-05 iz januara 2017. godine, na Zahtev za obaveštenje i objašnjenje koji je uputila poslanica Narodne skupštine Republike Srbije, Ljupka Mihajlovska.

243 Generali Osiguranje Srbija a.d.o, Sposobnost za osiguranje, čl. 4; [https://www.generali.rs/upload/documents/Uslovi/Nezgoda/TL-U-01-ON-01-04_Opsti_uslovi_za_osiguranje_lica_od_posledica_nesrecnog_slucaja_\(nezgode\)_1440081772.pdf](https://www.generali.rs/upload/documents/Uslovi/Nezgoda/TL-U-01-ON-01-04_Opsti_uslovi_za_osiguranje_lica_od_posledica_nesrecnog_slucaja_(nezgode)_1440081772.pdf)
Wiener Stadtische, Sposobnost za osiguranje, čl. <https://wiener.co.rs/wp-content/uploads/2018/07/Op%C5%A1ti-uslovi-za-osiguranje-od-nezgode.pdf>

244 Opšti uslovi za osiguranje života, Dunav osiguranje čl. 2 <https://www.dunav.com/wp-content/uploads/2021/11/opsti-uslovi-za-osiguranje-zivota.pdf>

RAD I ZAPOŠLJAVANJE

Iako Konvencija nalaže da priznaju osobama sa invaliditetom pravo na rad, ravnopravno sa drugima u Srbiji se i dalje vrši procena radne sposobnosti koja se zasniva na medicinskom modelu nesposobnosti. Preporuka je da ona u tom svom obliku bude ukinuta, a da se umesto toga uvede procena potrebom za podrškom, koja bi se sprovodila u radnom okruženju. U Srbiji je donošenjem Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom došlo do nekih pozitivnih rešenja koja podstiču zapošljavanje osoba sa invaliditetom, ali je njihov položaj na tržištu rada i dalje nezadovoljavajući.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom u svom članu 27 obavezuje sve države ugovornice da priznaju osobama sa invaliditetom pravo na rad, ravnopravno sa drugima, na tržištu rada i u radnoj sredini koja je otvorena, uključiva i pristupačna za osobe sa invaliditetom. Pored ostalog, garantuju se jednake mogućnosti i nadoknada za rad jednake vrednosti, obezbeđivanje potrebnih obuka i stručnog usavršavanja, sindikalno organizovanje, pružanje pomoći u pronalaženju, sticanju, očuvanju posla i vraćanja na posao. Termin „otvoreno tržište rada“ odnosi se na učešće osoba sa invaliditetom na opštem tržištu rada, a ne u zatvorenim ili zaštićenim oblicima zaposlenja²⁴⁵

Osim navedenog, prilagođavanje pravnog okvira podrazumeva i ukidanje propisa koji su diskriminatorni prema osobama sa invaliditetom poput procedura procene radne sposobnosti.²⁴⁶

245 Bantekas, Penilas, Tromel. Član 27, Rad i zapošljavanje. u UN Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom: Komentar, ur. Bantekas, Stein, Anastasious. 2018. p. 772.

246 Bantekas, Penilas, Tromel. Član 27, Rad i zapošljavanje. p. 773.

Komitet je u svojim zaključnim zapažanjima izneo stav da procene radne sposobnosti za cilj mogu imati promociju zaštićenog i segregisanog radnog angažovanja osoba sa invaliditetom, odnosno isključenje sa opšteg tržišta rada.

U Srbiji su na snazi opšti propisi koji regulišu rad i zapošljavanje – Zakon o radu²⁴⁷ i Zakon o zapošljavanju.²⁴⁸ Prema ovim propisima, ugovor o radu može sklopiti osoba starija od 15 godina. Samim tim, sve osobe koje su lišene poslovne sposobnosti lišene su prava na rad, jer se, prema odredbama Porodičnog zakona,²⁴⁹ ovi ljudi u pravnom smislu smatraju mladima od 14 godina i zbog toga uopšte ne mogu pristupiti tržištu rada.

Sem ovih zakona, za same osobe sa invaliditetom u oblasti rada i zapošljavanja, od ključne važnosti je Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom.²⁵⁰ Dok je član 2 ovog zakona koji govori o načelima na kojima se zasniva usklađen sa standardima Konvencije, već u članu 6, tačka 7 pominju se posebno organizovani oblici zapošljavanja i radnog angažovanja osoba sa invaliditetom. Oni se bliže određuju u članu 34 Zakona i to kao preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, radni centri i socijalna preduzeća. Međutim, značajna je razlika između ova tri tipa zapošljavanja, i samo oni oblici, koji funkcionišu prema tržišnim principima, garantuju osobama sa invaliditetom isplatu zarade, i omogućavaju razvoj karijere jesu u skladu sa odredbama Konvencije.

Na primer, u ovom Zakonu, radni centar se definiše kao „poseban oblik ustanove koja obezbeđuje radno angažovanje kao radno terapijsku aktivnost osoba sa invaliditetom koje se ne mogu zaposliti ili održati zaposlenje ni pod opštim ni pod posebnim uslovima, odnosno čiji je radni učinak manji od jedne trećine radnog učinka zaposlenog na uobičajenom radnom mestu.“²⁵¹

Komitet za prava osoba sa invaliditetom se bavio pitanjem „zaštićenog zapošljavanja“, u koje svakako spadaju radni centri i preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju, u nizu zaključnih razmatranja koje je upućivao državama potpisnicima i iz njih proističe da se zaštićeni oblici zapošljavanja mogu u najboljem slučaju koristiti kao vremenski ograničena profesionalna rehabilitacija u cilju pripreme zaposlenog za zapošljavanje na otvorenom tržištu.²⁵² Posebno je problematično što Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom propisuje da se u radnom centru ostvaruje pravo na novčanu pomoć, što se ne može smatrati zaradom i samim tim nije u skladu sa Konvencijom. Takođe, ovo je segregisano radno okruženje, a angažovani u radnim centrima ne ostvaruju prava iz radnog odnosa.

Posebno su problematične odredbe koje govore o proceni radne sposobnosti, koja je bliže definisana Pravilnikom o bližem načinu, troškovima i kriterijumima za procenu radne sposobnosti i mogućnosti zaposlenja ili održanja zaposlenja osoba sa invaliditetom.²⁵³ U Zaključnim zapažanjima na Inicijalni izveštaj o Srbiji, Komitet je utvrdio da se procena radne sposobnosti

247 Zakon o radu, Službeni glasnik RS, 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US, 113/2017 i 95/2018 – autentično tumačenje

248 Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, Službeni glasnik RS, 36/2009, 88/2010, 38/2015, 113/2017, 113/2017 – dr. zakon i 49/2021

249 Porodični zakon, Službeni glasnik RS, 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015

250 Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS, 36/2009 i 32/2013

251 Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS, 36/2009 i 32/2013

252 Vidi Jevtović, Jelena, Lazarević, Snežana, Stefanović, Lazar: Zapošljavanje osoba sa mentalnim invaliditetom u Srbiji, MDRI-S, 2021.

253 Pravilnik o bližem načinu, troškovima i kriterijumima za procenu radne sposobnosti i mogućnosti zaposlenja ili održanja zaposlenja osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS, 36/2010 i 97/2013.

u Srbiji i dalje zasniva na medicinskom modelu „nesposobnosti“.²⁵⁴ Sem načina na koji se vrši procena radne sposobnosti, i kriterijuma na kojima se zasniva, veoma je sporna i „skala“ na osnovu koje se osobe koje prolaze ovu procenu konačno razvrstavaju u četiri grupe od 0-3. Značenje 3. stepena radne sposobnosti je da te osobe ne mogu da se zaposle ni pod opštim ni pod posebnim uslovima, čime su de facto onemogućene da se zaposle i imaju benefite od mera za podsticanje zapošljavanja i održanja posla. Komitet je već zahtevao od drugih država da potpuno ukinu koncept nesposobnosti za rad.

Treba napomenuti da je i odredba iz člana 43 stav 1 Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju koja se odnosi na pretpostavljenu produktivnost osobe koja je „manja od jedne trećine radnog učinka zaposlenog na uobičajenom radnom mestu“ diskriminatorna jer je bazirana na pretpostavkama o nečijoj radnoj sposobnosti budući da se ne procenjuje na stvarnom radnom mestu i u radnom okruženju, a procena se vrši samo prema osobama sa invaliditetom.²⁵⁵

Zbog svega navedenog, procena radne sposobnosti treba da bude ukinuta u obliku u kome sada postoji, i treba je zameniti procenom potreba za podrškom koja se mora sprovoditi u realnom radnom okruženju. Ovo treba biti praćeno izmenama definicije diskriminacije u Zakonu o radu ali i u antidiskriminatornim zakonima, tako da se prepozna uskraćivanje razumnih prilagođavanja kao poseban oblik diskriminacije na radnom mestu, ali i u procesu traženja posla i regrutacije.²⁵⁶

Pored nabrojanih manjkavosti, Zakon je doneo i neka unapređenja položaja osoba sa invaliditetom. Prema zakonu, obaveza zapošljavanja osoba sa invaliditetom odnosi se na svakog poslodavca koji ima najmanje 20 zaposlenih, koji mora zaposliti najmanje jednu osobu sa invaliditetom. Za poslodavce koji imaju 50 zaposlenih važi pravilo da moraju zaposliti najmanje dve osobe sa invaliditetom, i na svaki naredni započeti broj od 50 zaposlenih, još jednu osobu sa invaliditetom. Svoju obavezu poslodavci mogu ispuniti i na druge načine – uplatom sredstava u tzv. Budžetski fond za svaku osobu koju nije zaposlio, ili izvršavanjem finansijske obaveze prema ugovoru o poslovno-tehničkoj saradnji, kao i ugovoru o kupovini proizvoda ili vršenju usluga preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, na godišnjem nivou. Sem ove obaveze, poslodavci mogu da ostvare određene beneficije ukoliko zaposle osobu sa invaliditetom, kao što su refundacija troškova podrške osobama sa invaliditetom koje se zapošljavaju pod posebnim uslovima ili subvencije zarade za osobe sa invaliditetom bez prethodnog radnog iskustva. Organizacije civilnog društva i osoba sa invaliditetom više puta su ukazivale na netransparentnost budžetskog fonda namenjenog za refundacije zarada osoba sa invaliditetom zaposlenih u preduzećima za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, za poboljšanje uslova rada, unapređenje proizvodnih programa i druge svrhe, u skladu sa Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom.²⁵⁷ Ne samo da nema javno objavljenih podataka o visini sredstava koja se svake godine od strane poslodavaca uplate u budžetski fond, već nisu transparentni ni podaci o tome na koji se način i u koje svrhe ovaj novac troši, i da li se sva sredstva namenjena unapređenju položaja osoba sa invaliditetom na tržištu rada opredeljuju za te namene, ili se troše i u druge svrhe.

254 Takođe [Komitet] preporučuje da država potpisnica preispita procenu radne sposobnosti u cilju eliminacije medicinskog pristupa i u cilju promovisanja inkluzije osoba sa invaliditetom u otvoreno tržište rada. V: Zaključna zapažanja i preporuke ugovornih tela Ujedinjenih nacija u vezi sa pravima osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji, <https://platforma.org.rs/wp-content/uploads/2020/08/Radna-grupa-u-oblasti-prava-osoba-sa-invaliditetom.pdf>

255 Jevtović, Jelena, Lazarević, Snežana, Stefanović, Lazar: Zapošljavanje osoba sa mentalnim invaliditetom u Srbiji, MDRI-S, 2021.

256 Ibid.

257 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 36/2009

Kao što je već navedeno, oko 8% stanovnika Srbije se tokom popisa 2011. godine izjasnilo da ima invaliditet. Od svih registrovanih na ovaj način (571.780), 156.918²⁵⁸ osoba pripada starosnoj kategoriji između 15 i 65 godina, pa bi se na njih mogle odnositi odredbe Zakona o zapošljavanju i profesionalnoj rehabilitaciji osoba sa invaliditetom. Podaci iz godišnjeg izveštaja Nacionalne službe za zapošljavanje za 2018. godinu pokazuju da je ukupan broj nezaposlenih osoba sa invaliditetom prijavljenih na evidenciju Nacionalne službe 14.562, kao i da je u toku 2018. godine zaposleno/radno angažovano 1.567 osoba sa invaliditetom. Podaci iz 2013. godine pokazuju da 45 preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom zapošljava 1670 osoba sa invaliditetom. Broj preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom povećao se poslednjih godina, pa je u septembru 2019. godine ukupan broj ovih preduzeća, sa važećom dozvolom za rad Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, iznosio 57.²⁵⁹ Prema podacima iz 2007. godine, stopa zaposlenosti osoba sa invaliditetom iznosila je 13,3%, stopa nezaposlenosti 26,9%, dok je stopa neaktivnosti bila 69%. godine. Iako su ovi podaci promenjeni nakon uvođenja obaveze zapošljavanja osoba sa invaliditetom (2010), najveći broj osoba sa invaliditetom je i dalje izvan tržišta rada²⁶⁰, što je veoma zabrinjavajuće, a rezultat je kako predrasuda prema ovim ljudima, nedovoljne obaveštenosti poslodavaca o njihovim obavezama, nedovoljne podrške kako samim osobama sa invaliditetom tako i poslodavcima, obrazovne strukture i stečenih veština osoba sa invaliditetom. Takođe, jedan broj osoba sa invaliditetom isključen je sa tržišta rada jer je lišen poslovne sposobnosti, a neki su svrstani u 3. kategoriju na proceni radne sposobnosti te su de fakto lišeni prava na rad. Roditelji osoba sa invaliditetom ponekad nisu spremni da „rizikuju“ i ne podržavaju osobe sa invaliditetom da se zaposle u strahu da ne izgube materijalna davanja kao što je naknada za tuđu negu i pomoć, koja mnogim porodicama predstavlja kakav-takav siguran izvor prihoda.²⁶¹

„Komitet preporučuje državi potpisnici da preispita praksu primene zakona da bi se obezbedilo da zakonski propisi ne budu na štetu osoba sa invaliditetom, u pogledu zapošljavanja i učestvovanja na tržištu rada, i da garantuju odredbe o razumnom prilagođavanju na radnom mestu. Takođe preporučuje da država potpisnica preispita procenu radne sposobnosti u cilju eliminacije medicinskog pristupa i u cilju promovisanja inkluzije osoba sa invaliditetom u otvoreno tržište rada. Komitet dalje preporučuje da osobe sa invaliditetom mogu u praksi da koriste svoje pravo na osnivanje sindikata i da država potpisnica obrati pažnju na veze između člana 27 Konvencije i cilja 8.5 Ciljeva održivog razvoja.“

Komitet za prava osoba sa invaliditetom o radu i zapošljavanju u zaključnim zapažanjima upućenim Republici Srbiji

258 Marković, Milan M.: Osobe sa invaliditetom u Srbiji, Beograd, Republički zavod za statistiku, 2014, <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Invaliditet.pdf>

259 Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 44/2020, opis postojećeg stanja

260 Ibid.

261 Plazinić, Ljiljana: Prakse zapošljavanja osoba sa mentalnim invaliditetom u Republici Srbiji : izveštaj sa istraživačkim nalazima, MDRI-S, 2021.

10

ČLAN 28

ODGOVARAJUĆI USLOVI ŽIVOTA I SOCIJALNA ZAŠTITA

Prema aktuelnim podacima, osobe sa invaliditetom neretko su pod rizikom od siromaštva. Za unapređenje njihovog položaja ključno je da se razviju usluge u zajednici, kao i da im se obezbedi uživanje usluga dostupnih i redovnoj populaciji. Međutim, isto je tako važno da sistem socijalne zaštite obezbedi ovim osobama i njihovim porodicama različite vrste materijalnih davanja. Takođe, za unapređenje prava osoba sa invaliditetom jeste i obezbeđivanje prava na stanovanje.

Nažalost, podaci pokazuju da su osobe sa invaliditetom u Republici Srbiji pod rizikom od siromaštva. Kao što je već rečeno, osobe sa invaliditetom su niskog obrazovnog statusa, veoma mali broj njih je angažovan na tržištu rada, usluge u zajednici nisu dovoljno razvijene. Čest je slučaj da u porodicama dece sa smetnjama u razvoju bar jedan od roditelja nije zaposlen. Zato je oblast socijalne zaštite, odnosno, dobijanje različitih vrsta materijalnih davanja veoma važna za ovu populaciju.

Zakonom o socijalnoj zaštiti²⁶² se uređuju, između ostalog i prava na novčana davanja usmerena prema siromašnima, novčana davanja usmerena prema osobama sa invaliditetom kao što su naknada za tuđu negu i pomoć drugog lica i naknada za uvećanu tuđu negu i pomoć drugog lica, ali i tzv. namenski transferi usmereni ka jedinicama lokalne samouprave za razvoj usluga u zajednici.

²⁶² Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije br. 24/2011, čl 92, stav 1

Zakon definiše da pravo na novčanu socijalnu pomoć pripada pojedincu, odnosno porodici, koji svojim radom, prihodima od imovine ili iz drugih izvora ostvaruju prihod manji od iznosa novčane socijalne pomoći utvrđenog ovim zakonom.²⁶³ Međutim, u oktobru 2014. godine Vlada Republike Srbije donela je Uredbu o merama socijalne uključenosti korisnika novčane socijalne pomoći.

Uredbom je, između ostalog, predviđeno da se radno sposobni korisnici novčane socijalne pomoći po nalogu centra za socijalni rad uključuju u društveno koristan rad, odnosno rad u lokalnoj zajednici. Oni koji odbiju ovaj vid aktivacije mogu izgubiti ili im se može umanjiti socijalna pomoć koja im po zakonu pripada, na čije diskriminatorne odredbe su više puta ukazivale organizacije civilnog društva, naročito organizacija A11.²⁶⁴ Nažalost, u izveštajima o radu centara za socijalni rad koje objavljuje Republički zavod za socijalnu zaštitu nema podataka o tome koliko osoba sa invaliditetom i/ili članova njihovih porodica ostvaruje pravo na ovu vrstu materijalne podrške.

Pravo na dodatak za pomoć i negu drugog lica ima lice kome je zbog telesnog ili senzornog oštećenja, intelektualnih poteškoća ili promena u zdravstvenom stanju neophodna pomoć i nega drugog lica da bi zadovoljilo svoje osnovne životne potrebe.²⁶⁵ Dodatno se u stavu 4 čl. 92 zakona pojašnjava da potreba za pomoći i negom drugog lica postoji kod lica kome je usled telesnog oštećenja, oštećenja čula vida koje uzrokuje gubitak osećaja svetlosti sa tačnom projekcijom ili se vid postiže sa korekcijom 0.05, intelektualnih poteškoća ili promena u zdravstvenom stanju neophodna pomoć i nega drugog lica radi zadovoljenja osnovnih životnih potreba i koje ne može da ustane iz kreveta, da se kreće unutar stana bez upotrebe pomagala, da se hrani, svlači, oblači ili da održava osnovnu ličnu higijenu bez pomoći drugog lica.

Pravo na uvećani dodatak za pomoć i negu drugog lica ima lice iz člana 92. stav 1. ovog zakona za koje je, na osnovu propisa o penzijskom i invalidskom osiguranju, utvrđeno da ima telesno oštećenje od 100 % po jednom osnovu ili da ima organski trajni poremećaj neurološkog i psihičkog tipa i lice iz člana 92. stav 1. ovog zakona koje ima više oštećenja, s tim da nivo oštećenja iznosi po 70% i više procenata po najmanje dva osnova.²⁶⁶

Ovo su izuzetno restriktivne odredbe, a veoma često se i dosta različito tumače od strane članova komisija PIO fonda koje procenjuju potrebu za ovom vrstom podrške, te naročito osobe sa intelektualnim teškoćama i autizmom budu uskraćene za ovu materijalnu podršku. To je naročito značajno u svetlu činjenice da je upravo ostvariavnje prava na negu i pomoć drugog lica i posedovanje rešenja za to pravo preduslov za korišćenje nekih drugih usluga socijalne zaštite (kao što je personalna asistencija), ili makar za više mesto prilikom rangiranja onih koji su za određene usluge aplicirali.

Međutim, mnogo ozbiljnije primedbe na utvrđivanje potrebe za ovom vrstom materijalne podrške je taj što je procena u potpunosti zasnovana na medicinskom modelu. Potreba za pomoći i negom drugog lica utvrđuje se na osnovu propisa o penzijskom i invalidskom osiguranju.²⁶⁷ Procenu vrši organ veštačenja Fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje, na osnovu medicinske dokumentacije i tu komisiju čine isključivo zdravstveni radnici. Još problematičnije je što

²⁶³ Ibid, čl.81

²⁶⁴ Liflet dostupan na adresi https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2018/10/Uredba_SR.pdf

²⁶⁵ Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije br. 24/2011, čl 92, stav 1

²⁶⁶ Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije br. 24/2011, čl 94, stav 1

²⁶⁷ Tako je definisano u Zakonu o socijalnoj zaštiti, čl. 92, stav 4. Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, Službeni glasnik Republike Srbije br. 34/2003, 64/2004 – odluka USRS, 84/2004 – dr. zakon, 85/2005, 101/2005 – dr. zakon, 63/2006 – odluka USRS, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013, 108/2013, 75/2014, 142/2014, 73/2018, 46/2019 – odluka US, 86/2019 i 62/2021

se stepen „invalidnosti“ izražava u procentima, a i samo postojanje invaliditeta nije dovoljno da bi se ovo pravo ostvarilo. Tako je za uvećanu naknadu za pomoć dugog lica neophodno da se utvrdi postojanje 100% invaliditeta, ili postojanje 70% oštećenja po dva osnova. Ovaj način procene i posmatranja invaliditeta mora se što pre izmeniti i uskladiti sa standardima ljudskih prava, procenjivanjem potreba za podrškom svakog deteta/osobe, a ne utvrđivanjem oštećenja kao takvog.

Prema podacima Republičkog zвода za socijalnu zaštitu za 2020. godinu, zahteve za dodatak i negu drugog lica podnelo je 13.275 osoba, a pravo je ostvarilo 8.578 korisnika. Kada je u pitanju uvećani dodatak, podneto je 8.652 zahteva, a ostvareno je za 4.866.²⁶⁸

Zakon o socijalnoj zaštiti predviđa i da jedan od roditelja koji nije u radnom odnosu, a koji je najmanje 15 godina neposredno brinuo o svom detetu koje je ostvarilo pravo na uvećani dodatak za pomoć i negu drugog lica ima pravo na posebnu naknadu²⁶⁹. Posebna naknada isplaćuje se nakon dostizanja starosne granice za penzionisanje, u vidu doživotnog mesečnog primanja u visini najniže penzije. Ovu naknadu koristi manje od 537 osoba.²⁷⁰

Deca sa smetnjama u razvoju mogu da ostvare i pravo na dečiji dodatak, i to uvećan u odnosu na ostalu decu, ukoliko ispune sve uslove iz Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom.²⁷¹ Prema ovom zakonu, deca sa smetnjama u razvoju imaju i pravo naknade ili regresiranja troškova boravka u predškolskoj ustanovi. Ovaj zakon takođe reguliše i naknadu po osnovu rođenja i nege deteta i posebne nege deteta. Prema tom zakonu, nadležni ministar propisuje bliže uslove odsustva sa rada ili rada sa polovinom punog radnog vremena roditelja, odnosno usvojitelja, hranitelja ili staratelja deteta mlađeg od pet godina kome je potrebna posebna nega i nezaposlenog lica korisnika prava na novčanu naknadu po osnovu nezaposlenosti za vreme posebne nege deteta. Ustavni sud Republike Srbije utvrdio je da su neustavne odredbe člana 12, stav 7 Zakona o finansijskoj podršci porodicama sa decom, koje su ostvarivanje prava na naknadu zarade, odnosno plate za vreme odsustva zbog posebne nege o detetu uslovile neprimanjem dodatka za pomoć i negu detetu sa invaliditetom, pa su one stavljene van snage i ne primenjuju se.

Osobe sa invaliditetom i „lica koja su nesposobna za rad“ mogu da ostvare i neka druga prava, tj. materijalna davanja, kao što je na pr. porodična penzija. Iako propisima to nije tako regulisano, u praksi je čest slučaj da se osobe sa invaliditetom, naročito osobe sa mentalnim invaliditetom uslovljavaju oduzimanjem poslovne sposobnosti da bi to pravo ostvarile.²⁷²

Osobe sa invaliditetom mogu da ostvaruju i neke druge „povlastice“, kao što je na pr. povlastice u unutrašnjem putničkom saobraćaju. Povlastice se odnose na slepe osobe, osobe obolele od distrofije i srodnih mišićnih i neuromišićnih bolesti, osobe obolele od plegija, osobe obolele od cerebralne i dečije paralize i multipleks skleroze kao i pratioci ovih lica, a postojanje invaliditeta dokazuje se potvrdom od saveza odnosno udruženja.²⁷³ Postavlja se pitanje na osnovu kojih kriterijuma su izdvojene samo neke grupe osoba sa invaliditetom, dok su druge u potpunosti isključene, i samim tim diskriminisane. Još je veći paradoks u tome što na

268 Izveštaj o radu centara za socijalni rad, Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2021.

269 Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije br. 24/2011, čl 94, stav 6

270 Treći nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, 2018.

271 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 113/2017, 50/2018, 46/2021 – odluka US, 51/2021 – odluka US, 53/2021 – odluka US, 66/2021 i 130/2021

272 Više o tome vidi Beker, Kosana, Perić, Sandra, Stefanović, Lazar: Smernice za centre za socijalni rad, MDRI-S, 2020.

273 Zakon o povlasticama u unutrašnjem putničkom saobraćaju invalidnih lica, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/93, 25/93 – ispr. i 101/2005 – dr. zakon

povlastice imaju pravo osobe koje se otežano kreću, a s obzirom na činjenicu da su prevozna sredstva uglavnom nepristupačna, osobe sa invaliditetom samim tim ne mogu ni da koriste povlastice.

Osobe sa invaliditetom, odnosno organizacije osoba sa invaliditetom mogu, na osnovu Carinskog zakona²⁷⁴ ostvariti pravo na oslobađanje plaćanja uvoznih dažbina, i to na predmete namenjene za obrazovanje, zapošljavanje ili poboljšanje društvenog položaja osoba sa invaliditetom, putničke automobile i druga motorna vozila konstruisana prvenstveno za prevoz lica posebno izrađena ili prilagođena za upotrebu od strane osoba sa invaliditetom, kao i na rezervne delove, komponente ili dodatke koji su posebno napravljeni za te proizvode.

Posebno važno za unapređenje prava osoba sa invaliditetom jeste i pravo na stanovanje. U vezi sa tim, Komitet za prava osoba sa invaliditetom uputio je preporuku Srbiji za punu primenu zakona kojim se osobama sa invaliditetom garantuje kvota od 10% pristupačnih stanova.

Ovo pitanje je u Srbiji regulisano Zakonom o stanovanju i održavanju zgrada.²⁷⁵ Ovim zakonom je predviđeno da osobe sa invaliditetom mogu biti korisnici stambene podrške, ukoliko ostvare prethodne uslove vezane za materijalne uslove porodice, i ako nemaju stan i sopstvenim sredstvima ne mogu da reše svoje stambeno pitanje. Stambena podrška se može ostvariti kroz zakup stana, tj. njegovo subvencionisanje, kupovinu i drugi način sticanja prava svojine nad stanom ili porodičnom kućom, unapređenje uslova stanovanja, pomoć za ozakonjenje stana ili porodične kuće ili stambeno zbrinjavanje. Nažalost, nisu dostupni podaci o tome koliko osoba sa invaliditetom i njihovih porodica koriste stambenu podršku na osnovu ovog zakona.

Kada je reč o odgovarajućim uslovima života i socijalnoj zaštiti za osobe sa invaliditetom, čitavu ovu oblast neophodno je reformisati i uskladiti sa socijalnim modelom i standardima ljudskih prava. Deca i osobe sa invaliditetom su, da bi neko od ovih prava ostvarili „osuđeni“ na mnoštvo različitih komisija i veštačenja, od kojih većina uzima u obzir samo medicinsku dokumentaciju i dijagnozu, a ne stvarne potrebe određene osobe i njene porodice. Takođe, još uvek je prisutna praksa da se korišćenje jednog prava uslovljava ostvarivanjem nekog drugog prava, što je u neskladu sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom.

„Komitet preporučuje punu primenu zakona kojim se osobama sa invaliditetom garantuje kvota od 10% pristupačnih stanova.“

Komitet za prava osoba sa invaliditetom o odgovarajućim uslovima za život i socijalnu zaštitu u preporukama upućenim Republici Srbiji

274 Carinski zakon, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 95/2018, 91/2019 - dr. zakon, 144/2020 i 118/2021

275 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 104/2016 i 9/2020 – dr. zakon

UČEŠĆE U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU

Pravne regulative nastoje da garantuju ostvarenje političkih prava, kao i učestvovanje u političkom i javnom životu osobama sa invaliditetom. Ova prava unapređena su izmjenama u zakonima 2022. godine, ali i dalje postoje praznine. Učešće u izbornom procesu često ometa nedostatak informacija ili nepristupačnost.

Svaki građanin/građanka ima pravo da učestvuje u životu svoje zajednice, što je jedno od osnovnih načela ljudskih prava. Učešće u političkom i javnom životu ne mora nužno da znači pripadnost nekoj partiji, već se to učešće može odvijati, kako kroz direktno članstvo u političkim partijama, tako i kroz delovanje različitih organizacija civilnog društva, uključujući i organizacije osoba sa invaliditetom. Politika se svakako bavi osobama sa invaliditetom kroz donošenje različitih mera i propisa i ona će to uvek raditi, bez obzira da li će osobe sa invaliditetom učestvovati u tome ili ne. Stoga je od ključne važnosti da osobe sa invaliditetom budu uključene u ove procese, kao što i predviđa Član 4. Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom Ujedinjenih Nacija.

Član 29. Konvencije o pravima osoba sa invaliditeom predviđa da države strane ugovornice garantuju osobama sa invaliditetom politička prava i mogućnost da ih uživaju na ravnopravnoj osnovi sa drugima, i obavezuju se:

(a) da osiguraju da osobe sa invaliditetom mogu efikasno i potpuno da učestvuju u političkom i javnom životu ravnopravno kao i drugi, neposredno ili preko slobodno izabranih

predstavnik, uključujući pravo i mogućnost da osobe sa invaliditetom glasaju i budu bira-
ne, između ostalog, tako što će:

(i) obezbediti da procedure glasanja, sredstva i materijali budu prikladni, pristupačni i laki
za razumevanje i korišćenje;

(ii) štiti prava osoba sa invaliditetom da tajno glasaju na izborima i javnim referendumima
bez zastrašivanja, kao i da se kandiduju na izborima, da efikasno obavljaju dužnosti i sve jav-
ne funkcije na svim nivoima vlasti, omogućavajući korišćenje tehnologija za pomoć i novih
tehnologija gde je to moguće;

(iii) garantovati slobodno izražavanje volje osoba sa invaliditetom kao birača i u tom cilju,
gde je to potrebno, na njihov zahtev, omogućiti da im osoba po njihovom izboru pruži pomoć
prilikom glasanja;

(b) aktivno unapređivati okruženje u kojem osobe sa invaliditetom mogu efikasno i potpuno
da učestvuju u obavljanju javnih poslova bez diskriminacije i ravnopravno sa drugima, i pod-
sticati njihovo učešće u javnim poslovima, uključujući:

(i) učešće u nevladinim organizacijama i udruženjima koja se bave pitanjem javnog i politič-
kog života zemlje, kao i u aktivnostima i upravi političkih partija;

(ii) osnivanje i priključivanje organizacijama osoba sa invaliditetom u cilju predstavljanja
osoba sa invaliditetom na međunarodnom, nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou.

Zakonski okvir koji u Srbiji reguliše pitanje učešća u političkom i javnom životu, na različite
načine, a posebno učešće na izborima za osobe sa invaliditetom, određen je pre svega Usta-
vom Republike Srbije²⁷⁶, Zakonom o izboru narodnih poslanika²⁷⁷, Zakonom o lokalnim izbo-
rima²⁷⁸, Zakonom o izboru predsednika Republike²⁷⁹, Zakonom o Narodnoj skupštini Repu-
blike Srbije²⁸⁰, Zakonom o zabrani diskriminacije²⁸¹ kao i posredno Zakonom o sprečavanju
diskriminacije osoba sa invaliditetom²⁸², Zakonom o elektronskim medijima²⁸³, Zakonom o
elektronskim komunikacijama.²⁸⁴

Kako se navodi u Ustavu Republike Srbije²⁸⁵, aktivno i pasivno biračko pravo imaju svi gra-
đani Republike Srbije pod potpuno jednakim uslovima, ako su stariji od 18 godina i nemaju
oduzetu poslovnu sposobnost. To isto važi i za osobe sa invaliditetom koje ispunjavaju te
uslove. Međutim, osobe sa invaliditetom kojima je odlukom suda oduzeta poslovna sposo-
bnost, nisu mogle da ostvare ovo pravo sve do nedavno, odnosno do januara 2022.godine.
Dakle, politička participacija osoba sa intelektualnim i mentalnim invaliditetom koje čine
najveći broj osoba lišenih poslovne sposobnosti, do tada nije mogla da se realizuje.

276 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98/2006 i 115/2021

277 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2022

278 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2022

279 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2022

280 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 9/2010

281 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 22/2009 i 52/2021

282 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 33/2006 i 13/2016

283 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 83/2014, 6/2016 – dr. zakon i 129/2021

284 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 44/2010, 60/2013 – odluka US, 62/2014 i 95/2018 – dr. zakon

285 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98/2006 i 115/2021

Po Zakonu o izboru narodnih poslanika²⁸⁶, Zakonu o lokalnim izborima²⁸⁷ i Zakonu o izboru Predsednika Republike²⁸⁸ koji su doneti 2022.²⁸⁹, doneta je nova odredba koja je omogućila da i osobe sa delimično oduzetom poslovnom sposobnošću mogu uzeti učešće u izborima, odnosno u odeljku Izborna pravo, član 3 glasi „Pravo da bira narodne poslanike i da bude biran za narodnog poslanika ima punoletni državljanin Republike Srbije nad kojim nije produženo roditeljsko pravo, odnosno koji nije potpuno lišen poslovne sposobnosti.”²⁹⁰

Lice delimično lišeno poslovne sposobnosti može da bira narodne poslanike i da bude birano za narodnog poslanika ako sud rešenjem o delimičnom lišenju poslovne sposobnosti nije utvrdio da je nesposobno da vrši izborna pravo.“ Iako je ovo potpuno nova odrednica koja proširuje krug lica koja mogu da ostvare svoje biračko pravo, ona i dalje nije u skladu sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom, koja predviđa da sve osobe sa invaliditetom bez ograničenja, treba da imaju ova prava.

Ovo je nasumnjivo veliki pomak, ali se prava slika dobija tek kada se uporede dostupni podaci o broju lica koja su lišena poslovne sposobnosti. Po istraživanju koje je radio MDRI-S,²⁹¹ ukupan broj osoba koje su potpuno lišene poslovne sposobnosti u 110 ispitanih opština u Srbiji na dan 31.12.2018. godine iznosio je 7865, odnosno 84,23% od ispitanih osoba. Broj osoba koje su delimično lišene poslovne sposobnosti iznosio je 928 (9,42%), a osoba nad kojima je produženo roditeljsko pravo bilo je 6,35%. Najviše potpuno lišenih poslovne sposobnosti ima u kategoriji odraslih 26-64 godine što su zapravo osobe koje se nalaze u dobu kada bi mogle biti najviše politički aktivne. Tako će ovo novo pravo definisano novim Zakonima, zapravo moći da koristi relativno mali broj ljudi, pod uslovom da sudskom odlukom nisu lišeni glasačkog prava, ako se ne računaju osobe sa intelektualnim smetnjama kojima pravo na poslovnu sposobnost nije oduzimano.

Kako će se nove odrednice ovih Zakona primeniti ostaje da se vidi na izborima 3. aprila 2022. Pojedini analitičari i političke ličnosti kritikovale su ove Zakone, jer pored prava da biraju, osobe sa delimičnom poslovnom sposobnošću mogu da budu i birane u određene organe, odnosno kao narodni poslanici, odbornici u lokalnim skupštinama, pa čak i za Predsednika Republike, imajući u vidu da ove osobe imaju delimično oduzetu poslovnu sposobnost, što očitó ukazuje na još uvek rasprostranjene predrasude i diskriminaciju osoba sa mentalnim invaliditetom.

Zakonski je propisano da „birač koji nije u mogućnosti da lično glasa na biračkom mestu (slepo, invalidno lice, nepismeno lice) ima pravo da sa sobom povede lice koje birač izabere i koji će glasati za njega/nju na odgovarajući način za njega / nju, to jest, može glasati umesto njega (u njegovo ime)“.²⁹²

Kao što birač može da glasa na biračkom mestu, lica koja ne mogu da dođu na svoje biračko mesto mogu o tome da obaveste birački odbor i da traže da glasaju kod kuće u skladu sa propisanim procedurama. Takođe, moguće je organizovati glasanje i za osobe sa invaliditetom koje su smeštene u ustanovama za trajni smeštaj.

286 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2022

287 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2022

288 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 14/2022

289 Indikator 29.1 Liste indikatora za učešće OSI u političkom životu – ispunjen delimično

290 Indikator 29.1 i 29.3. delimično ispunjen

291 Plazinić, Ljiljana: Istraživački nalazi o praksama centara za socijalni rad u vezi sa lišavanjem poslovne sposobnosti, MDRI-S, Beograd 2020.

292 Indikator 29.6 delimično ispunjen

Međutim, i dalje postoje praznine, kako u propisanim procedurama, tako i u praksi. Učešće u izbornom procesu ometa i nepristupačnost biračkih mesta i glasačkih materijala, kao i nedostatak informacija u izbornim kampanjama.

Krajem 2019. godine Republička izborna komisija donela je odluku da svi birački odbori na teritoriji Srbije moraju da urade procenu pristupačnosti biračkih mesta i urade adaptaciju tamo gde je to trenutno moguće²⁹³. U komisijama koje su vršile ovu procenu, na osnovu upitnika koji su uradile organizacije osoba sa invaliditetom²⁹⁴ bile su uključene i osobe sa invaliditetom.

Po odluci RIKa ova procena treba da se radi na svake dve godine²⁹⁵. Na sajtu RIKa mogu se naći podaci o pristupačnosti svih biračkih mesta po okruzima²⁹⁶

Politička prava i mogućnosti da uživaju ova prava na osnovu jednakosti za osobe oštećenog sluha (gluve i nagluve osobe) su često dovedena u pitanje, jer programi u izbornim kampanjama nisu u dovoljnoj meri dostupni na znakovnom jeziku, a izborni postupak i prevođenje na srpski znakovni jezik nisu dostupni tokom glasanja.

Iako je prepoznata potreba za tajnim glasanjem, posebno za slepe osobe, još uvek nisu obezbeđeni uslovi za to. Odredba u Zakonu o javnom informisanju²⁹⁷ kaže da sve informacije moraju biti dostupne osobama sa invaliditetom, ali ne postoji precizno tumačenje koje bi objasnilo šta to znači.

U nekim državama (Crna Gora) postoje šabloni pomoću kojih slepe osobe mogu samostalno i tajno da glasaju. U Srbiji, međutim, ova opcija predstavlja veliki problem, jer se glasački listići štampaju na jezicima naroda i narodnosti i imaju različite formate, te je teško napraviti šablone koji bi zadovoljili sve ove potrebe. Možda bi elektronsko glasanje, ukoliko bi bilo dobro obezbeđeno, moglo delimično rešiti ovaj problem.

Osobe sa invaliditetom mogu slobodno da iskazuju svoju političku pripadnost, da budu članovi političkih stranaka i da učestvuju u predizbornim kampanjama. Od 2007. do 2012. u političkom životu Srbije OSI je predstavljala narodna poslanica, osoba sa invaliditetom i korisnica kolica, ali na izborima u 2012 i 2014. godine, nijedna politička partija nije predložila nijednu osobu sa invaliditetom kao kandidata za poslanika na svojim izbornim listama. Na lokalnom nivou bilo je nekoliko osoba sa invaliditetom koje su birane za odbornike u lokalnim skupštinama, ali to i dalje nije dovoljna zastupljenost. Da bi se popravila situacija, neophodno je da se podigne svest lidera političkih stranaka o osobama sa invaliditetom, ali sa druge strane potrebno je osnažiti osobe sa invaliditetom i motivisati ih da aktivno učestvuju u političkom životu. Problem je takođe što i kada se nađu na izbornim listama političkih partija, osobe sa invaliditetom obično nisu među prvima, što im daje manje šanse da se nađu u Parlamentu.

Situacija se pomalo popravlja, mada je na pitanje BBCa na srpskom²⁹⁸, od prvih 17 proglašanih lista za parlamentarne izbore 3. aprila 2022., samo sedam predstavnika odgovorilo na pitanje o broju kandidata za poslanike sa invaliditetom na izbornim listama.

293 Indikator 29.3 delimično ispunjen

294 Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije i Udruženje za reviziju pristupačnosti

295 Indikator 29.3 delimično ispunjen

296 <https://www.rik.parlament.gov.rs/tekst/3194/pristupacnost-birackih-mesta.php>

297 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 83/2014, 58/2015 i 12/2016 – autentično tumačenje), čl. 12

298 Stevanović, Nemanja: Izbori u Srbiji: Da li je politika pristupačna osobama sa invaliditetom, BBC News na srpskom, 17. mart 2022.

- Na 7. mestu liste okupljene oko vladajuće Srpske napredne stranke (SNS) je paraolimpijka i stonoteniserka Borislava Perić Ranković.
- Iz Srpske radikalne stranke u odgovoru nisu precizirali da li imaju kandidate za poslanike sa invaliditetom na listi, već su naveli da ne prave razlike i da kod njih „nema ni negativne ni pozitivne diskriminacije“;
- Koalicija Moramo na 171. mestu od 250 kandidata ima osobu sa invaliditetom;
- Iz koalicije Dveri i Pokreta obnove kraljevine Srbije, navode da se čak 22 osobe sa invaliditetom nalaze na njihovoj listi, a pet ih je u prvih 20 kandidata;
- Stranka demokratske akcije Sandžaka u pisanoj izjavi navodi da nema nijednog kandidata sa invaliditetom;
- Od ukupno 26 kandidata na manjinskoj listi „Zajedno za Vojvodinu – Vojvođani“ jedan je kandidat sa invaliditetom;
- Na listi Grupe građana „Otete bebe Ana Pejić“ navode da od 27 kandidata nema nijedne osobe sa invaliditetom, ali ističu da se na 1. i 7. mestu nalaze starateljke osoba sa invaliditetom;
- Na manjinskoj listi „Alternativa za promene – Albanska demokratska alternativa“ nema osoba sa invaliditetom.

Ključne prepreke za političko učešće osoba sa invaliditetom su nedostatak usluga podrške, nepristupačnost ustanova, usluga i biračkih materijala, potpuno oduzimanje poslovne sposobnosti, niska očekivanja (osoba sa invaliditetom i javnosti), niska svest (osoba sa invaliditetom i javnosti) i niska svest i želja političkih partija da osobe sa invaliditetom stave na svoje liste, na mestima na kojima imaju šanse da budu izabrane.

Ključne preporuke za unapređenje političkog učešća osoba sa invaliditetom bi bile:

- Uklanjanje zakonskih i administrativnih barijera
- Podizanje svesti građana i osoba sa invaliditetom
- Povećati mogućnost učešća u javnom životu
- Obezbeđenje pristupačnih biračkih mesta i izbornih materijala
- Obezbeđenje tajnosti glasanja osobama s invaliditetom
- Unapređenje sistema glasanja od kuće, odnosno mesta prebivališta
- Uvođenje sistema odgovornog budžetiranja za učešće osoba sa invaliditetom
- U Zakonu o finansiranju političkih aktivnosti opredeliti procenat za finansiranje učešća osoba sa invaliditetom i dodatnu podršku kandidatima sa invaliditetom
- Obezbeđenje adekvatnih obuka za političke subjekte o afirmativnom uključivanju osoba sa invaliditetom u političke aktivnosti

Ove preporuke su u skladu sa Indikatorima ljudskih prava po Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD) koji su komponenta Paketa resursa SDG-CRPD (Održivi ciljevi razvoja i Konvencija o pravima OSI), razvijeni su od strane Kancelarije visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava (OHCHR).

Ukoliko se ovi indikatori primene na stanje u Srbiji u odnosu na političko učešće osoba sa invaliditetom, najveći broj njih nije ispunjen, dok su neki ispunjeni samo delimično. Jedan od ključnih problema je da za većinu indikatora ne postoje podaci niti obaveza da se oni prikupljaju. Javna administracija nema kapacitete niti političku volju da te podatke prikuplja.

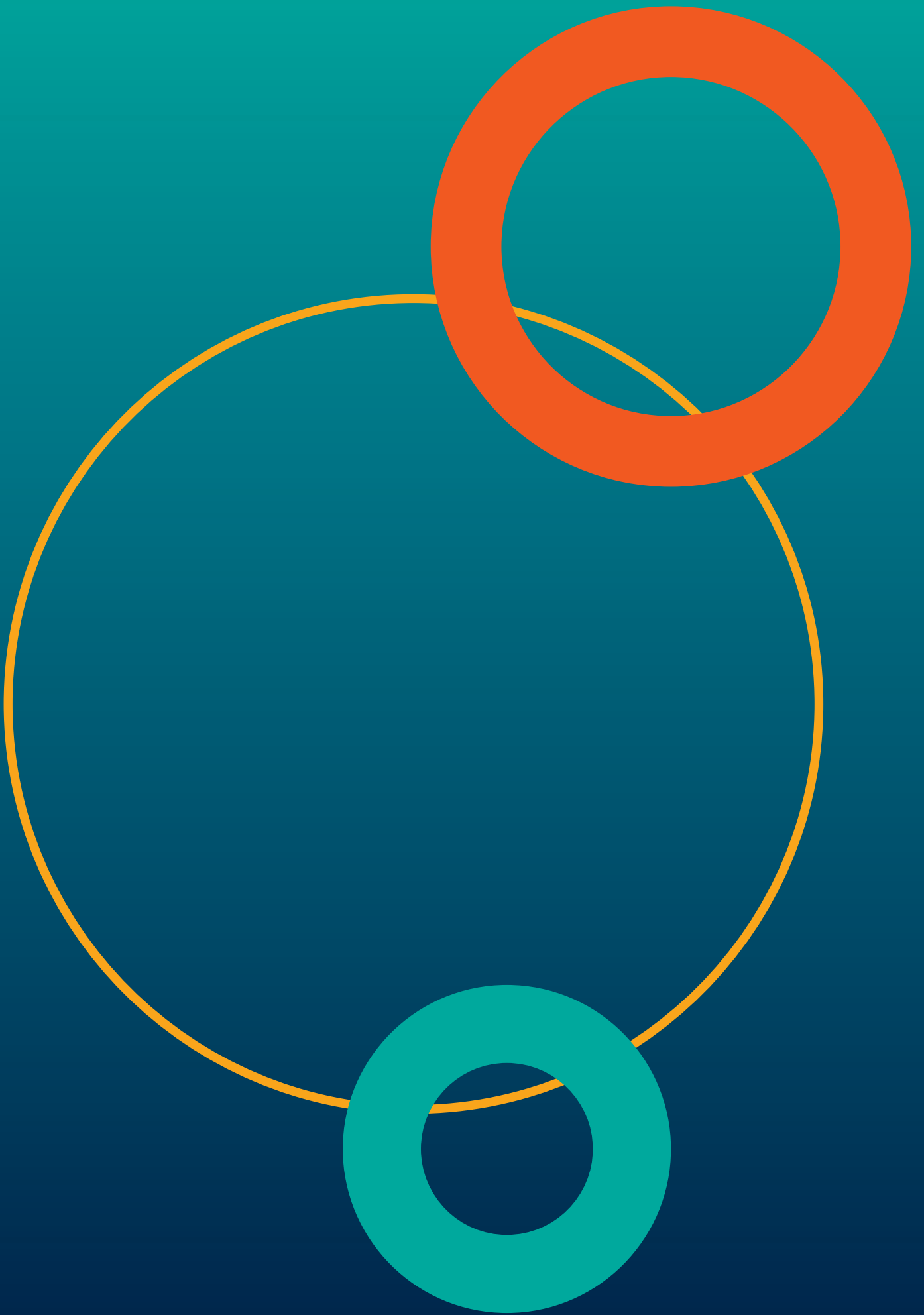
Tako na primer, ne postoji podatak koliko osoba sa invaliditetom je izašlo na izbore 2020. i 2022., koliko ih je glasalo na biračkom mestu a koliko van biračkog mesta (u izborima 2020. van biračkog mesta glasalo je oko 62.000 birača), međutim ne postoji evidencija koliko od tog broja je bilo osoba sa invaliditetom, a posebno ne razvrstanih po polu, starosti i vrsti invalidnosti.

Iako na primer po Indikatoru 29.3 postoje standardi pristupačnosti biračkih mesta i obaveza procene pristupačnosti na svake 2 godine, podaci koje je RIK prikupio 2020. i javno objavio, nisu obrađeni niti imamo podatak o procentu fizički pristupačnih biračkih mesta.

Neophodno bi bilo da se shodno Indikatoru 29.4 uvede zakonska obaveza da se prikupljaju podaci o broju i procentu osoba sa invaliditetom registrovanih za glasanje, uključujući i povezane žalbe, kao i lica koja obavljaju javne funkcije.

Takođe, shodno Indikatoru 29.5 trebalo bi usvajati nacionalni plan od strane izbornog nadžmenta kako bi se osigurala dostupnost procedura glasanja, životne sredine, objekata, materijala i mehanizama za žalbe, i inkluzivnih aktivnosti registracije i edukacije birača, kao i regrutovanja i obuke članova biračkih odbora.

Generalno, neophodno bi bilo izraditi nacionalni plan donošenja odgovarajuće zakonske regulative, i definisati mere i aktivnosti koje bi omogućile da se na odgovarajući način prikupljaju podaci koji su neophodni da bi se mogli primeniti Indikatori ljudskih prava po Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD) i Paketa resursa SDG-CRPD.

ISBN-978-86-88501-38-5

